

OANFALSPLAN FRYSK

Nei in fersterking fan de posysje fan it Frysk yn alle maatskiplike domeinen

Skriuwers:

drs. P. Bergsma (*Pedagogysk Wurkferbân fan de Fryske Akademy*)

dr. J. van der Bij (*Ried fan de Fryske Beweging*)

drs. T. Dykstra (*Feriening Frysk Underwiis*)

drs. S.T. Hiemstra (*Feriening Frysk Underwiis, einredaksje*).

prof. dr. R. Salverda (*Fryske Akademy*)

dr. R.W. Valk (*Ried fan de Fryske Beweging*)

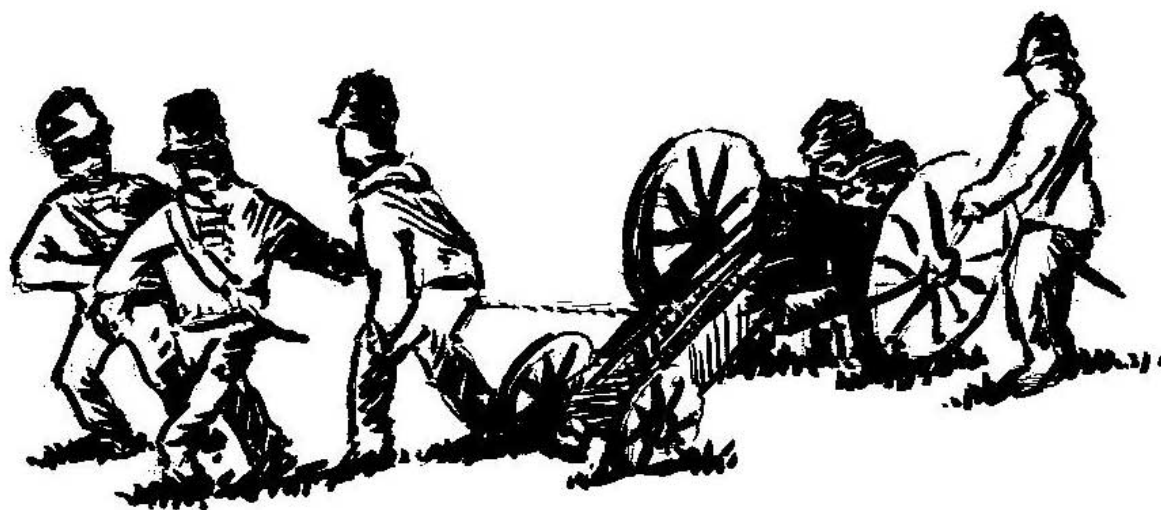
Yllustraasjes:

Ed Knotter

Drachten/Ljouwert,

Earste útjefte, okt. 2007

Twadde, oanpaste en útwreide útjefte, okt. 2008

YNHALDSOPJEFTE**FOAROPWURD (3)****GEARFETTING (4)****YNLIEDING (8)****I. FYZJE (11)****II. UNDERWIIS EN WITTENSKIP (16)****III. RJOCHTERLIKE AUTORITEITEN (33)****IV. BESTJOERLIKE AUTORITEITEN EN IEPENBIERE TSJINSTEN (34)****V. MEDIA (35)****VI. KULTURELE FOARSJENNINGS EN AKTIVITEITEN (37)****VII. EKONOMYSK EN SOSJAAL LIBBEN (39)****VIII. UTWIKSELING OER DE GRINZEN HINNE (44)****IX. IN SINTRUM FOAR DE FRYSKE TAAL EN KULTUER (45)**

FOAROPWURD

Dit ‘oanfalsplan’ is skreaun omdat de Fryske taalpolityk oant no ta (lang) net effektyf genôch is om antwurd te jaan op de gefaren dy’t de Fryske taal en kultuer bedriigje en op de útdagings dêr’t dy mei te krijen hawwe. Omdat wy yn ús analyze ek yngean op de relaasje tusken *taal*, *ekonomy* en *macht*, geane wy yn in guon dingen fierder as de al oannommen ûnderwiisnoata ‘*Boppeslach*’ (2006) en de konseptnoata ‘*Frysk Taalbelied 2007-2010*’ of it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010*. Dy lêste beliedsplannen beslagge boppedat mar in beheinde perioade (oant 2010). Der sil hjoed de dei en nei 2010 fûneminteler neitocht en hannele wurde moatte as it giet om it Frysk.

Yn 2010 moat de *Bestjoersoerienkomst Fryske Taal en Kultuer* ferlinge wurde. It is saak en wurkje pro-aktyf troch om derfoar te soargjen dat yn 2008 al begûn wurdt mei it taryeden fan de easken foar de nije bestjoersoerienkomst. Dan kinne dy foardat de ûnderhannelings begjinne, al oanbean wurde. Dat is in oare oanpak as it oerlis dat yn it provinsjale *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010, Frysk yn Fryslân: taal tusken minske, Fan Rjocht nei Praktyk* (2007) as doelstelling oanjûn is. Te faak hat de opstelling fan Fryslân te ôfwachtsjend west. De wurkwize moat no op in fanselssprekkende wize *easkjend* wêze. Kearnpunten dêrfan moatte it ta stân bringen fan in *Ramtwet foar de Fryske taal* en it neamen fan it Frysk njonken it Nederlânsk yn de *Grûnwet* fan it Keninkryk wêze.

Us ‘oanfalsplan’ giet derfan út dat de Fryske taalpolityk yn de kommende jierren rjochte wêze sil op de lykweardigens fan it Frysk oan it Nederlânsk. Op grûn fan de ‘mindere’ posysje fan it Frysk yn ferliking mei it Hollânsk (Nederlânsk) moat der ekstra omtinken wêze foar it Frysk om in feitlike lykweardigens te berikken.

Us plan wol in konstruktive bydrage leverje oan de beliedsfoarming foar de koarte en langere termyn. It plan is ta stân kommen yn in fruchtber en noflik oparbeidzjen fan: prof. dr. R. Salverda (*Fryske Akademy*), dr. J. van der Bij (*Ried fan de Fryske Beweging*), dr. R.W. Valk (*Ried fan de Fryske Beweging*), drs. P. Bergsma (*Pedagogysk Werkferbân fan de Fryske Akademy*), drs. T. Dykstra (*Feriening Frysk Underwiis*) en drs. S.T. Hiemstra (*Feriening Frysk Underwiis*, einredaksje). As titel is ‘Oanfalsplan’ keazen, in begryp dat dr. Salverda by syn iepenbiere optredens wol brûkt en troch de parse bekendheid krige hat.¹

Yn dit ‘oanfalsplan’ hawwe wy de klam lein by in stikmannich wichtige kêsten út it *Europeesk Hânfêst* en opmerkings makke oer en nei oanlieding de provinsjale *Untwerpbeliednoata 2007-2010, ‘Frysk yn Fryslân: better sichtber, mear fertroud’* (2006) en it provinsjale *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010, Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* (2007). Guon sektoaren hawwe wy net neamd, bgl. romtlike oardering, folkshúsfesting, miljeu, en ek de effekten fan yndustrialisaasje hawwe amper omtinken hân. Fansels steane wy op dy mêden ek it ûntwikkelen fan in *yntegraal* belied foar, omdat dy ús eigen taal en kultuer likegoed reitsje.

Wy jouwe yn it begjin fan dit plan in gearfetting. Wy hoopje dat dy foldwaande wêze sil foar politisy en oare belangstellenden dy’t koart krieme moatte en wolle. Lju mei mear tiid riede wy it lêzen fan ús folsleine ‘oanfalsplan’ oan.

GEARFETTING

Fyzje op yntegraal taalbelied

De provinsje sil mear dwaan (kinne) moatte as it jaan fan foarljochting, it stimulearjen, aktivearjen en fasilitearjen fan Fryske ynstellings dy't har mei taal en kultuer dwaande hâlde. De Provinsje sil ek de *taalmacht* fan it Frysk fersterkje moatte. **Dat wol sizze dat benammen de fersterking fan de ekonomyske betsjutting en wearde fan it Frysk de basis fan it taalbelied fan de provinsje wêze moat. Dat kin net sûnder in fierdere ferankering en fersterking fan de wetlike posysje fan it Frysk en it foech fan de Provinsje Fryslân om dêroer te kedizen.**

Dat betsjut dat it Frysk yn guon domeinen (bgl. ûnderwiis, oerheid, rjocht, soarch en wolwêzen, guon media) de *earste* taal wurdt (net de iennichste), wêrby't foar de meiwurkers it Frysk in *funksje-* en *beneamingseask* is. De Friezen hawwe neat oan *rjochten*, as dy ek gjin *plichten* foar dy meiwurkers meibringe om it Frysk ek faak en geregeld te brûken yn de oanbelangjende domeinen. Dat hâldt neffens ús ek yn dat it *foech* om op it mêd fan de eigen (Fryske) taal en kultuer regels te stellen en wetten te meitsjen, fan it Ryk nei de Provinsje oergean moat. Wy tinke dat in *oerkoepeljende taalwet* dêrta bydrage kin en dat it Frysk yn de Grûnwet moat om in goede basis te foarmjen foar oare *konkrete* taalwetjouwing.

Demokrasjy betsjut letterlik dat in *folk himsels bestjoert* en nèt dat in oar dat foar sa'n folk docht. De eigen taal en kultuer is fan libbensbelang foar it fuortbestean fan in folk.² De erkenning fan de Friezen as nasjonale minderheid yn it *Ramtferdrach foar de beskerming fan nasjonale minderheden*³ en de erkenning fan it Frysk as taal (bgl. yn it *Europeesk hânfêst foar regionale talen of talen fan minderheden*) moat selsbestjoer as direkte konsekwinsje hawwe. *Kulturele* autonomy (en dus mear polityk foech) is foar Fryslân dus net tefolle frege. Soks jout in gruttere earmslach om it Frysk ta de *earste* taal fan Fryslân te meitsjen yn domeinen dêr't de oerheid ynfloed op hat of hawwe kin.

Utsein dat de *kwantiteit* fan it brûken fan it Frysk sterk tanimme moat, moatte der ek easken steld wurde oan de *kwaliteit* fan dat taalgebrûk. Dat freget om it *fêststellen* fan *standert*noarmen foar it Frysk en *tafersjoch* op it neilibjen dêrfan.

Sil it safier komme, dan ferget dat fan de Provinsje as *earstferantwurdlike* oerheid foar it Frysk, gâns ynspannings. Om al dy aktiviteiten goed koördinearje en útfiere te kinnen, is der neffens ús yn Fryslân in *Sintrum foar de Fryske taal en Kultuer* nedich, ferlykber mei de bêste modellen dy't der al binne foar talen út oare minderheidsgebieten yn Europa.

Underwiis en Wittenskip

It Frysk sil yn prinsipe de *earste* doeltaal yn it basis-, fuortset en spesjaal (fuortset) ûnderwiis wurde moatte. Dat betsjut dat it plak fan it Frysk yn it ûnderwiis nea ynferieur wêze kin oan dat fan it Hollânsk. It is nedich dat de Provinsje dêr it foech ta kriget. It Ryk sil him dêr fandatoangeande net mei bemuoie meie. It Frysk moat yn dat domein ek in *funksje-* en *beneamingseask* wurde. Dat is in betingst om ta in echt yntegraal taalbelied op it nivo fan de klasse (mikro-nivo) èn dat fan de skoalle as organisaasje (meso-nivo) te kommen. Der sille dúdlike *learstanderts* en trochgeande *lear- en ûnderwiislinen* makke wurde moatte foar it ûnderwiis yn de Fryske taal en kultuer foar de ferskillende skoaltypen. Dy standerts en learlinen moatte effektyf kontrolearre wurde. En as se net foldwaande neistribbe en helle wurde, dan moatte der ferskillende sankjes mooglik wêze. In bekostigingssanksje is dêrby it uterste middel. Tuskenfoarms binne: it jaan fan in formele warskôging, boeten, in ferplichte begeliedingstrajekt en in tydlike bewâldfierder.

In rige fan testen, toetsen en oare mjitynstruminten sille de folsleine ûntjouwing fan it bern yn it Frysk (ferstean, praten, lêzen en skriuwen) en de kwaliteitssoarch fan de skoalle op dat stik neigean moatte. Dêr moatte *minimumstanderts* foar it taalûnderwiis ek in wichtige rol by spylje. In Frysksinne en Fryskkundige ûnderwiisynspeksje is dêr fan wêzentlik belang by. De Provinsje moat dan ek it foech krije om in treflike behearsking fan it praten en it skriuwen yn it Frysk as funksje- en beneamingseask te stellen oan de ynspekteurs dy't Fryslân as har wurkterrein hawwe.

Foar de Fryske taal, kultuer en skiednis moat in *kanon* ûntwikkele wurde dy't as kearn opnommen wurdt yn de learstanderts en it lear- of ûnderwiisplan foar en fan de eigen provinsje. Parten fan dy kanon moatte opnommen wurde yn de steatsnasjonale kanon foar de rest fan Nederlân, omdat goed boargerskip freget dat de ynwenners fan oare provinsjes ek yn 'e kunde komme mei wichtige aspekten fan de twadde rykstaal, de skiednis en de kultuer fan de *iennichste (erkende) nasjonale minderheid*, de Friezen.

It Frysk moat yn begjinsel foar alle learlingen yn Fryslân sa gau mooglik in *ferplichte* eksamenfak wurde moatte. De easken dy't oan dat eksamen steld wurde, meie net minder wêze as dy't oan it 'Nederlands' steld wurde. Dat sil in geunstige ynfloed hawwe op it berikken fan de learstanderts foar de Fryske taal, skiednis en kultuer.

De Provinsjale oerheid moat ek it foech krije om kwaliteitseasken te stellen oan de Fryske taalfeardigens fan de lieders en liedsters yn de foarskoalske berne-opfang en it foarskoalsk ûnderrjocht en harren kennis fan meartalige ûntwikkeling. Dat moat in *funksje-* en *beneamingseask* wurde. Itselde jildt foar de learkrêften en ûnderwiisassistinten yn it basis-, it fuortset en it spesjaal (fuortset) ûnderwiis.

It seit himsels dat de oplieders en dosinten oan opliedings fan liedsters (mbû), ûnderwizers en learaars (hbû) sels it Frysk op sa'n nivo behearskje moatte dat *yntegraal* en *longitudinaal* taalûnderwiis yn dy opliedings mooglik is. Dêr binne dus likegoed *funksje-* en *beneamingseasken* foar nedich. Dat freget in grutter foech fan de Provinsje om dat sûnder tiidferlies mooglik te meitsjen.

Der is yn Fryslân permanint wittenskiplik ûndersyk nedich dat rjochte is op de *Fryske taal* en op it *taalbelied* fan de takomst. Dat moat meihelpe om in tsjinwicht te bieden oan bedriigjende en erodearjende faktoaren lykas modernisearring, urbanisaasje, ymmigraasje, toerisme, de merkwurking en it tanimmende sintralisme yn Nederlân.

It Frysk moat in oan it Hollânsk en/of Ingelsk *lykweardich* en *lykberjochtige* plak krije yn it heger beropsûnderwiis en it ynternasjonale universitêr kennissintrum (Fryske Universiteit).

Gâns saken op it mêd fan ûnderwiis en wittenskip binne net maklik te realisearjen sûnder dat it *foech* fan de provinsje op dat mêd regele wurdt. Soks ferget in taalwet/taalwetjouwing dy't dat mooglik makket.

It rjocht

It Hollânsk moat yn Fryslân fan syn feitlik dominearjend plak ôf. It is net genôch dat der bygelyks foar plysjes dy't yn Fryslân wurkje, fan útgien wurdt dat se it Frysk fersteane. Plysjes, abbekaten, rjochters, ofsieren fan justysje, notarissen en finzenispersoneel moatte it Frysk yn Fryslân as *earste* taal leare te brûken. It moat foar harren dus in *funksje-* en *beneamingseask* wurde foar safier't dat foar harren ek al foar it brûken fan it Hollânsk ('Nederlands') jildt. De skoallen en universiteiten dy't harren oplieding(s) fersoargje, moatte dat (mei) mooglik meitsje. Taalgedrachskoaden moatte yn de deistige praktyk stjoerend foar it taalgebrûk mûnling en skriftlik taalgebrûk wêze. In goede weroplieding en byskoalling soarget foar de taaloplieding fan justisjele wurkers dy't al yn funksje binne. Kennis fan de Fryske skiednis en kultuer is dêrby ek fan belang.

Frysktalige juridyske stikken hearre ek yn de twadde rykstaal (it Frysk) sûnder foarbehâld en útsûndering(s) yn *hiele* Nederlân rjochtsjildich te wêzen.

It bestjoer

Alle amtners en bestjoerders yn Fryslân moatte yn prinsipe allegearre op in goed nivo Frysk prate en skriuwe kinne. Dat moat in *beneamings-* en *funksje-*eask wurde. It Frysk moat op termyn de *earste* taal fan de (semy-)oerheden (provinsje, gemeenten, dekonsintrearre rykstsjustinsten, wetterskippen) wurde. In taalgedrachskoaden is dêr winsklik by. Bestjoerskundige (foar-)opliedings moatte opliede ta in goede

behearsking fan it Frysk en kennis en ynsjoch bybringe moatte op it stik fan de Fryske skiednis en kultuer. In goede weroplieding en byskoalling soarget foar de taaloplieding fan amtners en politisy dy't al yn funksje binne.

De media

Omrop Fryslân moat in folweardige nasjonale Frysktalige radio- en tv-stjoerder wurde, dy't de hiele dei útsjoert en ek omtinken jout oan it boppe-regionale, it Nederlânske, Europeeske en wrâldbarren. De Omrop moat in dúdlik profyl krije op it mêd fan de taalbefoardering. Programmamakkers, redakteuren en presintators moatte geef Standertfrysk prate en skriuwe kinne. Yn de foaroplieding (sjoernaliste-oplieding) moat dat goed fersoarge wurde en by meiwurkers dy't al yn funksje binne, moat der struktureel en trochgeand yn ynterne kursussen skaafd wurde oan harren taalgebrûk mei help fan lesjouwens dy't in treflike kennis hawwe fan de Fryske taalregels en it Fryske idioom.

Der moatte oerdeis en jûns mear Frysktalige berneprogramma's útstjoerd wurde foar ûnderskate âldenskiften.

By oare subsidiearre, mear lokale stjoerders moatte likegoed easken steld wurde oan de kwantiteit en kwaliteit fan it brûken fan it Frysk.

De beide provinsjale deiblêden wurkje ta op alle dagen inkelde siden Frysk mei omtinken foar opiny's, nijs en foarfallen oeral op de wrâld. De provinsjale streekblêden wurkje ek ta op wyks inkelde siden Frysk.

Kultuer

Learlingen yn it basis- en fuortset ûnderwiis moatte jiers op syn minst in Frysktalige of meartalige (Frysk ynbegrepen) teater- of filmfoarstelling bywenje. It Frysk yn de iepenbiere romte soe op syn minst lykweardich oan it plak fan it Hollânsk sichtber wurde moatte. It giet dêrby bygelyks om hússtyl, buordsjes, paadwizers, op- en byskriften yn skoallen, teaters en lokale en provinsjale musea. It taalbelied fan *Tresoar* moat neifolge wurde.

1. It *Fries* Museum moat him fierder ûntwikkelje ta in *Frysk Histoarysk* Museum om as Fryske wjergader en tsjininger te tsjinjen fan in (takomstich) *Nationaal Historisch Museum* mei in folweardich skriftlik brûken fan it Frysk as middel (fiertaal).

2. Dêryn moat in goed omtinken wêze foar de Fryske kanon (taal, skiednis, kultuer) en relaasjes lein wurde mei de eigen talen, skiednis en kultuer fan Noard- en East-Fryslân (yn Dútslân).

Meiwurkers yn de subsidiearre kultuersektor moatte it Frysk mûnling en skriftlik brûke kinne en it yn de praktyk feitlik ek geregeld brûke. Dat moat in funksje- en beneamingseask wêze. In taalgedrachskoade is winsklik.

Sosjaal libben en soarch

Sikehuzen, âldereintehuzen, ferpleechynrjochttings en oare soarchynstellings moatte it Frysk mûnling en skriftlik in plak jaan dat op syn minst lykweardich en lykberjochtige is oan it brûken fan it Hollânsk, benammen yn de omgong en behanneling fan Frysktaligen en yn de ynterne kommunikaasje en it ferkear mei oare ynstellings yn Fryslân. Artsen moatte it Frysk op syn minst ferstean kinne, mar moatte beleanne wurde (kinne) as se it ek (geregeld) prate; oare meiwurkers moatte it prate en skriuwe kinne en dat ek faak brûke. It is fan grut belang dat it persoaniel yn it medyske domein en de soarchsektor it Frysk yn alle gefallen mûnling as earste taal brûkt. In taalgedrachskoade is winsklik. De kontrôle dêrop moat effektyf wêze. It Frysk moat oeral sichtber makke wurde op buordsjes,

paadwizers, op- en byskriften ensfh. yn dy ynstellings. In ferliking mei de praktyksituaasje fan offisjeel dûbeltalige stêden as fan Brussel en Helsinki leit foar de hân.

Regiomarketing en ekonomy

Mei help fan in finansjele stiperegeling foar bedriuwen en non-profitsorganisaasjes moat it brûken fan it Frysk yn de iepenbiere romte fersterke wurde. It giet dêrby om hússtyl, paadwizers en buorden, bedriuwspresintaasjes, ferpakkings en reklameboadskippen. In beskaat persintaazje fan it subsydzjeild moar frijholden wurde om it Frysk sichtber te meitsjen.

By it foarmjaan fan bedriuwsterreinen moat de sichtberens fan it Frysk opnommen wurde yn de *Kompasregeling*. Foar bedriuwen en ûndernimmers moat der in stiperegeling komme dy't it mei sin en sichtber brûken fan it Frysk yn de einprodukten stimulearret. Foar de bekostiging fan sa'n stiperegeling kin it *Fûns befoarderding Frysk taalgebrûk* yn de beneaming komme, mar bygelyks ek it *Fûns byldzjende keunst*. Om de kreativiteit fan de foarmjouwing te befoarderjen, kin mei sin en doel it *Fûns foar projekten byldzjende keunst en foarmjouwing* ynset wurde.

Frysktalige reklame moat yn Fryslân guodkeaper wêze as Hollânsktalige of Ingelsktalige reklame yn de Fryske media. De Provinsje moat dêr finansjeel-politike ynfloed op krije. By de subsidiearre ynstellings liket dat makliker te realisearjen as by de net subsidiearre. Call-sintra, ek dy bûten Fryslân, dy't wurkje foar Fryske ynstellings, moatte dejingen dy't har skilje, fregje yn hokfoar rykstaal, Frysk of Hollânsk, oft it petear fierd wurde sil en dy mooglikheid feitlik ek biede. Taalwetjouwing op dat stik is winsklik.

Op de etiketten en yn it ynformaasjemateriaal, op bysluters en yn ynstruksjefolders of -boekjes fan produkten dy't yn Fryslân makke wurde en dêr ek ferkocht wurde, moat it Frysk in sa folweardich mooglik plak krije. Dat moat yn in taalwet opnommen wurde.

De trije Fryslannen yn Europa

Westerlauwersk Fryslân sil mear foar Noard- en East-Fryslân (en Sealterlân) betsjutte moatte as it stimulearjen en fasilitearjen fan ûnderlinge útwikselings, mienskiplike projekten en aktiviteiten, al binne dy tige fan belang. It krewearjen foar de eigen Fryske tongslaggen, de skiednis en kultuer yn de gebieten yn Dútslân soe ek mei politike middels út ús Fryslân wei stipe wurde moatte om sadwaande mear te dwaan foar it Frysk yn de ûnderskate domeinen dêre, benammen yn it ûnderwiis en de media. In *mienskiplike* kanon foar de taal, skiednis en kultuer soe ûnderdiel fan de lear- en ûnderwiisplannen foar it primêr en sekundêr ûnderwiis yn de trije Fryslannen wêze moatte.

In Sintrum foar de Fryske Taal en Kultuer

Der moatte prikken yn it wurk steld wurde om te kommen ta in *Sintrum foar de Fryske Taal en Kultuer* dat de saakkundigens konsintrearret op it mêd fan de advisearring, de foarljochting, it jaan fan stipe, it koördinearjen, it ûntwikkeljen fan fyzje en belied, projektûntwikkeling en begelieding, materiaalûntwikkeling, it stimulearjen fan it ta stân kommen fan taalgedrachskoaden en de soarch foar it neikommen dêrfan, it organisearjen fan kursussen, it organisearjen en it útfieren fan maatskiplike aktiviteiten, soarch foar de *taalnoarm*, de *taalkwaliteit (taalsoarch)* en de *pr* fan it Frysk.

De Provinsje wol dat it *Berie foar it Frysk* foar 2010 sa organisearre is, dat it fleksibel en passend (op mjitte) advys leverje en troch streekrocht kontakt mei it fjild koördinaasjewurk dwaan kin. Op it stuit hat de Provinsje *Koördinaasje- en Advysgroepen* (de saneamde KAG's) dy't itselde wurk dogge. Om't it Provinsjaal Bestjoer blykber ferlet hat fan in oare advysstruktuer, is dat in moaie kâns en bring de nije opset ûnder by it *Sintrum foar de Fryske Taal en Kultuer*.

YNLIEDING

Gjin inkelde taalmienskip - ek de Hollânske en de Fryske net - hat takomst as de jongere generaasje opbrocht wurdt mei in oare taal en as der delsjoen wurdt op de eigen taal. De migraasje út oare taalgebieten wei en de fierdere globalisearring fan de wrâld nimt ta en kinne in bedriging foarmje foar de Fryske taal en kultuer. Ynkommen oarstaligen en harren bern hawwe gauris in hâlding dy't net geunstich is foar it learen fan in maatskiplik net-dominante minderheidstaal. Frysktalige bern, dy't ek al (wat) Hollânsk leard hawwe, wurde feitliken troch sa'n hâlding 'twongen' om de eigen taal los te litten.

Koe it ûnderwiiskundich model fan 'thús Frysk en op skoalle Hollânsk' yn in sletten mienskip der noch op troch omdat alteast it Frysk noch mûnling trochjûn waard, hjoed de dei stiet sa'n model boarch foar taalmoard. Troch it opkringen fan it Hollânsk yn alle taaldomeinen krije sawol de Fryske as de oarstalige bern ûnfoldwaande feardigens yn harren Frysk. Se brûke it dan fakentiids net langer as de omgongstaal. Dêrmei is in proses fan ferhollânsking fan it Fryske taalgebiet op gong brocht.

No kin sa'n proses as in natuerlik ferskynsel opfette wurde. Sa fan: "It giet no ienris sa as it giet en der is neat oan te dwaan". Neat is minder wier, it binne stjoerde prosessen. Politike doelen en middels hawwe dêr grutte ynfloed op. It oplizzen fan in oare taal oan in relatyf lytse taalmienskip sûnder dat de eigen taal yn it ûnderwiis en oare (mear) formele taaldomeinen folweardich (*lykweardich* en *lykberjochtige*) funksjonearret, stiet oan de basis fan in proses fan útroeging.

Yn in ideale demokrasy *bestjoert in folk himsels*, benammen op gebieten dy't foar syn fuortbestean fan fitaal belang binne. Sa soe de steatsnasjonale Hollânsktalige mearderheid op humane, morele en kulturele grûnen oan it Frysk folslein de romte jaan moatte. In steatsnasjonale talsmjittige mearderheid mei de Fryske en Frysktalige mienskip neat yn 'e wei lizze om de eigen taal yn alle taaldomeinen, sawol mûnling as skriftlik, te brûken. Yn sa'n demokrasy heart in nasjonale taalminderheid rjocht fan praten en *beslissen* te hawwen, ek oangeande de *wet- en regeljouwing*, om dêrtroch de eigen taal en kultuer bewarje en fierder ûntwikkelje te kinnen.

Autochtoane, nasjonale minderheden yn Europa beroppe harren dêrby benammen op de minskerjochten en fûnemintele frijheden, dy't fêstlein binne yn de *Universele Ferklearring fan de rjochten fan minske* fan de Feriene Naasjes (1948) en it *Europeesk Ferdrach foar de beskerming fan de rjochten fan de minske en de fûnemintele frijheden* fan de Ried fan Europa (1953), de *Ferklearring fan de rjochten fan persoanen dy't behearre ta nasjonale of etnyske, religieuze en taalminderheden* (1992) en ek fan kêst 27 fan it *Ynternasjonale ferdrach oangeande boargerrjochten en politike rjochten* (1966).

Foar autochtoane Europeeske taalminderheden binne ek it *Ramtferdrach foar de beskerming fan nasjonale minderheden* (1995) en it *Europeesk hânfêst foar regionale talen of talen fan minderheden* (1992) tige fan belang. Nederlân hat op 23 jannewaris 1996 it Europeesk hânfêst ratifisearre (akte fan oanfuordiging, 2 maaie 1996) en kent de status fan *minderheidstaal* ta oan it Frysk en de status fan *regionale taal* oan it Leechsaksysk en it Limboarchsk. Foar it Frysk binne boppedat 48 maatregels neffens diel III fan it Hânfêst omskreaun.⁴ Op 30 novimber 2004 stimde de Earste Keamer yn mei de tekst dat *allinnich* de Friezen op grûn fan it Ramtferdrach as *nasjonale minderheid* erkend wurde.

De minderhederjochten moatte neffens ús sjoen wurde as in ûnderdiel fan de minskerjochten. Wy binne fan betinken dat it beskermjen en it fuortsterkjen fan de nasjonale, autochtoane minderheden aktive fredespolityk is en ekonomyske woltier, kulturele en taalrykdom jout. Wy keare ús tsjin de slûpende driging fan assimilaasje, marzjinalisearring, it útstjerren fan talen en it ferlern gean fan kultuer en wearde.

It koertsdokumint fan de provinsjale fraksjes fan CDA, PvdA en ChristenUnie (10-05-2007)⁵ sinjlearret mei rjocht in oanstriid ta werkenberens, eigen identiteit en autentisiteit yn Fryslân as tsjinhinger fan de globalisearring. Friezen fiele harren mei-inoar ferbûn troch kultuer en taal. It moat neffens dat dokumint in provinsje wurde dêr't de minsken grutsk binne op har eigen taal en kultuer. De minsken moatte ûnderfine (kinne) dat it Frysk in ekstra diminsje jout. De selsbewustens moat tanimme om it fûnemint foar de taal en kultuer te fersterkjen. Dêrby heart ek dat it Frysk as twadde rykstaal opnommen wurdt yn de Grûnwet.⁶

As der yn it koertsdokumint lykwols opmurken wurdt: “De rol van de provincie in het primair onderwijs is een faciliterende, de verantwoordelijkheden willen we daar laten waar ze horen” (s. 7), dan tinke wy dochts dat bygelyks it foech⁷ oer it ûnderwiis better nei de Provinsje kin. It feit dat de Provinsje de **earst-** en it Ryk de **ein**ferantwurdlike oerheid is foar de Fryske taal en kultuer, liedt ta ûndúdlikens en ûnwissens oer de rolynfolging en yn de praktyk ta in foar it Frysk skealik en anty-Frysk ryksbelied. Dêryn wurde wy befêstige troch it *Rapport van de Gemengde commissie decentralisatievoorstellen provincies: Ruimte, Regie en Rekenschap* (17 maart 2008).⁸

Yn 1996 ferskynde it rapport *Euromosaic, the production and reproduction of the minority language groups in the European Union* (Luxembourg, 1996). Yn dat oersjochsrapport wurdt in ferliking makke tusken de ferskillende taalminderheden yn Europa. De Friezen hearre mei de Welshmen, de Basken en de Katalanen ta de grutte taalminderheden yn Europa. Wat it taalbelied oanbelanget hobbelet Fryslân lykwols efteroan. Saakkundigen fan de *Ried fan Europa* hawwe Nederlân der oant no ta al twa kear op wiisd dat der net foldien wurdt oan de ferplichtings fan it *Hânfêst*.

Wy achtsje it fan belang om oan te jaan wat der neffens ús dien wurde moat op it mêd fan it taalbelied. Us ‘**Oanfalsplan Frysk**’⁹ is û.o. in fierdere útwurking fan it ûntwerp fan de *Nota Frysk Taalbelied 2007-2010, Frysk yn Fryslân: better sichtber, mear fertroud* (Deputearre Steaten, juny 2006) en it beliedsplan *Fryske taal 2008-2010, Fan Rjocht nei Praktyk, Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken* (2007). Dat beliedsplan sjit op guon essinsjele punten tekoart, bygelyks wat de fyzje oanbelanget, en is ek net folslein genôch. *Yntegraal* taalbelied heart mear mêden (domeinen, sektoaren) te beslaan as de fiif spearpunten, dy’t yn it ûntwerp behannele wurde. Der wiene fansels oare noata’s, bygelyks *Sels Dwaan!* (kultuer, 2006-2008), *Boppeslach* (ûnderwiis, 2007-2010) en notysjes (‘Letteren’) útkaam of kommendewei (‘Frysk en ICT/YKT’ en ‘Frysk skreaune media, 2007-2010’), mar it ferbân dêrfan mei de ûntwerpnoata rekket út it sicht as dy net yntegraal behelle wurde by de ûntwerp-noata. De fyzje en it sicht op it gehiel moat neffens ús dêrom ek yn it konsept opnommen wurde. Mei it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010, Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk*, [augustus] 2007 is dat foar in part ferholpen. It kin lykwols net it plak ynnimme fan ús eigen oanfalsplan.

Yn *Boppeslach* tinkt de Provinsje dat de ynformaasje foar âlden oer de rykdom fan twa- en meartalige opfieding oan bern derta liedt dat se ‘in goed onderboude kar meitsje kinne’ (winsklik risseltaat; s. 17). Dat liket ús fierstente optimistysk. De maatskiplike (*taal*)*machts*ferskillen tusken it Frysk en it Hollânsk litte har net samar oan de kant skowe. De ynfloed fan it Nederlânsk is systematysk troch de ieuwen hinne opboud en hat laat ta in ‘habitus’ (bgl. *ferbrekgedrach* yn petearen en it nêt oerdragen fan it Frysk op de folgjende generaasje) dy’t mei *foarljochting* en *ynformaasje* oer de rykdom fan ús taal allinnich net samar te feroarjen falt, al hoe nuttich ek. It sil ta moatte op it folle faker fêstlizzen fan it Frysk as *funksje-* en *beneamingseask* yn alderlei maatskiplike domeinen, it ûnderwiis en it amtlik ferkear foarop (sjoch ek haadstik 1 oer ‘Fyzje’).

Piet Hemminga merkt oer de ûntwerpnoata op: “De yn 1985 provinsjaal fêstleine útgongspunten foar it Frysk taalbelied, *lykwardigens* en *lykberjochting*, jilde noch altiten, mar de provinsje stelt net fêst

dat dy twa útgongspunten hiel wat mear ynset fergje as in foarljochtungskampanje, stúdzjedeni of jierliks projektbudzjet fan fyftjintûzen euro foar it ûntwikkeljen fan projekten op it mêd fan Frysk yn de soarch¹⁰. En dan ek noch mei it betingst dat in oar foar de helte meibetellet. De rol fan *Omrop Fryslân* moat, sa lit de provinsje fierder witte, folle grutter wurde as it giet om it fertroud meitsjen fan it Frysk en better as it om de taalûntjouwing giet. Dat is och sa moai sein, mar sûnder hannen en fuotten te neamen bliuwt soks frijwat dizenich. En dat de provinsjale taalnota neat seit oer de *kwaliteit* fan it hjoeddeiske Frysk is dochs op syn minst nuodlik.”¹¹ Dat soe dus oars en better moatte.

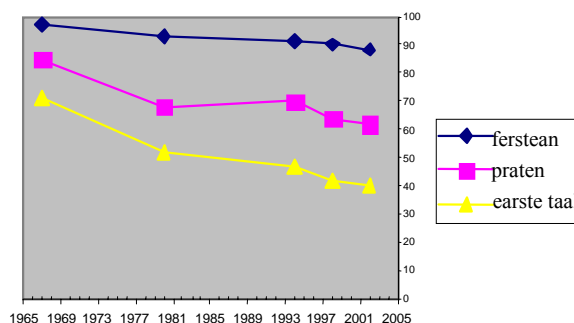
I. FYZJE

Yn de fyzje fan de ûntwerpnoata *Frysk taalbelied 2007-2010* (2006) komme ûndersikings nei de taalbehearsking fan it Frysk op it algemint en wurde doelen foar 2020 formulearre op it mêd fan de behearsking fan de fjouwer taalfeardeichheden (s. 4) dy't amper ôfwike fan de hjoeddeiske situaasje. Oer in perioade fan 13 jier soe dat stilstân betjutte en dat kin út soarte net as ambisjeus oanmurken wurde. Der moatte gâns ambisjeuzere doelen formulearre wurde op it stik fan de behearsking fan it Frysk en de primêre taaloerdracht, útgeande fan de útkomsten fan de provinsjale 'fluchhifking Fryske taal 2007'.¹²

It *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010* (2007) komt dêr foar in part oan temjitte mei heger stelde doelen.¹³ De ambysje om derfoar te soargjen dat yn 2020 op syn minst 35% fan de totale Fryske befolking (neffens eigen sizzen) aardich oant hiel goed Fryske *skriuwe* kin (situaasje 2007: 26%) is foar in perioade fan 12 jier te leech. Dat kin grif heger as it Frysk skriuwen yn in stikmannich wichtige maatskiplike domeinen in *funksje- en beneamingseask* wurdt en as it plak fan it Frysk yn it folsleine fuortset ûnderwiis gâns grutter wurdt. It goed (!) Frysk skriuwe kinnen, sil wer in positive ynfloed hawwe op de *kwaliteit* fan it Frysk dat praat wurdt.

Dat is nammerste wichtiger omdat der in tendins is dat de proporsjonele (kwantitative) omfang fan it Frysk as earste taal ôfnimt (sjoch ek de *grafyk*). Ut eardere ûndersikings (1980, 1994) kin ôflaat wurde dat de jongerein fan 12-17 minder faak it Frysk as earste taal hat. It middeljen fan sifers fan de folsleine befolking ferdizenet de sterkere delgong dy't by de jongere generaasje te merkbiten is; dy wurdt by dat âldenskipt minder gau opmurken. Der kin ek in ferbân bestean mei it minder brûken fan it Frysk as omgongstaal yn deistige situaasjes yn grutte plakken (lykas Ljouwert) en it learen fan it Frysk as earste taal.¹⁴

Grafyk: ferstean/ praten/ earste taal Frysk 12-17-jierrigen

De twa útgongspunten út *Fan Geunst nei Rjocht* (1985), *lykweardigens* en *lykberjochting*, binne noch altiten needsaaklik as it giet om de fraach oft de befolking fan Fryslân him frij fielt om it Frysk yn Fryslân te brûken, mar net genôch om te kommen ta in folweardich plak fan it Frysk yn alle maatskiplike domeinen yn Fryslân (s. 5). De neamde twa ynfalshoeken út de ûntwerpnoata *2007-2010: sichtberens-útstrieling en taaloerdracht yn de húshâlding* binne likegoed needsaaklik, mar ek (lang) net foldwaande.¹⁵ De *middels* dy't ynsetten wurde om dy doelen te berikken, binne yn de ûntwerpnoata benammen de (1) '**regionale Fryske Omrop**', foaral foar de 'taalûntjouwing' (s. 5) en it jaan fan in (2) 'goede **foarljochting**' oan de âlden en oare opfieders, om de (a) *taalhâlding* te ferbetterjen en it selsbetrouwen te fersterkjen: 'jin net skamje foar it brûken fan it Frysk en jin net gau ferbrekke'; (b) op *feiligens* om yn it iepenbiere libben Frysk brûke te doarren; (c) op it fergruetsjen fan de *skriuwfeardigens* yn it Frysk; (d) op de *taaloerdracht* by de generaasjes. It efterlizzende tinken is dat in *goede foarljochting* oer de foardielen fan twataligens de âlden (massaal) oer de streek lûke sil om harren bern (ek) yn it Frysk grut te bringen.

Al hoe nuttich oft dy ynfalshoeken ek binne, se sjitte (slim) te koart, omdat by it 'Rjocht' de 'Plicht' mist en omdat in beheining ta 'goede foarljochting' ek suver neat feroaret oan de tige **ûngelikense taalmachtsferhâldings** dy't yn Fryslân besteane tusken it Hollânsk en it Frysk.¹⁶ By it aspekt (a) 'Selsbetrouwen fan de Friezen (taalhâlding)' wurdt wol opmurken: 'De **taalmacht** fan it Frysk moat fuortsterke wurde om de Friezen yn Fryslân in better plak te jaan' (s. 7), mar dat aspekt wurdt fierdersoan alhiel net útwurke. As dy ferhâldings net oanpakt wurde troch de polityk, dan sille de útkomsten úteinlik tige teloarstellend wêze. De beheining ta 'foarljochting'¹⁷ liket basearre op in net

tarikende analyze fan de situaasje dêr't it Frysk hjoed de dei yn ferkeart. Dy lit de *machtsaspekten* en de needsaak om dy te feroarjen, bûten beskôging en dat is fûneminteel ferkeard.¹⁸

Sûnt de Napoleontyske tiid¹⁹ is besocht om de Friezen har eigen taal ôf te learen. Sa joegen skoalopsjenners de Fryske skoalmaster de 'goedrie' om it Frysk op skoalle net langer ta te stean.²⁰ De steatsnasjonale oerheid fan it Keninkryk *Holland* en de opfolgers dêrfan hawwe it Hollânsk as iennige taal foarskreaun en oplein.²¹ Yn alle formele en offisjele domeinen en sektoaren: by it leger en de marine, by it ûnderwiis²², it rjocht en de amtnerij. Sels it fakultative twatalich ûnderwiis nei de jierren '50 fan de foarige ieu wie bedoeld as *opstap* nei it better learen fan it Hollânsk. En as anno 2007 skoallen, èk Fryske skoallen, ûnder kuratele steld wurde ('verscherpt toezicht van de inspectie') en as swak of tige swak oanmurken wurde, dan giet it hast altiten om te lege Cito-skoaren op *taal* [lês: 'Nederlands/Hollânsk'] en rekkenjen.²³ As in ferbetteringstrajekt net ta resultaten liedt, dan kin de minister as *sanksje* sels in skoalle slute. De prestaasjes op it mêd fan it Frysk wurde net troch it Cito toetst en binne noch altiten gjin reden om in skoalle mei sankjes te driigjen. Sokke politike beslissing ferdútse wat de steatsmacht echt wichtich achtet.

Yn de rin fan de tiid is troch steatspolityk it 'ûngewoane', hast slûpende wei, gewoan wurden en it 'ûnbehoarlike' behoarlik. Sokke 'fanselssprekkende' achte taalferhâldings kin men jin maklik mei identifisearje. Diskriminaasje liedt dus ek ta seldiskriminaasje, as de ynkorporaasje en ynternalisearring fan ûnlykweardige taalferhâldings mar lang genôch duorret. It is foar mannichien in heikerwei om yn te sjen dat it minne plak fan it Frysk yn maatskiplike domeinen as ûnderwiis, de oerheid, it rjocht, de soarch, de media, de ekonomy ensfh. yn it foarste plak leit oan in te min oan taalmacht as gefolch fan *ieuwenlange diskriminaasje* fan it Frysk.²⁴

De hjoeddeistige taalmachtsferhâldings binne sadwaande net it gefolch fan in natuerwet, mar feroarsake troch machtspolityk. De taal fan de hearskers is hast altiten de hearskjende taal en dat is yn Fryslân it Hollânsk wurden. Kromwoeksen taal(machts)ferhâldings noarmearje dus it yndividuele hâlden en dragen fan gâns Friezen. Wy binne fan betinken dat de bêste stratezjy om it Frysk echt út de nederklits te helpen, rjochte wêze moat op it ***feroarjen fan dy ferhâldings***.

Dat fraachstik rekket benammen it foech en de autonomy fan de provinsje. Bûtenlânske foarbylden fan grutte en lytse regio's, bgl. Kataloanje²⁵ of de Åland-eilannen²⁶, jouwe oan dat dy stratezjy sukses garandearret, omdat de taal in ***wichtige ekonomyske faktor*** wurdt: jins wurk en takomst kin der fan ôfhingje. Der is letterlik net in '***belangriker***' eksterne 'beweechreden' foar it learen en foar it oerdragen fan in taal. Dat motyf hat op steatsnasjonale skaal grutte ynfloed hân op de opkomst en de machtsposysje fan it Hollânsk²⁷, op Europeesk nivo fan it Frânsk²⁸ en op mondiale skaal foar de macht fan it Ingelsk²⁹. En dat gong almeast net sa sêftsedich en sêftsinnich. It taalbelied fan Nederlân (Hollân), Dútslân, Frankryk, Spanje en Grut-Brittanje (Ingelân)³⁰ en gâns oare Europeeske steaten wie feitliken rjochte op it *útroegjen* fan harren minderheidstalen en it is hjoed de dei noch altiten net of net foldwaande rjochte op it weiwurkjen fan de rampsillige gefolgen dêrfan.³¹

Fersterking fan de *ekonomyske* betsjutting en wearde fan it Frysk moat yn ús eagen dus de basis wêze fan it taalbelied fan de provinsje.³² Dat kin net sûnder in fierdere ferankering en fersterking fan de wetlike posysje fan it Frysk en it foech fan de Provinsje Fryslân om dêroer te kedizen.

De ynfolling en it operasjonalisearjen fan kearnbegripen as 'lykweardigens' en 'lykberjochtiging' moat neffens ús ynhâlde dat it Frysk op termyn yn de eigen provinsje de ***earste*** taal wurdt (dat is net itselde as de *iennige*). Mei *rjochten* dy't ek ôf te *twingen plichten*³³ meibringe. In rjocht is ommers earst werklik in rjocht as der ek in plicht foar oaren mei anneks is. Plichten om ús taal te learen en dy ek te brûken. Net heal en ferbastere, mar goed en geef.

Dat hâldt neffens ús yn dat in goede mûnlinge en skriftlike behearsking fan it Frysk in *funksje*- en *beneamingseask* wurde moat yn alle domeinen dêr't in oerheid ynfloed op hawwe kin troch it meitsjen fan wetten en regels en it jaan of ûntkearen fan fasiliteiten en jildmiddels. Yn dat ramt is it fan belang

dat de provinsjale Fryske oerheid it rjocht kriget om op it mêd fan de Fryske taal en kultuer foar dy sektoaren eigen wetten te meitsjen en regels te stellen en ‘wetjouwer-mei’ (‘medewetgever’) wurdt en dêrmei in folle gruttere autonomy³⁴ en mear foech³⁵ kriget.

It ûnderwiisdomein is dêr wichtich by, mar moat net te heech oanslein wurde. It ûnderwiis folget almeast de polityk-maatskiplike krêften, rint net út himsels foarop en reprodusearret ornaris maatskiplike ûngelykheden. Basil Bernsteins ‘School cannot compensate for society’³⁶ jildt likegoed foar de Fryske ûnderwiissituaasje. As de behearsking fan it Frysk in funksje- en beneamingseask wurdt foar sawat alle banen en beroppen yn hast alle domeinen en sektoaren yn Fryslân, dan sil it ûnderwiis ek net oars kinne en gean dêr folslein yn mei. En sil it Frysk kwantitatyf en kwalitatyf wat begjinne foar te stellen.³⁷

Befoarding fan it Frysk freget dus om in **brede(re) ekonomyske needsaak**. Fryske taalpolityk moat dus neffens ús ynhâlde dat it Frysk út de frijbliuwende hoeke wei komt en moat net tefolle heil ferwachtsje fan in nocht-en-wille strategjy. It Frysk as ‘fun’ behannelje³⁸ en it jaan fan ‘goede foarljochting’ lizze yn de frijbliuwende frije-tiidsfear en sjitte fûneminteel te koart as der net tagelyk foar soarge wurdt dat men sûnder in goede, aktive mûnlinge en skriftlike behearsking fan dy taal net (fêst) beneamd wurde kin yn sektoaren as it ûnderwiis, de oerheid en dekonsintrearre rykstsjusten, it rjocht, de soarch en de subsidiearre ynstellings.³⁹ Dat is by einsluten it iennige dat **echt** helpt.⁴⁰ Dan sil it Frysk yn mingd- en oarstalige húshâldings wer in gruttere rol begjinne te spyljen en sil de taaloerdracht serieuus nommen wurde.

Yn it ramt fan mear sizzenkip oer de eigen taal en kultuer past neffens ús ek it oprjochtsjen fan in ynstânsje dy’t de *taalkwaliteit* fan it Frysk bewekket. Sis mar in buro dat de noarm (regels en rjochtlinen) fan it Frysk foar it *ûnderwiis* en it *bestjoerlik* ferkear fêstleit en dy bewust makket en kontrolearret. Nederlân hat al lang in ynstânsje dy’t fierhinne inselde funksje hat, nammentlik de *Nederlandse Taalunie*, dat as in soarte fan *Ministearje fan Taal* foar Nederlân, Flaanderen en Suriname wurket en sa’n tritich meiwurkers hat dy’t har om it Nederlânsk bekroadzje. Dy ynstânsje soe yn Fryslân in plak krije moatte yn it noch op te rjochtsjen Sintrum foar Fryske Taal en Kultuer. Oare Europeeske lannen hawwe foar har steatsnasjonale talen ek ynstânsjes dy’t har mei de problematyk fan de taalkwaliteit dwaande hâlde.

Sa’n oerheidsynstânsje kin foar sektoaren as *ûnderwiis*, it *amtlik ferkear* yn Fryslân en by *Omrop Fryslân* hooplik in ein meitsje oan de wyldgroei oan opfettings en praktiken, somtiden tige ta skea fan it taalgebrûk, en dêrbûten ek in autoriteit wêze as it giet om it sa *suver* en *ryk* mooglik brûken fan it Frysk. Foar de stjoering fan de taalkwaliteit fan bygelyks Frysktalige *learmiddels* is dat fan bûtenwenstich grut belang.

As it giet om de ‘*útgongspunten* foar it nije ûnderwiismateriaal foar it primêr ûnderwiis’ (s. 24 *Boppeslach*) (bgl. ‘Studio F’), dan soene wy dêr as lêste, mar net minst wichtich, apart útgongspunt oan taheakje wolle: ‘Yn *geef* Frysk’, of: ‘Yn *geef* Standertfrysk’. De kwaliteit fan it taalgebrûk yn learmiddels moat goed bewekke wurde, fanwegen de grutte bedrigings hjoed de dei op dat mêd. Yn dat ferbân sjogge wy ek in wichtige taak foar it troch ús útstelde *ynstitút foar taalkwaliteit* (sjoch boppe). Dat freget ek om it troch de Provinsje fêststellen fan in ‘sa Frysk mooglike’ taalnoarm.⁴¹ De Afûk hantearret as kursusynstitút al sûnt 1985 foar de *eigen* learmiddels en leargongen sa’n taalnoarm (Standertfrysk) en hat syn aktiviteiten foar it fêststellen dêrfan foar it (reguliere) ûnderwiis en it offisjele ferkear yn 1994 oerdroegen oan de Provinsje. Deputearre Lyklema seit yn dy tiid ta dat er neigean sil oft der in provinsjale kommisje komme kin om dy standertnoarmen te jaan. De Provinsje hat der lykwols oant hjoed de dei noch gjin wurk fan makke.⁴²

De Friezen sille as *erkende minderheid* en it Frysk sil as *twadde rykstaal* net sûnder in *taalkwaliteitsynstelling* kinne. It soe in goed ding wêze dat dêr foldwaande omtinken foar komt yn it ramt fan de ûntwerpnoata *Fryske Taal 2007-2010*, *Frysk yn Fryslân: better sichtber, mear fertroud* (konsept juny 2006), it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010*, *Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken*,

Fan Rjocht nei Praktyk. (troch de Steaten oannommen yn 2007) en benammen yn de taalbeliedsplannen dy't dêrnei komme.

Jitris, it sil perfoarst ta moatte op it folle faker fêstlizzen fan it Frysk as *funksje- en beneamingseask* yn alderlei maatskiplike domeinen, it ûnderwiis en it amtlik ferkear foarop. Om dy reden hat de *Ried fan de Fryske Beweging* yn syn *Manifest: Eigen taal ... earste taal!* (fan 16 novimber 1991) by it betinken fan Kneppelfreed (1951) yn in oprop oan harren politisy oanstien op: '[...] *de ynfiering fan in taalwet dêr't yn it Fryske taalgebiet it Frysk de status fan earste taal yn kriget yn it iepenbiere libben, bestjoer, ûnderwiis en de rjochtspraak*'. As der (mear) oan it Frysk fertsjinne wurde kin, dan fergruttet dat ekonomyske feit de taalmacht fan it Frysk tige. De feitlike konfrontaasje dêrnei hat grif ynfloed op it hâlden en dragen fan de âlden foar it Frysk oer, ek as it om har bern giet.⁴³ Wy freegje de Provinsje om nei te gean oft en hoe't in (oerkoepeljende) *taalwet*⁴⁴ dêrta bydrage kin. It is in grutte handikap foar Fryslân dat de Provinsje yn namme wol de earstferantwurdlike is foar de Fryske taal en kultuer, mar amper it foech hat om needsaaklik belied troch te setten. Skoallen ûntheffings jaan fan de ferplichting om Frysk te jaan, dat mei de Provinsje dwaan. Untheffings dy't foar it Hollânsk net besteane. *Befoarderje, koördinearje en fasilitearje* mei jild en minsken, dêr beheint de rol fan de Provinsje him winliken ta. *Oftwinge en sanksjonearje* lykas by it Ryk, is der net by.

Gauris wurdt it Frysk oantsjut as *twadde rykstaal*. It begjin fan dy erkenning wurdt datearre yn 1970 as de Rykskommisje-Van Ommen eksplisyt ferklearret, dat Fryslân in Nederlânske provinsje is mei in twatalige kultuer en oan dy bysûndere status beskate rjochten ûntliene kin. Mar men kin it ek op 11 maaie 1956 stelle, as de Nederlânske steat mei de *Wet [houdende enige regelen betreffende het gebruik van de], Friese taal, [in het bijzonder] in het rechtsverkeer* (Stb. 1956, 242) tastiet dat de eed of belofte tenei yn it Frysk útsprutsen wurde kin yn de gemeenteriedsdeal, yn Provinsjale Steaten, yn de rjochtsealen en yn de praktyk letter ek yn it steatsnasjonale parlemint. Yn de rjochtsfilosofy jildt it ôflizzen fan de eed as suver religieuze died, dy't oant no ta allinnich yn it Nederlânsk of it Frysk ôflein wurde kin. De tekst fan de Fryske eed is yn de wetjouwing fêstlein. Dat befêstiget de spesjale status fan it Frysk as twadde rykstaal sûnt 1956. Wy binne fan betinken dat it begryp 'Frysk as twadde rykstaal' (ek) as *wetlik* omskreaun begryp opnommen wurde moat yn in Fryske-taalwet.

De wetjouwing yn Nederlân hat foar de Friezen en it Frysk noch altiten it karakter fan in foldwaan troch de Ryksoerheid oan fersiken fan boargers, yndividueel of yn groepsferbân, mar net as *ferplichtings* fan de steat foar in definiearre etnyske minderheidsgroep oer. De praktyske útwurking fan al dy wet- en regeljouwing en tagelyk it wurkdokumint foar de ambysjes fan de taalplanning foar de kommende jierren is de *Bestjoersôfspraak Fryske taal en kultuer 2001-2010* (BFTK). Dat is in *juridysk swak* ynstrumint, dat relatyf maklik oan de kant skood wurde kin en dêr't yndividuele boargers gjin rjochten oan ûntliene kinne. Wy moatte dus stribje nei in *Ramtwet foar de Fryske taal* en it neamen fan it Frysk njonken it Nederlânsk yn de *Grûnwet* fan it Keninkryk.⁴⁵

Dat is nammerste wichtiger omdat de sintrale oerheid fan Nederlân in sterke oanstriid hat om de ferantwurdlikens foar it Frysk hielendal nei de Provinsje te skowen. By nije inisjativen dy't jild kostje heart men altiten: de Provinsje moat earst mar.⁴⁶

Nederlân hat it earder neamde *Europeesk Hânfêst foar Regionale talen of talen fan minderheden* yn 1996⁴⁷ en it *Ramtferdrach foar de beskerming fan nasjonale minderheden* yn 2005 ratifisearre. De Friezen binne yn dat lêste ferdrach offisjeel erkend neffens ynternasjonale standerts. It wichtichste argumint foar dy erkenning sit him yn de eigen *Fryske taal* mei de dêroan ferbûne *Fryske kultuer*. Dy erkenning moat syn fertaalslach krije yn de Grûnwet fan it Keninkryk.⁴⁸ Sa'n kêst yn de Grûnwet moat wer syn útwurking krije yn *konkrete taalwetjouwing*.

In *ramtwet* foar de Fryske taal moat yn it foarste plak de *posysje* fan it Frysk as twadde rykstaal fêstlizze en yn it twadde plak de *gearfetting* biede fan alle besteande wet- en regeljouwing. In tige wichtich nij elemint fan in Fryske-taalwet moat neffens ús it formulearjen fan *rjochten* fan yndividuele boargers wêze. Gewoane minsken hawwe mar in bytsje yndividuele rjochten. Se witte boppedat ek net goed wat dy rjochten binne en hoe't se dêr yn it deistich libben goed gebrûk fan meitsje kinne.

Behalven dat mei in Fryske-taalwet it Frysk better ta syn rjocht komt, kin benammen ek de boarger syn rjochten better útoefenje en yn praktyk bringe.⁴⁹

Op grûn fan in Fryske-taalwet moat Nederlân, krekt as Spanje foar it Baskysk en Katalaansk dien hat, stribje nei de erkenning fan it Frysk as *ko-offisjele* taal fan de Europeeske Uny.⁵⁰ It giet dêrby net primêr om de mooglikheid, dat leden fan it Europeesk Parlemint tenei ek Frysk prate meie of dat de boargers har yn it Frysk ta de Europeeske Kommisje rjochtsje kinne en dan op grûn fan it folgjend taalbelied ek yn it Frysk antwurd krije. Wichtiger is, dat dan ek in part fan it *foarljochtingsmateriaal* fan de EU yn it Frysk beskikber komt en dat it Frysk *formeel meitelt* yn de nije EU-programma's foar de jierren 2007-2013 lykas dat fan 'Libbenslang Learen', dêr't de besteande EU-programma's (Comenius, Socrates, Leonarda en Grundvig) yn gearfoege wurde.⁵¹ It hat eigenskip dat foar dy programma's allinnich *offisjele* talen yn de beneaming komme sille, om te begjinnen mei talen dy't yn de eigen lidsteat offisjele status hawwe yn de *Grûnwet*.⁵²

No't it Frysk hieltiten mear bedrige wurdt en as antwurd dêrop de posysje fan it Frysk yn ûnderskate maatskiplike fjilden fersterke wurde moat, is it saak en besjoch ek hiel yngeand hokfoar *organisatoarysk* model oft dêr it meast rendabel by past. Yn oare minderheidstaalgebieten lykas Wales, Kataloanje en Baskelân binne foar it stimulearjen en stypjen fan de taal ynstituten dy't alle aktiviteiten dy't dêrfoar nedich binne, foar har rekken nimme. Om dy aktiviteiten goed koördinearje en útfiere te kinnen, is der neffens ús yn Fryslân in ferlykber *Sintrum foar de Fryske Taal en Kultuer* nedich (sjoch fierder haadstik IX, 'In Sintrum foar de Fryske taal en Kultuer').

It boppesteande foarmet de *kearn* fan it oanfalsplan Frysk dat wy yn de kommende haadstikken en paragrafen fierder útwurkje.

II. UNDERWIIS EN WITTENSKIP

Yn de ‘Untwerpnoata taalbelied 2006’ (‘Better sichtber, mear fertroud’) wurde foar de perioade oant en mei 2015 yn haadstik 4, ‘Underwiis’, *fyfjetsjin* doelen (resultaten) foar it *ûnderwiis* formulearre (s. 12/13) dy’t tige fan belang binne, mar tagelyk moat der omtinken wêze foar it ûntwikkeljen fan nije taalwetjouwing, dy’t in *folweardich* plak fan it Frysk yn dy sektor garandearret.

Der moat folle mear fuortgong makke wurde by skoallen dy’t ûnder de *Wet op de Ekspertizesintra* (WEC) falle en by it beropsûnderwiis (sj. ek s. 21 fan de ûntwerpnoata). By it eardere ‘Bûtengewoan’ en letter ‘Spesjaal’ Underwiis (no: WEC-skoallen) is al desennialang sprake fan in folsleine stagnaasje en relative efterútging.⁵³

It *ekonomyske* belang fan it Frysk moat yn it *ûnderwiisdomein* tige tanimme (sjoch ek haadstik I). Dat hat grif wer syn útstrieling op de taaloerdracht fan de âlden. Op dat punt soe út de ûntwerpnoata *Frysk taalbelied 2007-2010* (2006) en it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010* (2007) mear ambysje sprekke moatte.

Kêst 8 fan it *Europeesk Hânfêst* moat noch foar 2010 folslein neilibbe wurde, ek op de WEC-skoallen.⁵⁴

Kêst 8 beslacht: (kêst 8, 1) it foarskoalsk ûnderrjocht, it primêr ûnderwiis, it fuortset ûnderwiis, it universitêr of heger ûnderwiis, it folwoeksene-ûnderwiis en de permaninte edukaasje, it ûnderrjocht yn de eigen skiednis en kultuer, it oplieden en byskooljen fan dosinten, ien of mear organen dy’t dêr tafersjoch op hâlde; (kêst 8, 2) it ûnderwiis yn de minderheidstaal yn oare gebieten as dêr’t dy taal tradisjoneel brûkt wurdt. Yn dit haadstik wurkje wy dat op guon plakken fierder út.⁵⁵

In grutte beheining en behindering dêrby is dat skoallen *juridysk* sjoen **allinnich** te krijen hawwe mei de Nederlânske wetten.⁵⁶ De Nederlânske ûnderwiiswet- en regeljouwing moat dus sa gau mooglik yn oerienstimming brocht wurde moatte mei it Hânfêst en mei de ôfspraken dy’t yn dat ramt makke binne.

Eferstân en eferstelling

Yn ús ynlieding en by de fyzje hawwe wy oanjûn dat yn de formele domeinen (oerheid, bestjoer, rjochtspraak, ensfh.) de eksklusive en dominante posysje fan it Hollânsk ôfskaft wurde moat. De saneamde ‘wittenskiplike’ ûndersiken dy’t hieltiten wer oanjouwe dat Fryslân yn in *eferstânsposysje* sit en dat in grut part fan de bern in *taaleferstân* hat, binne opset mei in Hollânske bril op. Maatskiplike eferstân is yn Fryslân lykwols in gefolch fan in ieuwenlang *eferstellingsbelied* mei in *brain-drain* as gefolch en in kapitaal- en ynvestearingsflecht nei Hollân.

Itselde sjocht men yn it ûnderwiis: *taaleferstân* wurdt metten yn it *Hollânsk* (de lêste tiid leafst op sa jong mooglike âldens) en ûnder taal en taalûnderwiis wurdt ‘Hollandse [Nederlandse] taal’ ferstien. Frysktalige bern mei in prima taalûntwikkeling krije sadwaande maklik it etiket *taaleferstân* opdrukt, omdat de risseltaten yn de eigen taal der net ta dogge yn de ferlykjende ûndersiken. Dy ûndersiken binne faak ek noch tige breklik, omdat it ûnderwiis it taalûnderrjocht teoretysk almeast net basearret op ûntwikkelingspsychologyske, mar op taalpolitike grûnen.⁵⁷

Foar de takomst fan de Fryske taalmienskip is ien fan de wichtichste betingsten, dat it ûnderwiis likegoed de net-Frysktalige as de Frysktalige learlingen it Frysk op in sa heech mooglik nivo bybringt. Sûnder in goede behearsking fan de taal as mûnlinge en skriftlike omgongstaal hat promoasje net folle

doel en is dy allinnich gaadlik foar lju deryn ynteressearre binne. It is in feit dat hjoed de dei de net-Frysktalige learlingen yn it ûnderwiis amper Frysk leare, mar de Frysktalige learlingen wol folslein twatalich wêze moatte. Dat wol sizze dat se it Hollânsk goed behearskje moatte sûnder dat kennis en feardichheden yn de eigen taal (genôch) neistribbe wurde. Dat is grif ien fan de wichtichste oarsaken dat it Frysk as gebrûkstaal terrein ferliest.

It okkerdeis yn opdracht fan de provinsje útfierde en publisearre ûndersyk fan frou Van Ruyven nei de saneamde efterstannen⁵⁸ past dan ek net yn yntegraal taalbelied, omdat it Frysk yn dat ûndersyk net ûndersocht is. Dat feit kin maklik de hâlding fan learkrêften yn it ûnderwiis fersterkje om yn harren lesjaan gjin omtinken oan ûnderwiis yn it Frysk te jaan. Sa'n ûnderwiispraktyk wurket earder efterstân yn 'e hân as dat der besocht wurdt om soks foar te kommen. Alle resinte literatuer oer effekten fan twatalich ûnderwiis makket dúdlik dat kennis fan, feardichheden yn en in goede hâlding foar de eigen taal oer de bêste basis is om der ek oare talen by te learen. Dat jildt benammen foar minderheidstaalsprekkers.

Yn it provinsjale beliedsplan *Fan Rjocht nei Praktyk* (2007) wurde de winsklike resultaten út de provinsjale ûnderwiisnoata *Boppeslach* (2006) jitrisk neamd. Om dy yn 2010 (en foar in part yn 2012 of 2015) oantoanber realisearre te hawwen, is tige ambisjeus. Benammen ek om't der in berop dien wurdt op in tige grut tal minsken dy't dêr ferantwurdlik foar binne. In wichtich knypstip by sokke ôfspraken is, sa hat yn it ferline faak genôch bliken dien, de *útfiering yn de praktyk*. Dy útfiering komt, as dy net foldwaande en goed ûnderstipe wurdt, yn in gâns gefallen net of amper fan de grûn. Gedrachsferoaring is net maklik ta stân te bringen. In tiidsbestek fan twa jier is te koart. It freget in yntinsive steun en stipe. Om dat mooglik te meitsjen moat der foar lange(re) tiid jild beskikber steld wurde, benammen omdat ek stipe nedich is foar it *ûnderhâlden* dêrfan.

Oarsaken dy't ûnderwiisefterstannen, benammen ek yn it Frysk, negatyf beynfloedzje kinne, binne neffens ús de neikommende:

a. *De Fryske elite (ek de Frysktalige) tsjocht fuort fanwegen de wurkgelegenheidssituaasje dy't yn Fryslân foar harren (gâns) minder is as yn de Rânestêd*. Fanwegen de relaasje tusken de oplieding fan de âlden en skoalprestaasjes fan de bern, kin dat de trochsneed fan de ûnderwiisprestaasjes, ek dy yn it Frysk, nei ûnderen helje.

b. *It ûnderwiis yn Frysk hat hast altiten ferkeard ynspile op de meartalige situaasje*. Frysktalige bern leare op skoalle harren *eigen* taal net of net goed en wurde dêrmei ek net foldwaande talich. Se hawwe sadwaande foar 't neist (mear) swierrichheden mei it learen fan oare talen. De saneamde 'trijetalige skoalle' lit sjen dat soks net hoecht. De eigen taal moat dus 'folweardich' oerdroegen en ûnderwiisd wurdt.

c. *Troch de bank is de oerdracht fan it Frysk, ek troch fan hûs út Frysktalige âlden, behyplik*, omdat de âlden harren taal, mei troch in tekoart oan goed twatalich ûnderwiis dat se sels hân hawwe, gauris net goed behearskje. Se brûke yn de omgong almeast ynterferearre Frysk [*Frollânsk*] en hawwe fakentiids in beheinde wurdskat. De âlden hawwe ek gauris minderweardichheidsgefoelens of in minderweardichheidskompleks en in te min oan selsrespekt as it om de eigen taal en it brûken dêrfan giet.

Dat liedt derta dat de Frysktaligen har 'út fatsoen' of omdat se har skamje, meastal daliks ferbrekke. Sa ûntstiet deselde situaasje as by b. Ek better oplate âlden dy't gjin goed en trochgeand twatalich ûnderwiis (Hollânsk en Frysk) hân hawwe, misse ornaris in rike Fryske wurdskat en in ryk idioom en folje de dêrtroch ûntstiene taalgatten (de saneamde 'lexical gap') yn har Frysk op mei Hollânske wurden en útdrukkings (ynterferinsjes). Bern komme dus al mei hollânismen yn har Frysk op skoalle. En de skoallen bestride dat ferskynsel net of amper.

d. *Likegoed it ambysjenivo fan party âlden as ek de geografyske sprieding fan de hegere foarms fan ûnderwiis yn Fryslân* kin der maklik ta liede dat der relatyf minder bern nei bygelyks it twû (vwo)

geane. Soks kin in negative ynfloed hawwe op de skoaren ferlike mei lanlike sifers (de Hollânske mjitlatte).

Boppeneamde fjouwer faktoaren spylje grif in wêzentlike rol yn it gehiel fan *efterstelling*. Der bestiet dus gjin *efterstân* as *in natuerlik feit*; der is sprake fan in *stjoerde efterstelling*. De efterstelling is polityk fan aard. Gâns Friezen binne harsels dêr ornaris net of amper bewust fan, omdat it proses al in pear ieuwen oan 'e gong is. It liket dan suver in 'fanselssprekkend' natuerferskynsel dêr't gjin ferwar tsjin mooglik is. Dy stjoerde efterstelling kin der wer maklik ta liede dat krityk op dy situaasje of it trochgean mei it brûken fan it Frysk as der Hollânsktaligen by binne, troch dy Frysktaligen en troch Hollânsktaligen sadwaande al gau sjoen wurdt as in tekoart oan respekt foar it *gesach* en as it missen fan goede *fatsoensnoarms*. Lju wurde dan sjoen as 'ûnfatsoenlik' en betitele as 'djipfriezen' of as 'trochdriuwers'.

Eferstân as gefolch fan in *ferkearde ideology*, dus fan wearden en noarms dy't de efterstelling befêstige, en fan *ferkearde politike* besluten en ûntjouwings dy't dêrút wei komme, moat benammen as ekonomyske en kulturele *efterstelling* analysearre wurde (sjoch ek ús *fyzje*, haadstik I). Om dat te feroarjen moat de Frysktalige mienskip syn *selsbewustens* en *selsrespekt* weromkrije en it gefoel krije dat it Fries-wêzen en de Frysktaligens fan grutte wearde en betsjutting is⁵⁹, mei alle *rjochten* en benammen ek *plichten* dy't dat foar alle ynwenners fan Fryslân meibringt. Alle wet- en regeljouwing (as produkt fan in bewust-ideologyske foarm fan de maatskiplike boppebou) dy't dat behinderje of opkeare, moatte dus ferdwine en plak meitsje foar juridyske foarms dy't dat befoarderje en fuortsterkje. It is ommers "niet het bewustzijn der mensen, dat hun zijn, maar omgekeerd hun maatschappelijk zijn, dat hun bewustzijn bepaalt".⁶⁰ Noch altiten wiere wurden, dy't ek op it stik fan de taal(machts)ferhâldings en it feroarjen dêrfan in goed omtinken fertsjinje. Ek yn it ûnderwiis.

Frysk as earste doeltaal yn it ûnderwiis

It *ûnderwiis* kin in protte dwaan oan it fersterkjen fan de selsbewustens en it selsrespekt troch it Frysk op alle ûnderwiisnivo's te brûken as **earste** doeltaal⁶¹ en it Hollânsk en it Ingelsk as **twadde** en **trede** taal. It is de fraach oft de Provinsje as earstferantwurdlike oerheid foar it Frysk dat doel op betreklik koarte termyn realisearje kin. Yn alle gefallen moat de Provinsje dat *wolle*. Yn dat ramt is it needsaaklik dat de Provinsje earst it **foech** oer de oerdracht fan de Fryske taal en kultuer yn it ûnderwiis fan it Ryk oerkriget.

As yn it ûnderwiis it Frysk syn rjochtmjittich plak as fak en as fier- en ynstrukjetaal yn alle ûnderwiisfoarms kriget, dan kin op termyn de behearsking fan it Frysk in funksje- en beneamingseask yn ús provinsje wurde. Net allinnich yn it ûnderwiis, mar yn mear maatskiplike sektoaren. Dat lêste fersterket it plak, de status en de taalmacht fan it Frysk yn it ûnderwiis wer. Der is wikselwurking (dialektyk) tusken alle maatskiplike terreinen. Benammen it feit dat it behearskjen fan it Frysk **gjin** funksje-eask is - en dus ek gjin taalpolitike of ekonomyske faktor -, is neffens ús de foarnaamste oarsaak fan de delgong fan it Frysk en it ferset fan it ûnderwiis om it Frysk in folweardich plak yn it learplan te jaan.

Yntegraal taalbelied

De Steaten fan Fryslân hawwe besletten dat de Provinsje noed stean moat foar *yntegraal* taalbelied. Dat is yn de noata *Boppeslach* útwurke, yn it folle besef dat taalbelied en taalstimulearring elkoar reitsje en fersterkje moatte as it giet om it begjinnend lêzen, it technysk en begripend lêzen en it fergrutsjen fan de wurdskat. Yn dy noata is dat breed en systematysk útwurke foar de ûnderskate sektoaren fan it ûnderwiis: de foarskoalske perioade, it primêr ûnderwiis, it fuortset ûnderwiis en de learareopliedings.⁶² By it konsept fan de noata fan juny 2006 hawwe de *Feriening Frysk Underwiis* (FFU) en de *Ried fan de Fryske Beweging* (RfdFB) yn in mienskiplik brief (d.d. 02-10-2006) in stikmannich kanttekenings setten en útstellen foar oanfolgings dien.

Wy misten yn de noata ek it omtinken foar it *spesjaal* ûnderwiis. Op it stik fan dat lêste ûnderwiismêd hawwe wy ús winsken nei foaren brocht yn in mienskiplike reaksje dan de RfdFB en de FFU (d.d. 22-10-2006) op de *Untwerpbeliedsnota Fryske taal 2007-2010: Frysk yn Fryslân: better sichtber, mear*

fertroud (juny 2006). Omdat wy yn de fêststelde noata *Boppeslach* in stikmannich útstellen fan ús kant misse, krije dy in plak yn dit ‘Oanfalsplan’.

De autonomy fan de skoallen

Mei de eardere foarsitter fan de lanlike *Onderwijsraad*, dr. J.M.G. Leune, binne wy fan betinken dat de *frijheid* (foech en ferantwurdlikheden op ûnderwiisgebiet, *autonomy* yn hannen fan managers en bestjoeren) dy’t skoallen hieltiten mear krije (deregulearring), der net ta liede mei dat de oerheid net *dúdlík fêstleit* wat elts bern witte moat. De *Onderwijsraad* sprekt hjirre fan de winsklikens fan ‘leerstandaarden’. It *garandearjen* fan it fereaske nivo heart neffens ús net iensidich beheind te wurden ta *Nederlânsk* en *rekkenjen*, sa’t Leune noch docht, of ta *Nederlânsk*, *Ingelsk* en *wiskunde/rekkenjen* sa’t de *Onderwijsraad*⁶³ docht, mar moat likegoed en like sterk jilde foar de Fryske taal en kultuer.

Datselde kin sein wurde fan de *kearndoelen* Fryske taal en kultuer en de mooglike *tuskendoelen* op wei nei de *eindoelen* fan basisskoalle en de ûnderbou fan it fuortset ûnderwiis) en de *eineksamens*. Dy hearre nei ús betinken *lykweardich* en *lykberjochtige* te wêzen oan dy foar *Nederlânsk* en foar *alle* learlingen yn Fryslân neistribbe te wurden. Dêr’t foar it *Nederlânsk* foar alle learlingen in ôf te lizzen eksamen troch de lanlike oerheid oplein wurdt, moat sa’n ferplichting foar *alle* Fryske learlingen likegoed foar de Fryske taal en kultuer jilde. Begjinsels as *lykweardigens* fan it Frysk en it *Nederlânsk* yn Fryslân en *lykberjochting* fan de minsken dy’t dy talen prate, freegje dêrom. De wize dêr’t yn 2005 de *nije* kearndoelen foar basis- en fuortset ûnderwiis op ta stân kommen binne, strykt net mei foargeande prinsipen. It nei ûnderen ta bystellen fan de ynhâld mei as argumint dat soks fanwegens de realiteit yn de skoallen nedich wie, hat de posysje fan it Frysk op de skoallen slim ferswakke en de kâns op (goed) *yntegraal* taalûnderwiis rûnom yn de provinsje - dêr’t yn de noata mei rjocht op oanstien wurdt - ferlytse. Dat betsjut dat wy oan dy beide prinsipen, sûnder konsesjes te dwaan oan foarm en ynhâld fan de doelen, konsekwint fêsthâlde moatte.

De *autonomy* fan de skoallen kin it berikken fan de doelen út *Boppeslach* en ús oanfolgings dêrop maklik yn de wei stean. De Provinsje hat wat it ûnderwiis oanbelanget (noch) gjin foech om nei de skoallen ta *foarskriuwend* te hanneljen. Eins kin allinnich it Ryk dat dwaan, mar dat ferskûlet him oant hjoed de dei (2007) efter it *autonomy*begjinsel om mar net de ferantwurdlikens drage te hoegen foar it berikken fan de doelen foar Frysk. As learlingen net foldwaande prestearte by it *Hollânsk*, komme de kaarten oars te lizzen. Dan komme skoallen mei sokke learlingen op de swarte list en moatte se better prestearte.

It hanneljen fan it Ryk is oant no ta te folle stykjen bleaun by it ûndertekenjen fan bygelyks it *Hânfêst* en in *Bestjoersoerienkomst Fryske Taal en Kultuer*. It nimmen fan de ferantwurdlikens foar de *útfiering* waard net of amper oppakt. En sa koe en kin in fersideplakboartsjen ûntstean. De Provinsje wiist dêrby nei de ferantwurdlikens fan it yn Ryk, dat ek finansjeel oer de brêge komme moat. Skoallen kinne har ferskûlje efter âlden dy’t it net wolle of efter learaars it Frysk net (goed) kinne. Of dat se mei it hiele lytse bytsje dat se dogge, al oan de ferplichting foldien hawwe. Allegearre arguminten dy’t gjin rol spylje as it giet om it *Nederlânsk* of om it *Ingelsk*.⁶⁴

De ynspeksje en kontrôle

Yn par. 2.4 fan *Boppeslach* oangeande it ‘Yntegraal taalbelied en it foech fan de provinsje’ (s. 22) wurdt opmurken dat de ûnderwiisynspekteurs dy’t Fryslân as wurkgebiet hawwe en ûnderdiel útmeitsje (sille) fan in ‘Frieze taakgroep’, ‘betûft’ wêze moatte op it terrein fan it ‘yntegraal taalbelied’.⁶⁵ Dat moat neffens ús ek betsjutte dat se *Fryskkundich* binne, dus sels it Frysk goed prate en skriuwe kinne, wolle se de *taalkwaliteit*, as in wichtich aspekt fan *ûnderwiiskwaliteit* fan ûnderwizers en learaars, goed beoardielje kinne. De ynspekteurs kinne har dan boppedat sels ek makliker en faker yn it Frysk ta de Fryske skoallen en oerheden rjochtsje. Yn alle gefallen sjogge wy it saneamde ‘waarderingkader Fries PO’ dat yn 2007 troch de ynspeksje ûntwikkele wurdt, as in stap yn de goede rjochting.⁶⁶ Foar oare ûnderwiisfoarmen is sa’n wurdearringsramt likegoed needsaaklik, ek al sille der mear tûkelteammen foar opromme wurde moatte as by it basisûnderwiis.

Yn dat wurdearringsramt moat der ek goed omtinken foar wêze dat de tiid dy't plend wurdt foar Frysk (dus de *kwantiteit*: kwaliteitsaspekt 4), foldwaande is om de taal leare te kinnen op in nivo dat ferlykber is mei dat foar Nederlânsk en ek foar it *kwaliteit* fan it taalgebrûk fan de learkrêften. Learkrêften moatte 'geef' Frysk prate en skriuwe kinne. De tiid dy't skoallen besteegje oan it fak Frysk, sil ek net minder wêze meie as de tiid dy't foar 'Nederlânsk' yn it skoalplan en op it lesroaster stiet (lykweardigens en lykberjochting fan de beide rykstalen).⁶⁷ De kontrôle dêrop moat *frekwint en effektyf* wêze.

Wy pleitsje der boppedat foar dat de Provinsje Fryslân wat it beneamingsbelied oanbelanget, mear te sizzen kriget oer wa't Fryslân as ynspeksjegebiet kriget of wa't yn sa'n taakgroep komt. Dat kin it bêste yn in *taalwet*, rjochte op it provinsjaal foech, fêstlein wurde.

Par. 2.6 út *Boppeslach* ('Twa oandachtspunten yn de útfiering fan yntegraal taalbelied', s. 13-14) jout ús oanlieding om de Provinsje te freegjen om te ûndersykjen oft it yntegraal taalbelied mei syn needsaaklike trochrinnende learlinen fan de foarskoalske perioade oant en mei it fuortset ûnderwiis en beropsûnderwiis (longitudinaliteit) net better yn in *taalwet* mei in provinsjaal foech op dat mêd, regele wurde kin. No hat de Provinsje op dat stik te min te sizzen.

Wy hoopje mei de Provinsje dat de nije taalmetoaden *Studio F* en *Freemwurk*, de begeliedingstsjinst *Cedin* (it *Taalsintrum Frysk*) en de provinsjale *Koördinaasje- en Advysgroepen Frysk* noch foar 2012 foar in folsleine kultueromslach soargje kinne (ferl. *Boppeslach*, s. 20-25). Dy kinne dat net berikke as der net soarge wurdt foar in goede foarm fan *kontrôle* mei sanksjemooglikheden. Dat is benammen fan belang foar learaars dy't fan it brûken fan it Frysk yn har lessen neat hawwe moatte. En as de mûnlinge ynstruksjetaal it Frysk is en der wurdt Hollânsktalich materiaal brûkt, dan spoart dat ek net goed. Dy ferhâlde har negatyf. In bekostigingssanksje is dêrby it uterste middel. Tuskenfoarms binne: it jaan fan in formele warskôging, boeten, in ferplichte begeliedingstrajekt en in tydlike bewâldfierder.⁶⁸

Foar alderlei fakken is der in tekoart oan Frysktalich materiaal. Mei om dy reden kinne de hjoeddeiske trijetalige skoallen noch net ta in lykwichtige ferdieling fan de ûnderwiistiid komme en sjit it Frysk der dêr ek al by yn.⁶⁹

Fryske learmiddels en in Fryske kanon

Wy stelle út om sa gau mooglik te begjinnen mei it ûntwikkelje litten fan in *folsleine multymediale* learline (*learplan* en *metoade*) *Fryske skiednis* foar it basis- en fuortset ûnderwiis (mei differinsjaasje-mooglikheden neffens skoaltype), dêr't ek de Fryske 'kanon' in goed plak yn kriget op basis fan in *kultuerpedagogyse* diskusje. Dat stribjen kin syn legitimearring fine yn de opdracht dy't besletten leit yn kêst 8 (1, g) fan it *Hânfêst*: 'regelingen te treffen om het onderwijs in de *geschiedenis* en *cultuur* die in de regionale taal of de taal van een minderheid haar weerspiegeling vindt, te waarborgen'. Yn *Boppeslach* wurdt dêr gjin omtinken oan jûn. Dit kêst soe syn fertaling krije moatte nei en opnommen wurde moatte yn de ûnderwiiswetjouwing (basis- en fuortset ûnderwiis).⁷⁰

By *Fryske kultuer* tinke wy ek oan it rike besit oan eigen *nammen* op it mêd fan de ierdrykskunde en biology ('geakunde'; Fryske nammen fan doarpen, stêden, gemeenten, wetters, lânskippen; plante- en bistenammen; spesifike planten dy't yn Fryslân groeie, eigen bistesorten), oan muzyk (Fryske lieten), sporten (keatsen, fierljeppen, skûtsjesilen), boukeunst (pleatsen, tsjerken), beskate tradysjes, ensfh. Allegearre saken dy't (ek) oerdroegen wurde moatte oan de kommende generaasjes yn Fryslân en dêr't foldwaande (trochrinnende en opinoar oanslutende) learmiddels foar komme moatte. In kultuerpedagogyse (kanon)diskusje moat dêr boustiennen foar leverje.

Sintrum foar de Fryske taal en kultuer

Yn de noata *Boppeslach* wurdt wol yngongen op de begelieding, mar net op it neigean oft de skoallen har wol hâlde oan ôfspraken. Te fanselsprekkend giet de noata derfan út dat in troch de Provinsje opset belied dan ek troch de skoallen útfierd wurdt. It liket ús winsklik dat der *kontrakten* mei de skoallen/bestjoeren ôfsletten wurde, mei dêroan keppele *kontrôle* op it neikommen dêrfan. Dêr sille

minsken foar oanlutsen wurde moatte en dat kostet jild. De amtners fan de Provinsje kinne dat net dwaan. Dêr sil dus in orgaan foar komme moatte, in *Sintrum foar de Fryske taal en kultuer*, dat goed gearwurket mei de begelieding. Kontrôle (al of net troch de ynspeksje) en begelieding kinne net beide troch deselde ynstânsjes útfierd wurde.

De needsaak fan bettere taalwetjouwing

It ekonomyske belang fan it Frysk moat op it ûnderwiismêd tige tanimme. Dat jildt ek foar it brûken fan it Frysk bûten de lessen, op it middennivo fan de skoalle-organisaasje (yn de hússtyl, yn korrespondinsje, ferslaggen, rapporten, noata's en alderlei oare skriftlike stikken en ek wat de opskriften, buordsjes en paadwizers yn de skoalle oanbelanget). It folweardich brûken fan it Frysk op it mikro- en mesonivo⁷¹ fan de skoalle hat grif in positive útstrieling op it taalgedrach en de taaloerdracht fan de âlden.

Mear konkreet mei it each op wet- en regeljouwing beskriuwe wy foar ûnderskate ûnderwiisnivo's de neffens ús needsaaklike *eindoelen* en de *middels*. Kêst 8 fan it *Europeesk Hânfêst* ('Underwiis') sil yn alle gefallen foar 2010 folslein neilibbe wurde moatte.

Nije ûnderwiiswetjouwing op it mêd fan taal, skiednis en kultuer is neffens ús tige needsaaklik. It Frysk moat yn de wetjouwing foar it foarskoalsk, primêr, fuortset en spesjaal (fuortset) ûnderwiis yn alle klassen op syn minst 'substansjeel' (d.w.s. *mear* as *seis* oeren wyks) wêze. Dat moat yn de oanbelangjende ûnderwiiswetten fêstlein wurde. Foar it *beropsûnderwiis* moat it plak fan it Frysk (as fak of yntegraal) net minder wêze as dat fan it Hollânsk.⁷²

2.1 Foarskoalsk ûnderwiis

Eindoelen

Alle pjutteboartersplakken wurde op termyn Frysk- of twatalich mei it Frysk as earste taal.⁷³ By net-Frysktalige bern mei in dominante taal is it ûnderdompeljen yn de minderheidstaal gjin probleem foar harren taalûntwikkeling. Foar bern mei in minderheidstaal as it Frysk wol.⁷⁴

Alle lieders en liedsters krije in goede oplieding mei in foldwaande teoretyske kennis fan en praktyske ûnderfining mei in goede meartalige taalûntwikkeling. Se moatte it Frysk linich en geef (sûnder hollânismen) brûke kinne.

De opliedingsynhâlden fan de ynstellings dy't in oplieding foar it foarskoalsk ûnderwiis fersoargje (ROC's), moatte dêrta kritysk beoardiele en oanpast wurde. De hjoeddeiske situaasje is dat de beide Fryske ROC's it Frysk as fak en fiertaal amper in plak jouwe en dat dosinten gjin en meastentiids ferâldere en ferkearde kennis fan twataligens hawwe.⁷⁵ It is fan wêzentlik belang dat it kêst oer it mbû yn it Europeesk Hânfêst ek troch Nederlân ûndertekene wurdt. It Provinsjaal Bestjoer sil dêrfoar alle prikken yn it wurk sette moatte.

Ynstruminten

Passende subsydzjebetingsten, foarljochting en opliedingseasken binne needsaaklik. Om in fêste oanstelling krije te kinnen, moat immen foldwaande kennis fan it Frysk en fan in meartalige ûntwikkeling mei it Frysk as earste taal hawwe. It behearskjen fan it Frysk moat op termyn in *funksje*- en *benaming*seask wurde. In effektive kontrôle op de kwaliteit fan de oanpak is winsklik.

De besteande, frijwillige fisitaasjepratyk yn de pjutteboartersplakken moat útboud wurde nei in belied dat der op rjochte is dat yn 2012 jier alle pjutteboartersplakken, plakken foar berne-opfang en neiskoalske opfang in meartalige praktyk hawwe mei it Frysk as *earste* taal. Foar de streektalen yn de Stellingwerven en It Bilt komt in oanpaste regeling dy't rjocht docht oan dy streektalen en it Frysk.

In oanpaste regeling moat ek jilde foar konsintraasjes bern fan allochtoane ôfkomst as dy bern thús yn de allochtoane memmetaal grut brocht wurde. Ien en oar betsjut dat liedsters fan allochtoane ôfkomst yn sokke situaasje ynset wurde moatte. It ferskil mei de posysje fan it Frysk is dat de ûntwikkeling fan

de allochtoane thústaal in *help*- en gjin *doeltaal* is om de bern in gefoel fan feiligens te jaan as opstap nei it Frysk en/of Hollânsk. De allochtoane talen hawwe yn ús provinsje gjin maatskiplike funksje en wurde yn it *Europeesk Hânfêst* net erkend as regionale of taal fan in minderheid, wylst de sprekkers dêrfan yn it *Ramtfedrach* likemin as nasjonale minderheid erkend wurde. Mei it Frysk en de Friezen is dat àl it gefal. Sadwaande moatte alle bern mei de doeltalen Frysk, Hollânsk en letter ek mei it Ingelsk fertroud makke wurde.

Yn *Boppeslach* wol de Provinsje ta op it ‘*struktureel* meitsjen fan it systeem fan selsevaluaasje, fisitaasje en sertifisearring’ (s. 18) by de foarskoalske ynstellings foar jonge bern. Dat is tige winsklik, mar it makket foar de ymplementaasje ferskil út oft soks op *frijwillige* basis giet of dat der troch bgl. in *taalwet* mear druk yn de foarm fan in fanselsprekkende en dus *ferplichte evaluaasje* op set wurde kin. De Provinsje moat dêr it foech ta krije. *Taalwetjouwing* op dat mêd is *needsaaklik*.

2.2 Basisûnderwiis

Eindoelen

Yn de provinsjale noata *Boppeslach* (novimber 2006) wurdt – as it oer de fersterking fan it yntegrale taalbelied giet – wurke mei subdoelen dy’t yn in beskaat jier (2012, 2010, 2015) foar in part of hielendal helle wurde moatte. Minder dúdlik is de tekst oer de *einsituaasje*, it plak dat it Frysk yn it basisûnderwiis kriget. Dêr moatte dúdlike (*minimum*)learstanderts⁷⁶ foar fêststeld wurde moatte, dy’t ek fêstlein wurde yn de Nederlânske ûnderwiiswetjouwing.⁷⁷

It slagge eksperimint mei de trijetalige skoalle yn Fryslân kin ta dat doel tsjinje. It Frysk en it Hollânsk krije in lykweardich plak as fak en fiertaal en yn de boppebou komt der ek Ingelsk by. It gefaar is grut dat de talen mei mear taalmacht (Ingelsk en Hollânsk) in hieltiten dominanter plak krije. Sa driget it Ingelsk op te skowen nei de midden- en mooglik ûnderbou, lykas foarbylden yn Rotterdam sjen litte. Ek it Hollânsk soe hieltiten mear romte opeaskje kinne op kosten fan it Frysk.⁷⁸ Utgongspunt moat in goede en lykwichtige taalûntwikkeling wêze. Soks moat dus goed fêstlein wurde yn de regeljouwing.

Ynstruminten

Der moat de kommende jierren in protte dien wurde oan begelieding en tafersjoch om in trijetalige skoalle te realisearjen. De materiaalûntwikkeling moat ek oanpakt wurde. As alle Fryske basisskoallen materiaal ôfnimme, ûntstiet der ek in merk dy’t konkurrearje kin mei de priis fan Hollânsktalich materiaal.

It freget ek om :

- It opsetten fan in *foarljochtingskampanje* oer de trijetalige basisskoalle en oer wat in goede taalûntwikkeling is.
- It opsetten fan in trajekt fan *foarljochting* en *begelieding* oan skoallen en learkrêften. De taalkoördinatoaren kinne dêr in wichtige rol by spylje.
- Neiskoallingskursussen foar learkrêften dy’t it Frysk net of ûnfoldwaande behearskje. It behearskjen fan it Frysk moat in funksje- en beneamingseask wurde om foar fêste beneaming yn oanmerking komme te kinnen.
- In oare foarm fan tafersjoch troch de ynspeksje. De kwaliteit fan it ûnderwiis mei net inkeld basearre wurde op de toetsprestaasjes fan de bern op rekkenjen en Nederlânske Taal. Ek de risseltaten op it mêd fan it Frysk wurde objektyf, betrouber en falide toetst.⁷⁹
- De praktyk fan hjoed de dei om mei *lanlike* Hollânsktalige toetsen de bern op hieltiten jonger te toetsen, wurdt ôfskaft. Frysktalige bern krije in *Frysktalige* toets as der dochs noch sprake is fan toetsing. Bern ûnder de seis jier sitte noch yn de eigen (memmetaal)ûntjouwing en it toetsen yn in oare taal stiet dan lyk mei it etikettearjen en feroardieljen fan it bern as ien dy’t in *taalefterstân* hawwe soe.
- Ferantwurde materiaalûntwikkeling moat rjochte wêze op de praktyk fan yntegraal taalûnderwiis. Fanwegens de fiertaalkomponint moatte de kaaibegripen (terminology) by wrâldoriïntearjende fakken meartalich oanjûn wurde moatte. *Yntegraal* trijetalige (Frysk-Hollânsk-Ingelske) lesmetoaden en learmiddels drage tige by oan *taalferliking* en moatte yn Fryslân de takomst hawwe.

Wy binne fan betinken dat *Boppeslach* (par. 3.3, s. 20) oanfolle wurde moat (bygelyks tusken doel 5 en 6) mei de doelstelling:

‘Yn 2010 is it yn besit hawwen fan it ‘foech Frysk’ foar alle basisskoallen yn Fryslân in funksje-eask om de doelstelling fan goed yntegraal taalûnderwiis mooglik te meitsjen. Dêrta slút de provinsje mei de bestjoeren fan iepenbier en bysûnder yn Fryslân in konvenant, dêr’t dat yn regele is. De provinsje slút ek in konvenant mei boppeneamde bestjoeren dat der in ridlike fergoeding jûn wurdt foar it besitten fan it ‘foech Frysk’.’ Dêrmei wurdt in ekstra ynspanning ek beleanne.

Boppeslach hat as doel dat yn 2012 75% fan de Fryske basisskoallen meidogge oan de eintoets Frysk foar it basisûnderwiis. Wy achtsje it needsaaklik dat it yn 2015 *alle* skoallen dêroan meidogge. It foech om dat te ferplichtsjen moat by de Provinsje komme te lizzen.

2.3 Fuortset ûnderwiis

Eindoelen

Op basis fan de *lykweardigens* en *lykberjochting* fan it Frysk moat it Frysk yn it fuortset ûnderwiis ek in plak krije dat lykweardich is oan dat fan oan it Hollânsk en moat de *trijetalige* skoalle trochlutsen wurde nei de ûnder- en boppebou fan it fuortset ûnderwiis.⁸⁰ Dat betsjut net dat der dan net (*didaktysk*) differinsjearre wurde kin neffens kapasiteiten fan de learlingen. De hjoeddeiske metoaden en lesboeken (learmiddels) hâlde dêr (ek) al rekken mei.

Wy binne fan betinken dat doel 19 út *Boppeslach* (par. 3.4, s. 26) oanfolle wurde moat mei de neikommende subdoelstellingen: ‘Yn 2020 moatte alle learlingen yn it fuortset ûnderwiis eksamen dwaan yn it fak Fryske taal/Fryske taal en kultuer’.⁸¹

Ynstruminten

As middel om ta dat doel te kommen moatte yn 2015 alle learkrêften yn it fuortset ûnderwiis in ‘foech Frysk’ hawwe dat, wat nivo oanbelanget, ferlykber is mei it ‘foech Frysk’ dat pabû-abituriïnten of (begjinnende) leararen basisûnderwiis hawwe moatte om yn Fryslân (fêst) beneamd wurde te kinnen. Wat de kennis fan it Frysk en de feardigens dêryn oanbelanget, kin dat foech likernôch deselde ynhâld hawwe, op ûnderdielen kin it oanpast wurde oan it karakter fan it fuortset ûnderwiis. Fierders: ‘Nijbeneamde learkrêften en learaars fan bûten Fryslân moatte nei fiif jier it foech Frysk’ hawwe, as se fêst beneamd wurde wolle yn Fryslân’ en ‘Learkrêften dy’t it [nije, folweardige] foech Frysk/Fryske taal en kultuer’ hawwe, krije der in ekstra salarisperiodyk by’. As learkrêften der langer oer dogge, kin der dus noch gjin fêste beneaming folgje.

2.4 Heger ûnderwiis (learareopliedings)

Yn de provinsje Fryslân binne trije ynstututen foar heger beropsûnderwiis. Op twa hbû-ynstellings (de NHL en de CHN) hat it Frysk in plak yn de opliedings foar learaars basis- en fuortset ûnderwiis. It fak wurdt net oanbean op de tredde hbû-ynstelling, it Van Hall Instituut (foar fieding, miljeu en lânbou; sûnt 1 jan. 2004 Van Hall Larenstein, in ûnderdiel fan Wageningen Universiteit).

By it ratifisearjen fan it Europeesk Hânfêst hat Nederlân ynstimd mei de ferplichting om te foarsjen yn de basisoplieding en byskoalling fan *learkrêften* Frysk foar ferskillende ûnderwiisnivo’s: foarskoalsk ûnderwiis, primêr ûnderwiis, fuortset ûnderwiis, universitêr ûnderwiis, folwoeksene-ûnderwiis en permaninte edukaasje, ûnderwiis yn de skiednis en de kultuer (kêst 8, earste lid, ûnderdiel h)

De Ried fan Europa hat yn 2001 de neikommende oanbefelling dien: “*The Committee encourages the Government to pursue a more active approach with respect to the provision of facilities for the study of the Frisian language as higher education subject. The Committee encourages the Government to ensure the fulfilment of this undertaking for all the teachers required to implement the provisions of paragraphs a to g accepted by the Netherlands when ratifying the Charter.*”⁸²

Eindoelen pabû

De oplieding ta basisskoallelearkrêft (pabû) moat kritysk besjoen wurde mei it each op it aspekt Fryske taal en kultuer. De hegeskoallen binne hurd oan it feringelskjen sûnder in *yntegraal* taalbelied te hawwen mei it Frysk as fak en fiertaal.⁸³ Foarsafier't der al taalbeliedsplannen binne foar it brûken fan it Frysk op it nivo fan fakgebieten en de skoalle-organisaasje, moatte dy sa oanpast en aktualisearre wurde dat it Frysk in folweardich plak kriget yn de organisaasje, ek wat de sichtberens fan de taal oanbelanget. Foar pabû-dosinten dy't in oar fak as it fak Frysk jouwe, moat de funksje- en beneamingseask jilde dat se it Frysk sa goed yn de macht hawwe, dat se harren fak(ken) ek yn it Frysk jaan kinne of ree binne om dat te learen. Fryske pabû's moatte dus folslein twa- of trijetalich funksjonearje kinne.

In pabû yn Fryslân (en wat it earste punt oanbelanget ek bûten ús provinsje) soarget derfoar dat

- studinten foldwaande kennis en feardichheden krije op it mêd fan in meartalige taalûntwikkeling (mearderjende, tanimmende twataligens);
- studinten it Frysk yn alle gefallen passyf behearskje om it Frysk as fiertaal yn de lessen mooglik te meitsjen en folgje te kinnen en aktyf om harren sa op staażjesituaasjes yn de trijetalige basisskoalle ta te rieden;
- studinten, dy't it foech Frysk helje wolle, foldogge oan de stelde betingsten foar ***Fryske Taal*** yn 'Vakspezifike competenties voor studenten aan de lerarenopleiding primair onderwijs'.

Is is tige fan belang dat der dúdlike *learstanderts* ûntwikkele wurde foar studinten dy't it Frysk op basisnivo folgje en foar studinten dy't it foech Frysk helje wolle.

By de pabû's bûten Fryslân is it almeast noch net mooglik om in apart foech foar Frysk te heljen. De studinten kinne gjin appikaasjekursus folgje yn bygelyks Assen, Hengelo, Amsterdam of Breda. Soks soe, bygelyks yn gearwurking mei de Fryske pabû's, al (mear) mooglik wurde moatte.⁸⁴

Wy steane oan op in *oanfolling* op it yntegraal taalbelied lykas dat mei *Boppeslach* út ein sette sil. Par. 1.3.a (*Yntegraal taalbelied*, s. 6; earste omtinkstreekje grize blokje) moat neffens ús oanfolle wurde mei it beliedsdoel:

- 'Op de beide pabû's hat it ûnderwiis yn de Fryske taal en kultuer yn 2010 yn it ramt fan it yntegraal taalbelied yn de hiele oplieding (kurrikulum) in *substansjele* posysje foar it Frysk as fak en as ynstruksjetaal (by oare fakken) en de oplieding ta it 'foech Frysk' hat in troch eksterne ynstânsjes kontrolearre en bewekke *kwaliteitsnivo* op it mêd fan de ynhâld en de didaktyk'.

Oan de alinea oer de beide Fryske pabû's moat in nij omtinkstreekje tafoege wurde mei as doel: 'Fan 2010 ôf leart eltse pabû-studint yn Fryslân dy't it nije 'foech Frysk' **nèt** helje wol, yn alle gefallen om it Frysk te ferstean en te lêzen'.⁸⁵

De ôfstimming fan en tusken de beide Fryske pabû's wurdt op it stuit oan wurke. Dat moat struktureel wurde.

De NHL en de CHN hawwe in taalgedrachskoade. It Frysk wurdt dêryn net lykweardich en lykberjochtige oan it Hollânsk behannele. Beide koaden binne noch tefolle rjochte op de beskerming fan it Hollânsk en de Hollânsktaligen.⁸⁶

Ynstruminten

Boppedat moat it in nei te stribjen beliedsdoel wurde dat: 'Fan 2010 ôf allinnich de besitter fan it (nije) 'foech Frysk' of in foech fan in *heger* nivo in (fêste) oanstelling yn de provinsje Fryslân krije kin (it 'foech' as funksje- en beneamingseask)'.⁸⁷

Taljochting

Omdat it Frysk in ferplichte fak is op de basisskoallen yn Fryslân, binne de beide pabû's ferplichte it Frysk oan te bieden. Oer it ferplichte folgjen troch studinten is allinnich op de NHL wat regele.⁸⁸ Op it diploma is it Frysk in aparte oantekening. De *Wet op het heger onderwijs* (WHO), kêst 7.2 ('Taal') seit

dat it ûnderwiis en de tentamens yn it Nederlânsk wêze moatte. In oare taal kin allinnich brûkt wurde (1) as it in oplieding foar dy taal is (dus Frysk leare); (2) yn in gastkolleezje; (3) as de aard, ynriochting of kwaliteit fan it ûnderwiis of de ôfkomst fan de studinten it brûken fan in oare taal needsaaklik meitsje (neffens in beskate gedrachskoade). It Frysk wurdt net yn de WHO neamd en heart sadwaande by oare talen.

Allinnich learkrêften mei in foech Frysk hawwe it rjocht om it fak Frysk op de basiskoalle te jaan. As de skoalle gjin foechhawwende learkrêften siket, dan wurde de lessen ornaris net jûn of se wurde somtiden beheind ta it sjongen fan in ferske (lietsje) of it sjen nei en beharkje litten fan in fideobantsje. Of it wurdt ûnderbocht by projektûnderwiis of -aktiviteiten, dêr't *grutte hiaten* yn kennis en feardigens troch ûntsteane.

It Frysk as fier-/ynstruksjetaal 'mei' 'wetlik' (*WPO*) en 'moat' neffens it *Hânfêst*. It Frysk is oant no ta fakentiids gjin fiertaal op de basiskoalle, omdat de learkrêft it Frysk net behearsket; ôf der net folle foar fielt, ôf benaud is dat de bern it Hollânsk net goed leare sille (eferstannen); ôf omdat de skoalle gjin fiertaaltradysje yn it Frysk hat; ôf omdat de skoalle tinkt dat der gjin gaadlik Frysktalich materiaal is.

Der binne no twa mooglikheden om dy situaasje te ferbetterjen:

A. De earste mooglikheid is dat *alle* studinten op de pabû's yn Fryslân it nije en ferbettere foech Frysk helje *moatte*. Dat is in prinsipiële útgangspunt en dan komme der aardich wat learkrêften Frysk. De studinten dy't fan bûten de provinsje komme, moatte it applikaasjesirkwy yn.⁸⁹ In behinderjende faktor dêrby is dat de studinten fan bûten de provinsje gjin Frysk hân hawwe en it Frysk nei it folgjen fan de reguliere lessen net gau op in goed nivo behearskje sille. De begjinsituaasje foar it Hollânsk is foar alle studinten almeast folle better.⁹⁰

B. De twadde mooglikheid is dat it nije en ferbettere foech Frysk *in funksje-eask* wurdt foar it basisûnderwiis yn Fryslân (sjoch boppe). In learkrêft moat it Frysk op sa'n nivo leare te behearskjen dat it brûken fan it Frysk as fier-/ynstruksjetaal ferantwurde mooglik is (*geef* Frysk brûke yn it *yntegraal* taalûnderwiis). Yn sa'n situaasje moatte studinten yn harren oplieding kieze oft se yn Fryslân lesjaan wolle en dan sille se der wat ekstra's foar dwaan moatte.⁹¹

As *earste stap* ta ferbettering soe yn *alle gefallen opsje B* realisearre wurde moatte. Yn dat ferbân kin ek noch tocht wurde oan it jaan fan in beskate ekstra fergoeding foar de studinten en learkrêften dy't it foech helle hawwe. Wy fersmite opsje A lykwols nê. Nei in jiermannich soe der *evaluearre* wurde moatte om te besjen oft dêr dochs noch net op oergien wurde moat. Dan wurdt der better oan it prinsipe fan de lykwardigens en lykberjochting fan beide talen foldien: alle pabû-studinten yn Fryslân leare *sûnder útsûndering* Nederlânsk en Frysk. Yn dat gefal is opsje B in tuskenstadium.

Eindoelen oplieding foar twadde- en earstegraads foech

Fan de beide HBU-ynstellings biedt allinnich de NHL in oplieding foar in earste- of twaddegraadsûnderwiisfoech foar it fak Frysk yn it fuortset ûnderwiis.⁹²

Der moat foar soarge wurde dat yn dy oplieding de didaktyske foarming net op kosten giet fan de ynhâldlike kennis. Dat kin betsjutte dat der in ferskowing yn tiid komme moat. De *Onderwijsraad* hat mear as ienris oanjûn dat mear as 50% opliedingstiid bestege wurde moatte soe oan de ynhâld fan it (skoal)fak.⁹³ In *fêst omskreaune set* fan eintermen foar de learaarsopliedings soe it nivo fan de *Pabû* en de *learaarsopliedings* fuortset ûnderwiis - en dus ek foar it Frysk - better garandearje kinne.⁹⁴

Ynstruminten

It is tige fan belang dat der in bettere oansluting komt tusken Fryske pabû's en de twaddegraadsoplieding Frysk. Foar de trochstreaming moat der in *trochgeande learline* wêze. Boppedat soe der ek in bettere oansluting wêze moatte tusken lju dy't al in foech yn in oare taal (bgl. Nederlânsk, Dútsk of Ingelsk) hawwe en dêr Frysk by leare wolle. Salang't Frysk in aparte stúdzje fan

hast trije jier is, dan wurdt dêr gjin gebrûk fan makke en jouwe learaars leaver Frysk sûnder foech. It jaan fan Frysk sûnder foech moat net mooglik wêze.

De provinsje moat ekstra prikken yn it wurk stelle om twaddegraadsdosinten te stimulearjen om nei de *earstegraadsoplieding* foar Frysk ta te gean. It is fan grut belang dat de Provinsje oanstiet op in ‘Minor Frysk’ by de twaddegraadsopliedingen, dan kinne alle studinten dy folgje kinne. Stimulearjende maatregels binne needsaaklik om dosinten sûnder foech sa gau mooglik har folweardich foech helje te litten oan de twaddegraadsoplieding. Neiskoalling moat it mooglik meitsje om minsken alfêst op ’en paad te helpen.

It is fan grut belang dat it subsidiearjen fan it *Freemwurk*-projekt fuortset wurdt. It nije lesmateriaal Frysk moat by de tiid bliuwe. It digitale faklokaal foar Frysk moat yn dat ramt ek útwreide en ferbettere wurde.

Ynternasjonalisearring soe better fan de grûn komme moat, bgl. troch gearwurking mei *Mercator*. Yn in aktualisearre taalbeliedsplan soe it Frysk in tige sichtber plak krije moatte yn de beide hegeskoallen. Liedingjaanden yn de organisaasje fan de hegeskoallen dy’t posityf meiwurkje (wolle) oan al dy middels - en dy binne der - soene dêr in stik wurdearring foar krije moatte.

2.5 Spesjaal (fuortset) ûnderwiis

By de oergong fan de ISOVSO (*Interimwet op het Speciaal Onderwijs en het Voortgezet Speciaal Onderwijs*) nei de *Wet op de Expertizesintra* (WEC) is in bepaling oer it Frysk, sûnder in eksplisyt útstel dêrta yn it wetsfoarstel, **net** oernommen yn de *Wet op de Expertizesintra*! Yn de ISOVSO stie earder: “De scholen in de provincie Friesland geven met reden omkleed aan op welke wijze aandacht wordt besteed aan de Friese taal en cultuur.” De *iennige ferplichting* dy’t der al wie, is dêrmei de nekke omdraaid en ferdwûn!⁹⁵

Bygefolch is der neat oerbleaun fan it útstel fan de eardere rykskommisje ‘Commissie Fries in het Buitengewoon Onderwijs’ (ynsteld troch de steatssikretaris fan ûnderwiis en wittenkippen A.J. Hermes en op 23 april 1979 troch him ynstallearre). Dat útstel foar in wetlike basis fan it Frysk yn it bûtengewoan ûnderwiis waard yn it einrapport sa formulearre:

*‘Het leerplan van de scholen voor buitengewoon onderwijs in Friesland vermeldt tevens dat het **Fries mede als voertaal wordt gebruikt** en geeft voorts aan dat en op welke wijze de leerlingen in **aanraking worden gebracht met de Friese taal en kultuur**, daarbij rekening houdend met hun ontwikkelingsmogelijkheden en hun ontwikkelingsniveau’ (Eindrapport “Commissie Fries in het Buitengewoon Onderwijs”, Ministerie van OenW, Staatsuitgeverij, ’s-Gravenhage juli 1981, s. 62).*

Twa soarten ferplichtings dus. De lettere steatssikretaris drs. G. van Leijenhorst hat it útstel fan de kommisje om de learlingen ‘in aanraking te bringen met de Friese taal en cultuur’ wyl oernommen (yn wat oare wurden, sjoch boppe), mar wegere om it Frysk as fiertaal ferplichte te stellen: “Weliswaar onderschrijf ik het uitgangspunt van de commissie, dat de taal van waaruit het kind leeft van groot belang is en het gebruik van voertaal derhalve niet vrijblijvend kan zijn. Naar mijn mening echter biedt de eigen verantwoordelijkheid van schoolbesturen ook bij de huidige facultatieve regeling wat dit betreft reeds voldoende waarborgen’ (brief oan de Twadde Keamer, d.d. 11 okt. 1984, kenmerk BO/SP 19.812).

Dat fertrouwen yn de ferantwurdlikens fan de skoalbestjoeren is yn de ôfrûne 25 jier net wiermakke troch it spesjaal ûnderwiis. It hat in fearnsieu fan stilstân en relative efterútging west, ta grutte skea fan de Fryske taalfarming by de learlingen. Wy achtsje soks bûtengewoan skandalich en beskamsum.⁹⁶ Wy steane der by de Provinsje op oan om op hiel koarte termyn it ministearje en it parlemint mei kêt 8 fan it *Europeesk Hânfêst foar regionale talen of talen fan minderheden* yn de hân derfan te oertsjûgjen dat net allinnich ‘een aanmerkelijk deel’ fan it *primêr* ûnderwiis yn it Frysk jûn wurde moat (kêt 8, earste lid, ûnderdiel b, ii), mar dat soks ek it gefal wêze moat yn it *spesjaal (fuortset)* ûnderwiis. Dat freget op syn minst om reparasjewetjouwing foar 2010.⁹⁷ Nei 2010

ferdwynt foar 't neist it wetlike ûnderskied tusken reguliere en spesjale skoallen. Dêr kin it lykwols net op wachtsje.

Yn de tuskentiid hat it spesjaal (fuortset) ûnderwiis, (V)SO, foar alle klusters syn eigen, *oanpaste ferplichte kearndoelen* krigen mei útsûndering fan it Frysk, grif omdat der gjin wetlike basis (mear!) foar is. Wy steane der mei klam op oan om aksje te ûndernimmen yn de rjochting fan De Haach om dêr mei gauwens feroaring yn oanbringe te litten. *De doelen foar Frysk en Nederlânsk hearre dêrby lykweardich oaninoar te wurden.*⁹⁸

2.6 Middelber beropsûnderwiis

It ûnderwiis yn it Frysk kin as thústaal fan mear as de helte fan de learlingen yn Fryslân en as twadde taal foar de oaren wichtige maatskiplike en yndividuele doelen tsjinje. Foar de Fryske *maatskippij* is de behearsking fan it Frysk sosjaal, kultureel en ekonomysk tige fan belang. Foar it *yndividu* is it ûnderwiis yn de eigen taal fan grut belang foar it kultuer- en taalbehâld. It ûnderwiis yn it Frysk yn it *middelber beropsûnderwiis* soe yn oansluting dêrop folle better kinne en moatte.

De Frysktalige foarming hat yn it trajekt dêrfoar, almeast yn it *tmbû/vmbo* (*tarijedend* middelber ûnderwiis), tige beskieden west, sil dat grif ek noch in skoft bliuwe en is slim ûnfoldwaande om ta in goede mûnlinge en skriftlike behearsking fan it Frysk te kommen. In trochgeande line *nei* en *yn* it *mbû* (middelber beropsûnderwiis) is dus fan grut belang, ek foar de learling fan it *tmbû/mbû*, dy't yn de measte gefallen nei syn/har oplieding yn Fryslân wenje en wurkje sil.

Utgongs- of begjinsituaasje

Yn it beropsûnderwiis is der gjin sprake fan wetlik foarskreaune fakken en eksamenfakken, ek net om ûnderwiis yn in frjemde taal te folgjen, sadat oant no ta ynstellings foar beropsûnderwiis gjin ferplichtings op dat mêd oplein wurde kinne. Wol kinne de roc-ynstellings as dat winsklik is, bygelyks yn oerlis mei gemeenten of it bedriuwslibben, yn it opliedingsprogramma easken stelle oangeande de Fryske taal. Fan in taalbelied op de Fryske roc's is lykwols oant no ta net folle op 'e hispel kommen. De autonomy fan dy skoallen is in grutte barriêre.

Op de roc's is lykwols op it mêd fan it Frysk wol wat beweging: der wurdt ûndersyk dien nei mooglikheden foar taalbelied en it jaan fan better ûnderwiis yn de talen (ek yn it Frysk), der binne wurkgroepkes ynsteld en der wurdt finansjeel ynvestearre yn better tale-ûnderwiis. It is saak om dy nije trend krêft by te setten en fuort te sterkjen.

Knyppunten

Nederlân hat boppedat kêst 8, lid 1, d, nivo *ii* fan it *Europeesk Hânfêst foar regionale talen of talen fan minderheden* "make available a **substantial** part of **technical** and **vocational** education in the relevant regional or minority language"; of nivo *iii* "provide, within **technical** and **vocational** education, for the teaching of the relevant regional or minority languages as an **integral** part of the curriculum" (*European Charter for Regional or Minority Languages*, s. 2) **nèt** ûndertekene.

It keallet yn dat ûnderwiisdomein dus tige swier mei it ûnderwiis yn it Frysk as fak en as ynstruksjetaal.⁹⁹

Oplossing

Nederlân soe kêst 8, lid 1, d, nivo *ii* ('substantial part') noch ûndertekene en ratifisearje moatte. It advys fan de Onderwijsraad *Vreemde talen in het onderwijs* (juni 2008; tenei: *Vto*) jout op it stik fan ferplichtings in iepening. De Onderwijsraad referearret oan de *Stuurgroep Competentiegericht Beroepsonderwijs* dy't yn 2008 oan de minister advisearre om "[...] de deelnemers op niveau-3/4 tot één vreemde taal te *verplichten* en deelnemers op niveau-1 niet. Voor niveau-2 is de stuurgroep er niet uit gekomen. De stuurgroep geeft aan dat het nu aan de staatssecretaris is om tot een eindbeslissing te komen. De staatssecretaris denkt nog na over een centraal examen voor de moderne vreemde talen, zoals het Engels. Dit geeft zij aan als aanvulling op haar recente voornemen om centrale examens voor

Nederlands en rekenen/wiskunde te introduceren in het middelbaar beroepsonderwijs. De staatssecretaris geeft hierbij meteen aan dat ze vanaf 2009 net als nu voor Nederlands, ook voor de moderne vreemde talen de gewenste niveaus wil vaststellen, om zo de doorstroom naar het hoger onderwijs beter te waarborgen” (*Vto*, s. 53). It trochstreamen nei it heger ûnderwiis is fan belang foar it *lang-mbû*.¹⁰⁰

Sa'n 30% fan de Nederlânske befolking hat in mbû 3- of 4-opleiding as heechste oplieding hân. De *Onderwijsraad* sprekt as ambysje út dat der begûn wurdt mei it ferplichte stellen fan ien frjemde taal, om op termyn njonken de ‘moedertaal’ [bedoeld wurdt: Hollânsk] twa frjemde talen foar it *lang-mbû* (niveau 4) te ferplichtsjen (*Vto*, s. 10). Yn de op in basisberop rjochte learwei (BB) fan it *tmbû/vmbo* wurdt in twadde *frjemde* taal as ‘ferplichting’ ornaris as in te grutte opjefte sjoen (*Vto*, s. 31). In ferplichting yn it *mbû* wurdt dan dus problematysk. It Frysk is foar BB-learlingen almeast gjin ‘frjemde’ taal en kin dus om dy reden, ek in it *mbû*, wòl ferplichte wurde.

Foar it Frysk as twadde offisjele rykstaal fan Nederlân soe in oplossing fûn wurde moatte dy't ferlykber is mei dy foar Nederlânsk: in folweardich en *ferplichte* fak foar de nivo's 1 oant en mei 4 mei in *sintraal eksamen* as dat foar Nederlânsk ek it gefal is. Dêr kin dan (op termyn) it Ingelsk as ferplichte frjemde taal njonken. Trijetalich ûnderwiis dus. Dêrby moat derfoar soarge wurde dat it ûnderwiis yn dy trije talen inoar earder fersterket as ferswakket (ferl. ek *Vto*, s. 13, wêryn't dat foar it frjemde-taleûnderwiis yn kombinaasje mei Nederlânsk bepleite wurdt). Dat freget neffens ús om *yntegrale* taalmetoaden en -modulen (lykas dat ek winsklik is foar de rest fan it ûnderwiis yn Fryslân foar bern/learlingen fan boppe de 6/7 jier). Skieden metoaden en metodiken/oanpakken hawwe dus har tiid hân. *Kontrastive* oanpakken hearre de takomst te hawwen. It prinsipe fan de *ûnderdompeling* (ferl. ek *Vto*, s. 15), doeltaal is fiertaal by Frysk, Nederlânsk, Ingelsk en in *stikmannich oare fakken*, sil kwantifisearre wurde moatte. Lanlik groeit it tal twatalige *mbû*-opleidings (Nederlânsk-Ingelsk). Knypstip is dat dosinten yn oare fakken net as fansels lesjaan kinne yn in oare taal, bgl. yn it Ingelsk, Dútsk of Frânsk. Dat jildt ek foar it Frysk.

Om sokke problemen mei gauwens te ferhelpen, sil it foech dêrta by de Provinsje Fryslân lizze moatte. It feit dat de Provinsje de **earst-** en it Ryk de **einferantwurdlike** oerheid is foar de Fryske taal en kultuer, liedt ta ûndúdlikens en ûnwissens oer de rolynfolging en yn de praktyk ta in foar it Frysk skealik en anty-Frysk ryksbelied. Dat fine wy dus ek werom yn it taalbelied, of leaver, it ûntbrekken dêrfan by it *mbû*. Dêryn wurde wy befêstige troch it *Rapport van de Gemengde commissie decentralisatievoorstellen provincies: Ruimte, Regie en Rekenschap* (17 maart 2008).¹⁰¹

Easken foar it *mbû*-kurrikulum

Utgongs- of begjinsituaasje

Foar it *mbû*-kurrikulum binne trije easken beskiedend (*Vto*, s. 106-111): easken foar it *berop*, foar *boargerskip* en foar it *trochstreamen* nei it hegere ûnderwiis. De ûnderwiisdoelstellings wurde fêststeld yn oerlis tusken wurkjouwers, wurknimmers en ûnderwiisynstellings. Dy beropseasken wurde fierdersoan foar eltse oplieding fêstlein yn in kwalifikaasjedossier. Dêr steane dus ek de (eventuele) *taaleasken* yn. Yn it boarnedokumint *Leren, loopbaan en burgerschap* binne de kwalifikaasje-easken op it mêd fan *boargerskip*, learen en wurkpaad fan de dielnimmers te finen.

Foar de frjemde talen wurde de easken fêststeld yn in taalkompetinsjeprofyl; it jout in oersjoch fan de taalkompetinsjes fan in (begjinnende) beropsbeoefener. It *kin* oan in kwalifikaasjeprofyl taheakke wurde. De minister leit allinnich de taalprofilen fêst fan it diel (B) mei de beskriuwing fan de diploma-easken. Dat jout de opliedings romte om in protte, mar ek om in hiel lyts bytsje oan taal te dwaan.

Wat it berop oanbelanget, is de fraach fan de (regionale) arbeidsmerk beskiedend. Der binne 203 kwalifikaasjeprofilen foar it *mbû* en it middelber agrarysk ûnderwiis (yn 2005 beskreaun). Op basis fan in nije kwalifikaasjestrutuer wurde talen hieliten mear yntegrearre yn fakken dy't op it berop en/of op projekten rjochte binne.

Knyp punten

Troch dy oanpak slagget it lang net alle roc's it taalûnderwiis didaktysk ferantwurde oan te bieden. Troch in taal net mear as *apart* fak yn te roasterjen, bestiet it risiko dat de breanedige 'taaie of ferfelende feardichheden' net genôch tiid en begelieding krije. Boppedat is it gefaar grut dat guon wichtige learynhâlden net mear op it aljemint komme as dy net langer eksplisyt op it roaster steane. In *tuskenfoarm* is om it taalûnderwiis wol te yntegrearjen yn de beropskontekst, mei dêrnjonken in oanbod fan learrûten om taalûnderdielen te oefenjen dy't mear tiid en enerzjy freegje.

Mbû-opliedings binne net bûn oan sintrale of lanlike eksamens. De ynstellings meie sels de eksaminearring ûntwikkelje of ynkeapje. Eltse oplieding is wetlik ferplichte alle ynformaasje oer hoe't in stúdzje ferrint, fêst te lizzen yn de ûnderwiis- en eksamenregeling. Yn dy regeling stiet de toetsing fan talen net altiten eksplisyt beskreaun. De toetsing is dan bygelyks *yntegrearre* yn in algemien proefstik ('proeve van bekwaamheid'). Guon ynstellings hawwe foar talen wol in *aparte* ôfslutende toets of einproef dêr't allinnich de behearsking fan de oanbelangjende taal yn toetst wurdt. It *taalportfolio* mbû wurdt ek brûkt om it behearskingsnivo fêst te stellen.

Oplossing

It *Procesmanagement MBO 2010* jout de foarkar oan in *hybride* taaltoetsing. Dêrby wurde *standerdisearre* toetsen brûkt om de algemiene taalfeardigens en taalfeardigens yn *algemiene* beropssituaasjes fêst te stellen, njonken in taalportfolio foar it toetsen fan op it berop rjochte taal, en taaltoetsing yntegrearre yn de beropskontekst. De dosint basearret syn einoardiel dan op alle risseltaten mei-inoar. Dat liket ús ek in serieuze oplossing foar it ûnderwiis yn it Frysk.

Guon mbû-opliedings jouwe taalûnderwiis sûnder dat de dielnimmers dêrop 'sakje' kinne. As de risseltaten foar Nederlânsk meitelle foar it oardiel 'sakke' of 'slagge', dan moat dat foar it Frysk ek sa wêze.

Skoalling learaars

Utgongs- of begjinsituaasje

Om te begjinnen as learaar op it middelber beropsûnderwiis is *gin* ûnderwiisfoech nedich. It foechhawwend gesach fan in ynstelling makket ornaris út oft immen startbekwaam is. Mei it ynfieren fan de *Wet beroepen in het onderwijs* (op 1 aug. 2006) moatte dosinten foldwaan oan beskate easken fan bekwaamens. Binnen twa jier moat in dosint dêrom in pedagogysk-didaktyske oantekening helle hawwe. Roc's lizze mei begjinnende dosinten fêst dat se dy oantekening helje moatte om in fêst kontrakt te krijen. Skoallen begeliede har begjinnende dosinten sels en wurkje dêrby gear mei leareopliedings. Somtiden hawwe se in (ferplichte) 'in company'-training foar begjinnende dosinten.

Knyp punten

As nei twa jier de oantekening net helle is, kin dat in reden wêze om it kontrakt te beëinigen. As skoallen de dosint net kwyt wolle, soargje se faak foar ekstra begelieding, sadat de oantekening dochs noch helle wurdt. Der binne hast *gin* aparte leareopliedings foar it middelber beropsûnderwiis. De tradisjonele leareopliedings riede *net* goed ta op it lesjaan yn it middelber beropsûnderwiis. Dy binne benammen rjochte op it fuortset ûnderwiis. In spesjalisasje yn it mbû heart wol ta de mooglikheden. Begjinnende dosinten witte fakentiids ek net folle fan it berop/de beroppen dêr't de mbû-oplieding foar opliedt..

Oplossing

Foar it Frysk soe tocht wurde moatte oan lesjouwers dy't it didaktysk foech fan de Afûk hawwe/helje (foar mbû-nivo-1 en -2) en it twaddegraads foech Frysk (ek foar nivo-3 en -4). Dosintestaaazjes binne fan ekstra belang foar oankommende dosinten yn it middelber beropsûnderwiis, dus ek foar dyjingen dy't Frysk jaan moatte.

Praktyske oansetten út it fjild wei

Op it stuit (2008) is der yn it *Friesland College* in projektgroep dwaande dy't middels en mankrêft krige hat fan it Kolleezje fan Bestjoer. De groep hat kontakten mei in wurkgroep fan de provinsje Fryslân, hat minsken út it wurkfjild om him hinne sammele (de saneamde *Tûke Tinkers Frysk*) en komt alle moannen gear. De projektgroep is û.o. dwaande om in enkête te hâlden ûnder kursisten en meiwurkers. It ferslach dêrfan sil de grûnslach foarmje foar in beliedsplan Frysk yn it beropsûnderwiis, basearre op de ûnderwiisstruktuer fan en de stratezjy sa't dy op it stuit bestiet by it *Friesland College* en yn gâns opsichten ek by de *Friese Poort*.

De gedrachskoade foar it Frysk is fernijd en sil foar 't neist mear romte jaan oan it Frysk yn it beropsûnderwiis. Oer dy fernijde koade, dy't yn gearspraak mei de Tûke Tinkers ta stân kommen is, komt noch oerlis mei de *Friese Poort* en sil dêrnei noch goedkard wurde moatte troch de beide Kolleezjes fan Bestjoer. De projektgroep trunet ús oan om mear omtinken te jaan oan it Frysk yn it beropsûnderwiis.¹⁰²

Yn it ramt fan it foargeande aksintuearje wy jitriss dat it fan grut belang is dat it foech oer it *ferplichtsjen* fan it Frysk yn it mbû as fak, as ynstruksjetaal en as eksamenfak by de Provinsje Fryslân komt te lizzen. Dat kin ynhâlde dat de Provinsje op dat stik ek (mei)wetjouwer wurde moat.

2.7 Wittenskiplik ûndersyk en ûnderwiis

Yn it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010, Fan Rjocht nei Praktyk* (2007), wurdt oanjûn dat der wittenskiplik ûndersyk nedich is op it mêd fan de Fryske taal. It wichtichste útgongspunt dêrfoar is dat Fryslân in eigen, libbene kultuer hat mei in eigen taal. Dy taal hat it no al ieuwenlang folholden, yn in almeast twatalige situaasje, dy't lykwols hieltiten mear meartalich wurdt. Yn sa'n kontekst is it foar de kwaliteit, it wolwêzen en it fuortbestean fan de Fryske taal- en kultuermienskip fan grut belang dat der ek deeglik, kwalitatyf heechwaardich en kritysk wittenskiplik ûndersyk dien wurdt. Twa fragen moatte dêrby beândere wurde: (1) hokfoar bydrage mei der fan it *taalûndersyk* ferwachte wurde; (2) wat is der nedich om it *taalbelied fan de takomst* ûntwikkelje te kinnen?

Undersyk fan de Fryske taal

1. Taalsurvey

Yn augustus 2006 kaam de tyngje út Nijmegen dat benammen Fryske âlden der hieltiten mear ta oergeane om net Frysk, mar Hollânsk mei harren bern te praten. Boppedat kaam de parse mei it berjocht dat de risseltaten fan it ûnderwiis yn it Frysk tige ôffalle en tagelyk dat de Fryske âlden mear wearde takenne oan it Frysk as hiel wat learkrêften tinke.

Der is dus hieltiten driuwend ferlet fan neier wittenskiplik ûndersyk om derefter te kommen hoe't de taalsituaasje him ûntwikkelet. Dêrmei kinne de *kearnfaktoaren* opspeurd wurde dêr't it taalbelied op rjochte wurde moat.

It foar 2008 plende grutskalich taalsosjologsk *survey* fan it Frysk kin mear sicht jaan op de ûntwikkelings yn it brûken fan it Frysk, benammen as dy ek keppele wurde oan de risseltaten fan de eardere surveys fan de lêste fjirtich jier.

2. Taaloerdracht en it learen fan taal

Dêrnjonken is der driuwend ferlet fan *kwalitatyf* ûndersyk, om oan de weet te kommen wat der no krekt bart yn de talige ynteraksje fan Fryske bern mei har âlden, har learkrêften, oare learlingen en yn oare sosjale kontakten. Hoe wurde bern twatalich? Hoe groeie twatalige bern op?

Njonken it jaan fan omtinken oan de *foar- en bûtenskoalske* taalwinning, moat der ek wittenskiplik omtinken wêze foar de fraach hoe't bern op *skoalle* har gerak krije. Benammen no't de ûnderwiisynspeksje rapportearret dat Fryske basisskoallelearlingen trochinoar wyks mar 45 minuten

Fryske les krije, is it tige fan belang om de fraach te beânderjen wat de bydrage fan de skoalle ta de taalûntwikkeling wêze moat.

Troch in *systematyske* fersprieding fan wat goed wurket yn it ûnderwiis yn it Frysk ('best practice'), kin it ûnderwiis yn de skoallen ferbettere wurde.

3. Undersyk fan meartaligens

Der hat yn de lêste tsien jier in eksperimint west mei de *Trijetalige Skoalle* op basisskoallenivo. Yn dat ramt binne praktiken en modellen ûntwikkele. Dy kinne op oare plakken en yn oare situaasjes mei mear talen brûkt wurde.

It ûntwikkeljen fan in goed trochtichte en útwurke didaktyk foar twa- en meartalich ûnderwiis is net allinnich fan belang foar it trijetalich ûnderwiis yn Fryslân, mar ek foar hiele Europa. Yn Europa moat oer net al te lange tiid eltsenien meartalich wurde. Dat freget om it ûntwikkeljen fan goede didaktyke helpmiddels, om it dwaan fan eksperiminten en om it betinken fan kreative oplossings.

Yn Nederlân is it no mooglik om, as eksperimint, it hiele middelber-ûnderwiis-trajekt yn it Ingelsk te dwaan, oant en mei it útrikken fan de diploma's. Om in tsjinwicht te bieden oan dy nije ientaligens en de monokultuer dy't dêrmei anneks is, soe der yn Fryslân krekt eksperimintearre wurde moatte mei meartaligens yn it fuortset ûnderwiis, mei in goed ferantwurde plak foar it Frysk yn dat gehiel.

4. Taalûnderhâld en -fernijing

Njonken de trochgeande produksje fan goede standertwurdboeken, grammatika's en it regeljen fan de Fryske stavering, moat der krewearre wurde foar it Frysk yn de nije media en de ynformaasje-technology. Dy media moatte ek brûkt wurde by it ûntwikkelen fan motivearjende en eigentiidske learmiddels foar it Frysk. Yn *Fan Rjocht nei Praktyk* (2007) sjogge wy dêr oansetten ta.

Undersyk rjochte op taalbelied

1. Undersyk as stipe foar it taalbelied

Ut de tredde fuortgongsrapportaaazje oangeande de ymplementaasje fan it *Europeesk Hânfêst foar regionale talen of talen fan minderheden* (2007), dêr't wy yn ús *Oanfalsplan* op ûnderskate plakken (benammen yn de noaten) omtinken oan jouwe, docht bliken dat it Nederlânske regear noch net alle ferplichtings neikommen is dêr't er sels foar tekene hat. In tige wichtige ûnderskreaune maatregel is dat in 'substansjeel part' fan it primêr ûnderwiis yn it Frysk jûn wurde moat (kêst 8, 1, b, ii). It bliuwt dus needsaaklik om de útfiering fan sokke wichtige ôfspraken hieltiten te analysearjen en te evaluearjen mei help fan beliedsstypjend ûndersyk.

De steatskommisje dy't him neffens de Regearingsferklearring (2007) bûge moat oer de fraach oft it 'Nederlands' yn de *Grûnwet* opnommen wurde moat, en hoe't it dan mei it Frysk moatte soe (nije Bestjoersôfspraak, Fryske taalwet?), moat goed ynformearre wurde oer de situaasje yn Fryslân. It beânderjen fan dy fraach soe stipe wurde moatte troch relevant taalbeliedsûndersyk, dêr't ek ûnderfinings, ideeën en praktiken út oare lannen en situaasjes fan taalminderheden yn meiwoegen wurde.

2. Nei in yntegraal taalbelied: refleksje, debat en ferkennings

In goede analyse fan de sosjaal-kulturele en ekonomyske kontekst dêr't it Frysk yn funksjonearje moat, is needsaaklik. Der is ek *refleksje* nedich op de easken dêr't in goed taalbelied foar in taalminderheid oan foldwaan moat. Dy kin it bêste syn gerak krije as der útgongen wurdt fan it taal-ekologysk perspektyf fan Einar Haugen, yn kombinaasje mei it refitalisearingsperspektyf fan de taalsosjoloog Joshua Fishman.

It ûntwikkeljen fan taalbelied freget om in permaninte diskusje tusken de brûkers fan de oanbelangjende talen. Yn Ljouwert wurde de lêste tiden út en troch *taaldebatten* holden (bgl. yn *De Bres*). Yn 2008 soe wer in nije ympuls jûn wurde moatte troch it organisearjen fan in konferinsje dêr't

wittenskip, maatskippij en politisy redendiele oer it ‘Taalbelied yn Fryslân en Europa yn it tiidrek fan tanimmende globalisearring en digitalisearring’.

No en yn de takomst is der ferlet fan in *yntegraal* taalbelied. Yn de Provinsje Fryslân soe it fanselssprekkend wêze moatte dat taalfragen systematysk meinommen wurde yn it algemien provinsjaal belied. En dat op alle mêden - fan ekonomy, romtlike oardering, folkshúsfesting, yndustrialisaasje en ymmigraasje oant bygelyks miljeu-, polysje- en drugsbelied - de effekten dy’t it belied hawwe sil op de Fryske taalmienskip, meiwoegen wurde.

Om soks goed tariede te kinnen, moatte earst wittenskiplike *ferkennings* útfierd wurde. In stikmannich boustiennen binne al oandroegen yn de bondel *De Aktuele Steat fan Fryslân* (red. Piet Hemminga, Fryske Akademy, 2001). Fierdere ferkennings moatte gean oer de fraach hoe’t yn Fryslân de fuortsterking fan it Frysk en de twataligens op alle beliedsterreinen yntegrearre wurde kin.

3. Oanfalsplan foar de Fryske Taal en Kultuer

Yn de *Encyclopedia of the Languages of Europe* (ed. Glanville Price, Oxford: Blackwell, 1998, s. 183) stelt Reinier Salverda de fraach: “What initiatives can be taken and what is the most effective action to enhance Frisian language, literature and culture when the Frisian-speaking community that is its breeding ground is being eroded by the combined forces of modernization, urbanization, immigration, tourism, market forces and the ever-increasing centralization of the Netherlands?”

It ûndersyk dat foar de takomst fan it Frysk en de Fryske taalmienskip nedich is, moat meihelpe om in tsjinwicht te bieden oan dy erodearjende faktoaren. Dat komt it bêste ta syn rjocht yn it ramt fan in goed trochtocht, grutskalich *Oanfalsplan foar de Fryske Taal en Kultuer* (OFTK), as *hoekstien* fan it taalbelied fan de takomst.

Fersterking fan de Fryske kennisekonomy troch kwalitatyf goed heger en wittenskiplik ûnderwiis hâldt foar ús eigen ‘Oanfalsplan’ (2007) it fergrutsjen en ferstevigjen fan it plak fan de Fryske taal en kultuer by de Fryske ûnderwiis- en ûndersykynstellings yn. Sa soe it Frysk in oan it Hollânsk en/of Ingelsk *lykweardich* en *lykberjochtige* plak krije moatte yn it heger beropsûnderwiis en yn in ynternasjonaal universitêr kennisintrum (Fryske Universiteit). Yn sa’n universitêr sintrum soe de ‘meartaligens’ as fakgebiet in wichtich elemint wêze moatte.¹⁰³

4. In Europeesk Kennisintrum foar Meartaligens en Taallearen

Om ta in goed twatalichheidsbelied te kommen, ek wat de ferkearsregels foar it taalgebrûk oanbelanget, is it wichtich om te learen fan wat op oare plakken yn de wrâld oan ideeën en praktiken ûntwikkele is en wurdt. Dan is ek it ynternasjonaal-ferlykjende perspektyf fan belang. Yn dat ramt moat it *Europeeske Kennisintrum foar Meartaligens en Taallearen* fan de Fryske Akademy in wichtige rol spylje.

Foar de Fryske stêden is it bygelyks learsum om te sjen nei de praktyksituaasje yn offisjeel twatalige Europeeske stêden lykas Brussel en Helsinki. Dêrnjonken moat men ek rekken hâlde mei it fûnemintele ynsjoch fan de Brusselske heechlearaar Peter Nelde, dat it by taal minderheden altiten giet om in dynamyske situaasje mei as skaaimerken *asymmetry* en *ûngelikensens*. Foar it Frysk sil der dus altiten in belied nedich bliuwe dat it behâld en de fierdere ûntwikkeling dêrfan as ûnderwerp hat. Yn dat ramt mei der gâns ferwachte wurde fan it *Europeeske Kennisintrum foar Meartaligens en Taallearen* fan de Fryske Akademy.

As lêste

As beslút fan dit lange haadstik oer ûnderwiis en wittenskip noch dit: gâns út de foargeande ûnderwiisparagrafen sil net maklik te realisearjen wêze sûnder dat it *foech* fan de provinsje op dat mêd regele wurdt. Soks ferget dus in **taalwet/taalwetjouwing** dy’t dat mooglik makket.

III. RJOCHTERLIKE AUTORITEITEN

Yn de *Untwerpnoata taalbelied 2006* ('Better sichtber, mear fertroud') wurde gjin doelen (resultaten) formulearre foar it *rjochtsferkear*. Dat betsjut stilstân. Wy pleitsje foar in heger ambysjenivo, ek foar de perioade oant en mei 2010. Kêst 9 fan it *Europeesk Hânfêst* moat yn alle gefallen omtinken hawwe en noch foar 2010 folslein neilibbe wurde.¹⁰⁴ Dat kêst giet oer: (kêst 9, 1) strafjochtlike prosedueren, de talitberens fan de minderheidstaal, sivile prosedueren, prosedueren foar de administrative rjochter; (kêst 9, 2) de jildigens fan juridyske dokuminten yn de minderheidstaal. Yn dizze paragraaf wurkje wy dat net fierder út.¹⁰⁵

Nije taalwetjouwing, dy't in *folweardich* plak fan it Frysk yn dy sektor garandearret, liket ús tige needsaaklik. It ekonomyske belang fan it Frysk moat yn it *juridyske* domein tige tanimme. It Hollânsk sil yn Fryslân fan syn feitlik dominearjend plak ôf moatte. Dat hat grif, lykas ek yn oare domeinen, syn útstrieling op de taaloerdracht fan de âlden nei de bern en yn it ûnderwiis.

3.1 Rjochtspraak

Yn de praktyk komt mei de hjoeddeiske wet- en regeljouwing amper wat fan it Frysk op 'e hispel by de rjochtlike autoriteiten. It Hollânsk sil fan syn feitlik dominearjend plak ôf moatte. De minsken sille oer it generaal net earder Frysk brûke as wannear't se sels troch de autoriteit yn it Frysk oansprutsen wurde. Yn in ôfhinklike situaasje kin in Frysktalige him of har net maklik ôfwikend (divergint) taalgedrach permittearje, omdat de eangst bestiet dat soks in al of net bewuste, negative ynfloed hawwe kin op de rjochtsong. Dêrtroch kriget ek de emosjonele komponint dy't yn de eigen taal besletten leit, syn gerak net goed. De wurden krije yn it Hollânsk gauris in oare gefoelslading.¹⁰⁶

Plysjes, abbekaten, rjochters, offisieren fan justysje, notarissen en finzenispersoniel ensfh. moatte dêrom it Frysk (ek) aktyf mûnling en skriftlik behearskje en sille dat yn de praktyk yn alle gefallen by Frysktaligen tapasse moatte. De skoallen en universiteiten dy't harren oplieding(s) fersoargje, moatte dat (mei) mooglik meitsje. It moat dus foar Fryslân in *funksje- en beneamingseask* wurde. In goede wer- en byskoalling soarget foar de taaloplieding fan justisjele wurkers dy't al yn funksje binne. Kennis fan de Fryske skiednis en kultuer is dêr ek fan belang by.

Der moat in taalgedrachskoade foar ûnderskate situaasjes opsteld wurde. It stribjen moat derop rjochte wêze dat 'fan it jaan fan in bon (bekeuring) oant en mei in rjochtsaak mei feroardieling' it Frysk mûnling en/of skriftlik feitlik *lykweardich* en *lykberjochtige* brûkt wurdt.

Frysktalige juridyske stikken hearre ek yn de twadde rykstaal (it Frysk) sûnder foarbehâld(en) en útsûndering(s) yn hiele Nederlân rjochtsjildich te wêzen.

IV. BESTJOERLIKE AUTORITEITEN EN IEPENBIERE TSJINSTEN

Yn de *Untwerpnoata taalbelied 2006* ('Better sichtber, mear fertroud') wurde foar de perioade oant en mei 2010 yn haadstik 2, 'Oerheden', *trije* doelen (resultaten) formulearre (s. 8) dy't grif tige fan belang binne, mar tagelyk moat der omtinken wêze foar it ûntwikkeljen fan nije taalwetjouwing dy't in *folweardich* plak fan it Frysk yn dy sektor garandearret. Yn it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2110, Fryske yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk*, [augustus] 2007) stelt de Provinsje himsels oant en mei 2010 *fjif* doelen.¹⁰⁷

It *ekonomyske* belang fan it Frysk moat yn it *bestjoerlike* domein ek tige tanimme. Dat hat, lykas ek yn oare domeinen, grif syn ynfloed op de taaloerdracht fan de âlden en yn it ûnderwiis.

Kêst 10 fan it *Europeesk Hânfêst* moat yn alle gefallen noch foar 2010 folslein neilibbe wurde. Dat kêst slacht û.o. op: (kêst 10, 1) de rjochtsjildigens fan in dokumint yn de minderheidstaal, it opstellen fan dokuminten yn de minderheidstaal'; (kêst 10, 2) it *brûken* fan de minderheidstaal yn it ramt fan in regionale of pleatslike autoriteit, it mûnling of skriftlik yntsjinjen fan *oanfragen*, it *publisearjen* troch regionale of pleatslike autoriteiten fan *offisjele dokuminten* yn de minderheidstaal, it brûken fan de minderheidstaal yn *gearkomsten* troch regionale of lokale autoriteiten, it brûken of oannimmen fan de tradisjonele en krekte foarms fan *toponimen* yn de minderheidstaal. Yn dizze paragraaf wurkje wy dat net fierder út.¹⁰⁸

4.1 Oerheden

Wol it Frysk op termyn syn rjochtmjittich plak ynnimme kinne by de Fryske oerheden¹⁰⁹, dan sille alle amtners yn prinsipe allegearre it Frysk op in goed nivo prate en skriuwe moatte, oars bliuwt it Hollânsk (sterk) dominant.¹¹⁰ It behearskjen fan it Frysk moat dus foar de amtners op termyn in *funksje-* en *beneamingseask* wurde. Alle mûnlinge en skriftlike ferkear binnen Fryslân moat yn *prinsipe* yn it Frysk, dan kin it Frysk dêr de *earste* taal fan de (semy-)oerheden (provinsje, gemeenten, dekonsintrearre rykstsjusten, wetterskippen) wurde. Allinnich mei de oerheden bûten Fryslân kin it Hollânsk earste taal bliuwe. Foar alderlei taalsituaasjes moat in taalgedrachskoade opsteld wurde.

Bestjoerskundige (foar-)opliedings sille opliede moatte ta in goede behearsking fan it Frysk en kennis en ynsjoch bybringe moatte op it stik fan de Fryske skiednis en kultuer. In goede wer- en byskoalling moat soargje foar de taaloplieding fan amtners en politisy dy't al yn funksje binne.

V. MEDIA

Yn de *Untwerpnoata taalbelied 2006* ('Better sichtber, mear fertroud') wurde gjin doelen (resultaten) formulearre. Dat kin stilstân betsjutte. Yn it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010. Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* ([augustus] 2007) beheint de Provinsje himsels benammen ta it berikken fan in stikmannich doelen op it mêd fan de ynformaasje- en kommunikaasjetechnology.¹¹¹ Wy pleitsje oangeande guon ûnderdielen fan it media-domein dochts foar in wat heger ambysjenivo foar de perioade oant en mei 2010 en dêrnei. Kêst 11 fan it *Europeesk Hânfêst* soe noch foar 2010 folslein neilibbe wurde moatte.¹¹² Dat kêst hannelet oer: radio en televyzje en audiofisuele produksjes yn de minderheidstaal (kêst 11, 1), de frije ûntfangst fan *radio- en televyzje-útstjoerings* yn in taal dy't identyk is oan of in soartgelikense foarm hat as de minderheidstaal en de frije mieningsutering en it frije ferkear fan ynformaasje yn de *skreaune parse* yn in taal dy't identyk is oan of in soartgelikense foarm hat as de minderheidstaal (kêst 1, 2).

Yn dizze paragraaf geane wy net of amper op dat lêste, de frijheden, yn, omdat dy yn Fryslân net sa spylje.¹¹³ Wichtiger foar ús doel binne oare ûnderdielen dy't geane oer de kranten en oare media. Sa is yn it Hânfêst fêstlein dat "de Partijen zich verplichten tot de oprichting en/of instandhouding van ten minste één krant in de streektaal of taal van een minderheid aan te moedigen en/of te vergemakkelijken" (kêst 11, 1, e, i) en "de opleiding van journalisten en andere medewerkers voor media die een streektaal of taal van een minderheid gebruiken, te ondersteunen" (kêst 11, 1, g). Nederlân hat dy kêsten nèt ûnderskreaun.¹¹⁴ Der soe by it Ryk op oantrune wurde moatte om dat wol te dwaan.

Nije taalwetjouwing, dy't in *folweardich* plak fan it Frysk yn dy sektor garandearret, liket ús tige needsaaklik. It ekonomyske belang fan it Frysk op it media-mêd moat (tige) tanimme. Dat hat grif wer syn ynfloed op de taaloerdracht fan de âlden en op it ûnderwiis.

5.1 Omrop Fryslân en lokale omroppen

Al jong kinne ek Frysktalige bern sjen en harkje nei programma's yn oare talen, bygelyks yn it Nederlânsk en Ingelsk. Dat wie fyftich jier ferlyn noch oars. It oanbod fan Frysktalige programma's fan *Omrop Fryslân* kin dêr troch syn omfang (lang) net mei konkurrearje. Ofsjoen fan it televyzjeprogramma foar de jongste bern fan sa'n fiif minuten deis, hat dy omrop amper wat foar bern te bieden. Sa ûntstiet it byld dat by radio en televyzje it Nederlânsk heart. It tal útstjoerminuten fan Omrop Fryslân foar bern en jongerein is te lyts om dat te feroarjen. Der moatte dus oerdeis mear Frysktalige berneprogramma's útstjoerd wurde. Ek it ûntbrekken fan Frysktalige dvd's is in beheining foar de taaloerdracht.

Lokale omroppen yn Fryslân betsjinje har almeast fan it Nederlânsk. Gauris wurdt der net iens neitocht oer it brûken fan it Frysk. Gemeenten moatte stimulearre wurde om fan it brûken fan it Frysk in subsyzje-betingst te meitsjen.

Omrop Fryslân moat in *folweardige nasjonale* Frysktalige radio- en tv-stjoerder wurde, dy't de hiele dei útstjoert en net allinnich omtinken jout oan regionale Fryske saken of saken fan taalminderheden yn oare parten fan de wrâld, benammen dy fan de East- en Noardfriezen, mar ek oan saken dy't by de

hjoeddeiske lanlike stjoerders op it aljemint komme, bgl. it Nederlânske, Europeeske en it wrâldnijs. Alderlei soarten films en dokumintêren soene útstjoerd wurde kinne moatte mei Frysktalige ûndertiteling.¹¹⁵ Op dit stuit wurdt de Omrop troch de lanlike oerheid noch tefolle sjoen as in *regionale* stjoerder dêr't de meiwurkers 'tafallich' it Frysk as omroptaal brûke. De Omrop moat in dúdliker profyl krije op stik fan de taalbefoarding.¹¹⁶

De finansjele ryksbydrage oan de Omrop sil dus gâns heger wurde moatte as dy fan de oare regionale omroppen, dy't de streektaal noch altiten net algemien brûke, mar allinnich yn it pear spesjale programma's, en as *twadde rykstaal* lykweardich en lykberjochtige op itselde finansjele nivo komme moatte as de lanlike publike omroppen.

Dat kin neffens ús frege wurde op grûn fan de spesjale posysje fan it Frysk yn de steatsnasjonale Nederlânske wetjouwing en Europeeske ferdragen, bgl. it *Europeesk hânfêst foar regionale talen of talen fan minderheden* (ratifikaasje 1996; kêst 11), wêrby't it Frysk ek by de media befoardere en fierder ûntwikkele wurde moat, en it *Ramtferdrach foar de beskerming fan nasjonale minderheden* (ratifikaasje 2005; kêst 4, 5, 9), dêr't de Nederlânske steat de Friezen as iennige nasjonale minderheid yn Nederlân yn erkent.¹¹⁷

In dúdliker profyl op it mêd fan de taalbefoarding hâldt ek yn dat programmamakkers, redakteuren, fragestellers en presintators it Frysk op in goed nivo behearskje, likegoed skriftlik as mûnling (dêr leit in relaasje tusken). Se hearre in foarbyld of model fan geef mûnling en skriftlik taalgebrûk te wêzen. Wy tinke oan it op syn minst hawwen fan de Afûk-akte e of in (oantoanber) soartgelikens nivo as *funksje-* en *beneamingseask*, mar achtsje it twaddegraadsfoech foar Frysk winsklikker. Yntern soe der struktureel yn de foarm fan kursussen omtinken bliuwe moatte foar taalflaters. Dêr soe ek de kennis fan de Fryske skiednis en kultuer útwreide en ferdjippe wurde moatte.¹¹⁸

Wy achtsje in aparte, earmurken finansiering needsaaklik foar sokke kursussen as ûnderdiel fan de jildten dy't nei de Omrop geane. Boppedat soe de lanlike oerheid in oplieding yn it Frysk foar sjoernalisten betelje of de jildmiddels dêrfoar oan de provinsje beskikber stelle moatte.¹¹⁹ Wy ferwize nei it boppeneamde kêst 11, 1, g fan it Hânfêst, dêr't it giet oer de oplieding fan sjoernalisten dy't de minderheidstaal brûke.

By oare subsidiearre, mear lokale stjoerders moatte likegoed easken steld wurde oan de kwantiteit en kwaliteit fan it brûken fan it Frysk.

5.2 Kranten

Yn de regionale deiblêden spilet it Frysk in marzjinale rol. Likernôch 5% wurdt yn it Frysk skreaun yn de beide provinsjale kranten. Kranten en skoalle moatte winliken op inselde fanselssprekkende wize it Frysk brûke moatte as *Omrop Fryslân*, dêr't it ornaris de fier- en ynterviewtaal is. Beide kranten lizze no noch mear yn de tradysje fan it behyplike plak dat it Frysk yn de maatskippij hat.¹²⁰

Wy achtsje it needsaaklik dat de beide deiblêden alle dagen inkelde siden (bygelyks 2) hawwe mei regionaal, Nederlânsk, Europeesk en wrâldnijs dy't *folslein yn it Frysk* binne. Der moat ûndersocht wurde wat dêr de betingsten foar binne en hoe't dêr oan temjitte kommen wurde kin. Dêrby sil ek sjoen wurde moatte nei de taalpolityk fan oare minderheidsstaalgebieten yn Europa dy't op dat stik al fierder binne.

VI. KULTURELE FOARSJENNINGS EN AKTIVITEITEN

Yn de *Untwerpnoata taalbelied 2006* ('Better sichtber, mear fertroud') wurde *gjin* doelen (resultaten) formulearre foar de *kulturele* foarsjennings. Yn it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010. Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* ([augustus] 2007) wurde doelen formulearre foar it bedriuwslibben, kultuer en toerisme.¹²¹ Wy pleitsje foar de perioade oant 2010 en de tiid dêrnei by in stikmannich aspekten fan de kulturele sektor foar in wat heger ambysjenivo. Kêst 12 fan it *Europeesk Hânfêst* moat yn alle gefallen noch foar 2010 folslein neilibbe wurde.¹²²

Kêst 12 hannelet oer biblioteken, fideoteken, kulturele sintra, musea, argiven, akademy's fan wittenskippen, skouboargen en bioskopen, letterkundige wurken en filmproduksjes, kulturele uterings yn de folkstaal, festivals en de kultueryndustry: (kêst 12, 1) uterings en inisjativen eigen oan de minderheidstaal, oersettings, it neisyngroanisearjen en ûndertiteling, yntegraasje fan de minderheidstaal yn ûnderskate kulturele aktiviteiten, personiel dat de minderheidstaal folslein behearsket, it meidwaan fan fertsjintwurdigers fan in minderheidstaal oan foarsjennings en kulturele aktiviteiten, it garjen en bewarjen, presintearjen of publisearjen fan wurken yn de minderheidstaal, fertaaltsjinsten en terminologysk ûndersyk; (kêst 12, 2) it bieden fan deselde aktiviteiten en foarsjening yn oare gebieten as wêr't de minderheidstaal fan âlds brûkt wurdt; (kêst 12, 3) in passend plak foar de minderheidstaal en kultuer yn it bûtenlânsk kultuerbelied. Wy wurkje dat hjir fierder net út.¹²³

Nije wet- en regeljouwing, dy't in *folweardich* plak fan it Frysk yn dy sektor garandearret, is needsaaklik. It ekonomyske belang fan it Frysk sil yn it *kulturele* domein tige tanimme moatte. Dat hat, lykas yn oare domeinen, grif wer syn útstrieling op de taaloerdracht fan de âlden en op it ûnderwiis.

6.1 Teater

Learlingen yn it basis- en fuortset ûnderwiis moatte jiers op syn minst in Frysktalige of meartalige (mei in substansjeel oanpart fan it Frysk) teatersfoarstelling bywenje. Teaters moatte it Frysk mear sichtber meitsje yn hússtyl en advertinsjes, troch de opskriften, buordsjes, paadwizers yn it Frysk of meartalich (ynklusyf Frysk) oan te jaan. It soe in subsydzjebetingst wêze moatte.

6.2 Musea

Provinsjale en lokale musea en âldheidskeamers yn Fryslân moatte it Frysk mear sichtber meitsje yn hússtyl en advertinsjes, troch by- en opskriften, buordsjes, paadwizers yn it Frysk of meartalich (fansels ynklusyf it Frysk) oan te jaan. It Frysk Museum foarop. It soe in subsydzjebetingst wêze moatte.

Der sil neitocht wurde moatte oer de ferhâlding fan dy kulturele ynstelling ta in Fryske kanon. Steatsnasjonaal wurdt der alle war dien om in *Nationaal Historisch Museum* ta stân te bringen. It leit foar de hân om yn Fryslân, njonken wat *Tresoar* al docht, ek it *Fries Museum* - dat winliken **Frysk** Museum hjitte moatte soe - fierder út te bouwen ta in eigen provinsjaal *histoarysk* museum dat in goed oersjoch jout fan en ynsjoch yn de skiednis fan Fryslân, (mei) relatearre oan en omtinken foar de oare Fryslannen (East- en Noard-Fryslân yn Dútslân) en (mei) op basis fan de *Fryske kanon* foar it ûnderwiis. Dy kanon moat dan út soarte folslein rjocht dwaan oan de *Fryske taal*, *skiednis* en *kultuer*.

It taalbelied fan *Tresoar* moat neifolge wurde. Foar meiwurkers yn de subsidiearre kultuersektor moat it mûnling en skriftlik brûke kinnen en ek feitlik geregeld brûken fan it Frysk in funksje- en beneamingseask wêze. In taalgedrachskoade is winsklik.

VII. EKONOMYSK EN SOSJAAL LIBBEN

Yn de *Untwerpnoata taalbelied 2006* ('Better sichtber, mear fertroud') wurde foar de perioade oant en mei 2010 by haadstik 3, 'Soarch & Wolwêzen' *ffjouwer* doelen (resultaten) formulearre (s. 10) dy't grif tige fan belang binne. Datselde moat ek sein wurde nei oanlieding fan haadstik 5 fan de ûntwerpnoata, dat giet oer 'Regiomarketing' (s. 14-15) en dêr't *tsien* doelen (resultaten) formulearre wurde (s. 14). Yn it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010. Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* ([augustus] 2007) wurde foar it bedriuwslibben en foar it toerisme elts trije doelen formulearre, foar it bedriuwslibben¹²⁴, kultuer en toerisme.¹²⁵ Dat domein is ien fan de spearpunten (s. 28). Tagelyk moat der omtinken wêze foar it ûntwikkeljen fan nije (taal)wet- en regeljouwing, dy't in grutter en folweardiger plak fan it Frysk yn dy sektor garandearret yn de perioade nei 2010.

Kêst 13 fan it *Europeesk Hânfêst* soe yn alle gefallen noch foar 2010 folslein neilibbe wurde moatte. Dat kêst slacht op: (kêst 13, 1) bepalings yn wetten dy't it brûken fan de minderheidstaal ferbiede of beheine (arbeidsoerienkomsten, gebrûksoanwizings foar produkten of apparaten), praktiken dy't it brûken fan de minderheidstaal by ekonomyske aktiviteiten ûntmoedigje, it befoarderjen fan de minderheidstaal; (kêst 13, 2) aktiviteiten dy't de minderheidstaal befoarderje; (kêst 13, 2) it bieden fan garânsjes dat tehuzen lykas sikehuzen en âldereintehuzen sprekkers fan in minderheidstaal dy't in minne sûnens hawwe, âld binne of om oare reden soarch fanneden hawwe, yn de eigen minderheidstaal ûntfange en behannelje. Dat wurkje wy hjir net fierder út.¹²⁶

It *ekonomyske* belang fan it Frysk moat yn it *sosjale* en *ekonomysk* libben tige tanimme. Dat hat grif wer syn ynfloed op de taaloerdracht fan de âlden en op it ûnderwiis.

7.1 Soarch en wolwêzen

Yn soarchynstellings as sikehuzen waard en wurdt beliedsmjittich net folle omtinken jûn oan it Frysk, ek al wurdt it belang fan de eigen taal foar de kwaliteit fan de soarch wol erkend.¹²⁷ Ornaris wurde de earste kontakten mei de pasjinten lein yn it Hollânsk. Frysktalige pasjinten reagearje wol yn it Frysk, mar ferbrekke har gau as de peteargenoat Hollânsktalich is. In minderheid fan de Frysktalige pasjinten begjint in petear yn it Frysk. Al wer moat in sterke tendins ta oanpassing oan de peteargenoat sinjalearre wurde. Almeast hâldt dat yn dat Frysktalige him/har oan de Hollânsktalige oanpast. By it sykjen ('seleksje') en oannimmen (Holl.: 'werving') fan personeel is der amper omtinken foar it Frysk, of it moast al wêze dat Frysktalige sollisitanten dat sels neame. Dat is yn striid mei it *Europeesk Hânfêst*, dêr't yn stiet dat der *garandearre* wurde moat 'dat sociale voorzieningen als ziekenhuizen, bejaardenhuizen en andere tehuizen de mogelijkheden bieden om personen die (de Friese taal) gebruiken en die op grond van een slechte gezondheid, ouderdom of om andere reden zorg behoeven, in hun eigen taal te ontvangen en te behandelen' (kêst 13, 2, c). Dit kêst soe 'letterlik' yn lanlike (taal)wetjouwing omset wurde moatte. Benammen omdat gâns ynstellings tsjinabbelearje om it brûken fan it Frysk formeel te regeljen. Dat giet noch alle dagen op kosten fan Frysktalige minsken dy't yn in tige ôfhinklike situaasje ferkeare.¹²⁸

De sektor wolwêzen beslacht in breed terrein en oer de hiele breedte soe der taalbelied ûntwikkele wurde moatte dat op syn minst rjocht docht oan begjinsels as *lykweardigens* en *lykberjochting*, net allinnich formeel, mar ek *ynhâldlik*. De troch de oerheid subsidiearre ynstellings sille dy begjinsels konkretisearje en yn belied omsette moatte en dat alle jierren ek ferantwurdzje. De kontrôle dêrop moat dúdlik omskreaun wurde en effektyf wêze.¹²⁹

Sikehuzen, âldereintehuzen, ferpleechynrjochtings en oare soarchynstellings moatte it Frysk mûnling en skriftlik in plak jaan dat op syn minst lykweardich en lykberjochtinge is oan it brûken fan it Hollânsk, benammen yn de omgong en behanneling fan Frysktaligen en yn de ynterne kommunikaasje en it ferkear mei oare ynstellings yn Fryslân. Artsen moatte it Frysk op syn minst ferstean kinne, mar moatte beleanne wurde (kinne) as se it ek (geregeld) prate; oare meiwurkers moatte it prate en skriuwe kinne en dat ek faak brûke.

It is fan grut belang dat it personiel yn it medyske domein en de soarchsektor it Frysk yn alle gefallen mûnling as earste taal brûkt. Dat moat in beneamings- en funksje-eask wêze. Ek foar it skriftlik (mear) brûken soe in taalgedrachskoade opsteld wurde moatte. Yn de gefallen dat in oerheid de ynstellings op dat mêd subsidiearret, kin dat easke wurde.¹³⁰ It brûken fan oare talen is tastien as yn yndividuele gefallen de kommunikaasje dêrmei (tigel) befoardere wurdt.

In taalgedrachskoade is winsklik. De kontrôle dêrop moat effektyf wêze. It Frysk moat oeral sichtber makke wurde yn de iepenbiere romte. Bygelyks yn de hússtyl, op buordsjes, paadwizers, op- en byskriften yn en ek by presintaasjes fan dy ynstellings.

It ekonomyske belang fan it Frysk moat yn it hiele *sosjale* domein tanimme. Dat hat wer in geunstige ynfloed op de taaloerdracht fan de âlden en it ûnderwiis yn de Fryske taal en kultuer.

7.2 Regiomarketing en ekonomy

It plak fan it Frysk yn de maatskippij wurdt mei beskaat troch de posysje dy't it Frysk yn it *ekonomyske* ferkear hat. Oerheden kinne yn dat domein folle minder ôftwinge as yn it rjochts- en amtlike ferkear of yn it ûnderwiis. Dêr kin de oerheid (ek) *foarskriuwend* hannelje.

Fryske reklame yn de skreaune media is der noch minimaal. Wa't Frysktalige brieven of e-post nei bedriuwen stjoert, kriget net faak in Frysktalich antwurd werom. Almeast mist it bedriuwslibben de kennis om dat te dwaan. It ekonomysk belang is ornaris net grut genôch om it personiel by te spikerjen op it stik fan it skriuwen fan Fryske brieven, ek al omdat it grutste part fan de klanten dat ek net docht. It Frysk is noch te min in betingst foar in maatskiplike karriêre en fergruttet de kânsen op de arbeidsmerk net. De *ekonomyske* status fan it Frysk yn it bedriuwslibben is noch tigel leech.

Dochs smyt ûndersyk op dat Frysk goed is foar de ekonomy. Yn it algemien wurket twataligens yn Fryslân foar de ekonomy posityf fanwegens in soarte fan 'splendid isolation'-effekt. It kin de klantebining fersterkje en in ekstra motivearjende ympuls betsjutte foar it personiel. De Fryske ekonomy is in foarbyld fan in streekeconomy dy't betreklik sterk stimpele wurdt troch de Fryske regionale kultuer, it 'Frysk eigene'. Krekt yn it 'Fryske eigene' leit in ekstra kâns dy't in positive ynfloed op de ekonomy hawwe kin. Op dy wize kinne ekonomy en taal inoar fersterkje.

Bûtenlânske ûndersikings ferdútse ek dat de arbeidsproduktiviteit tanimt as der respekt is foar de eigen minderheidstaal. Troch de kommunikaasje yn de eigen taal ûntstiet der in gefoel fan 'ienriedigens', dat posityf wurket foar de arbeidsresultaten. It is út de Fryske situaasje bekend dat in 'call center' út de Rânestêd minder sukses hie mei it oanbod fan in bank om de fersekeringsportefeuille by te wurkjen as de meiwurkers fan deselde bank dy't itselde oanbod diene en de Frysktalige klanten yn it Frysk oansprieke. Ek it fieren fan Fryske nammen ropt by de klanten positive gefoelens op. It jout in idee fan autentisiteit, betrouberens en deeglikens.¹³¹

Der bestiet in relaasje tusken de posysje fan it Frysk yn it ekonomysk ferkear en it plak fan it Frysk yn it ûnderwiis. Salang't it ferlet oan de behearsking fan it Frysk yn it bedriuwslibben leech is, sil dat de fraach by de skoalbefolking nei ûnderwiis yn it Frysk net grutter meitsje. In fak op skoalle moat ek in funksje hawwe om in baan te krijen. Salang't dat net it gefal is, wurdt sa'n fak net al te serieuus nommen.¹³²

Der is ek in dúdlik ferbân tusken ekonomy en toerisme. Yn beide gefallen sil de ferkeaper of de gasthear *konvergearjend* taalgedrach sjen litte. Troch toerisme wurde taalgedrach en taalferhâldings beynfloede. De *foarútgong* fan de regio kin dan maklik *efterútgong* fan de taal betsjutte. In rekreaasje-ûndernimmer sil him oanpasse oan de taal fan de klant. Kultuertoerisme feroaret dêr amper wat oan. Ek al krije besikers troch it yn 'e kunde kommen mei de taalkultuer en lokale skiednis fan in gebiet mear begryp foar in minderheidstaal, it sil de 'languageshift' net beynfloedzje.¹³³ Dat sil benammen fan it fergrutsjen fan de *taalmacht* yn oare domeinen komme moatte.

Mei help fan in finansjele stiperegeling foar bedriuwen en non-profitsorganisaasjes soe it brûken fan it Frysk yn de iepenbiere romte fersterke wurde moatte. It giet dêrby benammen om hússtyl, paadwizers en buorden, bedriuwspresintaasjes, ferpakkings en reklameboadskippen. In beskaat persintaazje fan it subsydzjejild moat frijholden wurde om it Frysk sichtber te meitsjen.¹³⁴

By it foarmjaan fan bedriuwsterreinen moat de sichtberens fan it Frysk opnommen wurde yn de *Kompas*regeling (programma ‘Kompas voor het Noorden’). Foar bedriuwen en ûndernimmers moat der in stiperegeling komme dy’t it mei sin en sichtber brûken fan it Frysk yn de einprodukten stimulearret. Foar de bekostiging fan sa’n stiperegeling kin it *Fûns befoarderig Frysk taalgebrûk* yn de beneaming komme, mar bygelyks ek it *Fûns byldzjende keunst*. Om de kreativiteit fan de foarmjouwing te befoarderjen, kin mei sin en doel it *Fûns foar projekten byldzjende keunst en foarmjouwing* ynset wurde.¹³⁵

Frysktalige reklame soe yn Fryslân guodkeaper wêze moatte as Hollânsktalige of Ingelsktalige reklame yn de Fryske media. De Provinsje moat dêr finansjeel-politike ynfloed op krije. By de subsidiearre ynstellings liket dat makliker te realisearjen as by de net subsidiearre. Call-sintra, ek dy bûten Fryslân, dy’t wurkje foar Fryske ynstellings, moatte dejingen dy’t har skilje, freegje yn hokfoar rykstaal, Frysk of Hollânsk, oft it petear fierd wurde sil en dy mooglikheid feitlik ek biede. Taalwetjouwing op dat stik is winsklik.

Op de etiketten en yn it ynformaasjemateriaal, op bysluters en yn ynstruksjefolders of -boekjes fan produkten dy’t yn Fryslân makke wurde en dêr ek ferkocht wurde, moat it Frysk in sa folweardich mooglik plak krije. Dat soe yn in taalwet opnommen wurde moatte.

It Frysk en oare minderheidstalen yn de marketing

Yn it Berie-rapport ‘Frysk yn marketing’ (2007, s. 34)¹³⁶ wurdt in ferliking makke tusken de wetlike status fan it Welsk, it Skotsk-Gaelic, it Frysk, it Sweedsk yn Finlân en it Baskysk. Alle fiif minderheidstalen binne offisjele talen, mar der is wol ferskil yn *wetlike status*. Sa is it Frysk wol erkend as twadde rykstaal fan Nederlân, mar dat leit nêt by wet fêst. Der binne wol ôfspraken tusken Ryk en Provinsje yn in bestjoersôfspraak, mar der is nêt in Fryske taalwet. It Gaelic yn Skotlân hat ek gjin wetlike status, mar wurdt wol troch de autoriteiten beskerme. De oare trije gebieten hawwe wyl in taalwet foar har minderheidstaal. It Baskysk is bygelyks sûnt 1982 yn de Spaanske grûnwet erkend as offisjele taal yn de Baskyske Autonome Mienskip, njonken it Spaansk. It Sweedsk is yn Finlân ek by wet erkend, al sûnt 1922. Yn 2004 is dêr in nije taalwet oannommen. Yn 1993 is de Welske taalwet oannommen, wat derfoar soarget dat Welsk en Ingelsk yn Wales in selde status hawwe. De ferskillen yn status hawwe gefolgen foar de posysje fan de talen yn de maatskippij. Yn Baskelân, Finlân en Wales kinne de autoriteiten net frijbljuwend omgean mei de taal. Ynwenners hawwe it rjocht om har yn alle domeinen altiten yn beide talen út te drukken. De autoriteiten yn de twatalige gebieten moatte dus alle publike ynformaasje yn de minderheidstaal oanbiede. Buorden, formulieren en publikaasjes moatte faak dûbeltalich wêze yn de oanbelangjende regio’s. Yn it ûnderwiis binne in soad skoallen twatalich of is de minderheidstaal de fiertaal. Yn Fryslân en yn Skotlân binne dat soarte fan saken folle frijbljuwender.

It feit dat Wales in ‘language reverse shift’, in tanimming fan it oantal sprekkers by de jongere generaasje, foarinoar krige hat, seit wol wat oer it plak fan it ûnderwiis. Ien op de fiif learlingen yn Wales sit op in Welsktalige skoalle. Yn Baskelân nimt it oantal jonge minsken dat it Baskysk brûkt ek ta. Dêr is de ‘language reverse shift’ ek slagge. Jierliks makket it Baskysk regear 66 miljoen euro frij foar it Baskysk yn it ûnderwiis. Foar it Frysk leit it jierlikse ûnderwiisbudzjet op sa’n 3,5 miljoen euro, en foar it Gaelic yn Skotlân is jierliks sa’n 6 miljoen euro beskikber foar it ûnderwiis. Der wurdt yn Wales en Baskelân dus wakker mear prioriteit jûn oan de minderheidstaal. Dêrmei nimt it tal sprekkers ta. In part fan de efterstân fan it Frysk wurdt yn it Berie-rapport ferklearre út de *legere wetlike status* fan it Frysk (s. 45). Dat sil neffens ús dus mei gauwens oanpakt wurde moatte.

Yn Finlân en Fryslân wurdt binnen it *kultuertoerisme* winliken neat dien mei de taal. Yn Baskelân brûke restaurants it Baskysk wol in soad foar de publisiteit (26%) en op har úthingbuorden (48%), mar

dat is net spesifyk rjochte op de toerist. Yn Wales en Skotlân hat de taal in grutter plak binnen de toeristyske sektor. Yn Wales is by restaurants en kafees de taal faak oanwêzich op buorden of menu's. En hotels besykje har fan oaren te ûnderskieden troch Welskpratende meiwurkers oan te nimmen en dêr omtinken oan te jaan. Yn Welske hotels en restaurants binne in protte dûbeltaalige buorden te finen, wurdt de klam lein op it brûken fan lokale produkten yn de koken en kin in soad typyske Welske dekoraasje fûn wurde. Meiwurkers drage ek wolris in spjeldsje dêr't minsken oan sjen kinne dat sy Welskprater binne. Skotlân ûnderskiedt him fan de oare regio's troch in *dúdljke keppeling* tusken toerisme en taal en kultuer. De *Bòrd na Gàidhlig* hat in 'Language & Culture Plan' foar de perioade 2005-2009 en ien fan de 'key objectives' is: 'to celebrate the richness of the Gaelic language and its contribution to the heritage and culture of the Highlands'. Projekten dy't de Keltyske taal en kultuer útdrage, kinne dêrom finansjele stipe krije. Fierder is der in offisjeel 'Gaelic-Scotland' toeristewebstek dêr't reklame makke wurdt foar de attraksjes dy't omtinken hawwe foar taal. Der wurdt ek reklame makke foar de akkomodaasjes mei in dúdlik Gaelic stimpel en by alle akkomodaasjes wurdt altiten oanjûn oft se dêr Gaelic prate. Skotlân ûnderskiedt him benammen as de iennichste regio mei in breed oanbod oan kursussen Gaelic yn kombinaasje mei in fakânsjereis. Foar ferskillende nivo's wurde kursussen oanbean en ek de lingte fan de kursussen kin ferskille. (*Ibid.*, s. 40-41)

Yn Fryslân wurdt de eigen minderheidstaal ynsidinteel brûkt binnen de *finansjele tsjinstferliening*. Sa brûke de Friesland Bank en de Rabobank it Frysk hiel inkeld wolris by harren advertinsjes en is der ek wolris in fersekeringsynstelling dy't in Frysktalige slogan brûkt. Yn Skotlân wurdt de eigen minderheidstaal mear brûkt. De Bank of Scotland en de Royal Bank of Scotland brûke it Gaelic wol by har marketing. Troch in publisiteitsstunt fan in ferneamde Gaelic taalaktivist yn 1972 fierde de Bank of Scotland in dûbeltaalich sjekboek yn, dat sûnt dy tiid hieltiten populêrder wurden is. It is doe ek ynfierd troch de Royal Bank of Scotland. Beide banken brûke yn it part fan Skotlân dêr't it Gaelic praat wurdt, ek har Keltyske namme, bygelyks op buorden en briefpapier. Bûten dy twa banken wurdt it Gaelic winliken noch net brûkt yn de finansjele wrâld.

Yn de oare trije regio's sjocht de situaasje der hiel wat better út. Yn Wales is de *finansjele sektor* ien fan de domeinen dêr't it Welsk it bêst ynfierd is. De fjouwer grutste banken (HSBC, Lloyds TSB, Nat West en Barclays) hawwe allegearre in *taalbeliedsplan* opsetten oer hoe't sy it Welsk yn har bedriuw brûke. Der binne sadwaande dûbeltaalige buorden, dûbeltaalige formulieren en by de pinautomaten kin in taalkar makke wurde. Yn de marketing fan dy banken nimt it Welsk ek in grut plak yn. Benammen HSBC is dêr tige warber mei. Dy profielearret himsels as 'the world's local bank'. Yn Finlân en Baskelân is net allinnich de marketing fan it bankwêzen yn de minderheidstaal, der binne banken dêr't alle banksaken yn it Sweedsk of Baskysk dien wurde kin. Yn Finlân is dat by *wet* mooglik makke, yn Baskelân ek troch it ûndertekenjen fan kêst 13, 2, a fan it *Hânfêst*¹³⁷ (*Ibid.*, s. 41). Nederlân soe dat (d.w.s. lanlike wetjouwing ta stân bringe en/of it oanbelangjende kêst út it Hânfêst ûndertekenje) neffens ús ek (noch) dwaan moatte foar it Frysk.

In pear banken profielearje har dêr dúdlik op, lykas BBK, Kutxa en Caja Vital yn Baskelân en Bank of Finland, Aktia Bank en Nordea yn Finlân. Alle dokumintaasje en tsjinstferliening wurdt yn beide talen oanbean. Webstekken binne ek twa- of trijetalich. (*Ibid.*, s. 41)

Wat it *midden- en lytsbedriuw* (MLB/MKB) oanbelanget, docht Baskelân it measte mei de Baskyske taal. Winliken brûke alle Baskyske bedriuwen it Baskysk yn de iene of de oare foarm njonken it Spaansk. By ien tredde fan de winkels wurdt 'external signing', 'internal signing' en publisiteit yn it Baskysk dien. Binnen it MLB rinne de supermerken foarop. Troch suver alle supermerken wurdt it Baskysk brûkt, benammen yn publisiteit en troch dûbeltaalige buorden. De supermerken binne ek it skift dêr't Wales mei foarop rint wat de minderheidstaal oangiet. Tesco's is dêrby it bêste foarbyld. De winkelstringen Boots en Marks & Spencers brûke it Welsk ek yn har winkels en advertinsjes. Al mei al komme der yn dy sektor hieltiten mear bedriuwen dy't it Welsk brûke, mar der is noch in dúdlike efterstân op it kultuertoerisme en de finansjele wrâld. De situaasje fan it MLB yn Finlân is net dúdlik. Der binne gâns bedriuwen te finen dy't it Sweedsk brûke, mar it tal bliuwt dizzenich. Yn Skotlân is de Bòrd drok dwaande om it MLB te beheljen by de taal, mar dat sit noch wol yn de begjinfaze. De earste resultaten wurde lykwols al sichtber. Sa hat bygelyks Homepage, in bedriuw dat meubels,

túnprodukten en elektroanika ferkeapet, in taalbelied foar syn winkels yn de Gaelic-regio oannommen en der wurdt wurke oan dûbeltalige buorden. (*Ibid.*, 41-42)

Yn Fryslân wurdt it Frysk noch net in protte brûkt troch it MLB. Foar promoasje fan in bedriuw op it ynternet wurdt it amper brûkt. In pear bedriuwen meitsje Frysktalige reklame op Omrop Fryslân of yn in lokale krante. Op de Ljouwerter Nijstêd is wol Ingelsktalige marketing te finen, mar gjin Fryske (*Ibid.*, s. 42).

Oer it algemien wurdt troch *yndustriële* bedriuwen net in soad gebrûk makke fan de minderheidstaal yn marketing. Yn Baskelân binne wol yndustriële bedriuwen mei in *yntern* taalbelied, mar *ekstern* wurdt de minderheidstaal net in soad brûkt. De regio is dêr ornaris te lyts foar. Utsûnderings dêrop binne te finen yn de produksje fan iten en drinken. It is oeral yn 'e wrâld wenst en gauris ek *ferplichte* dat ferpakkings fan iten en drinken dúdlik meitsje wêr't it produkt weikomt. Yn de minderheidstaalgebieten betsjut soks dat der sa út en troch ek plak is foar de minderheidstaal by de marketing fan lokale produkten. Yn Fryslân jildt dat bygelyks foar bearenburch, koeke, sûkerbôle of bier. Yn Wales brûke produsinten fan ûnder mear sâlt, tsiis, wyn en whisky it Welsk en yn Skotlân giet it benammen op foar whisky. Bûten de faak wat lúksere streekprodukten is de minderheidstaal yn de yndustriële sektor mar tige beheind sichtber (*Ibid.*, s. 42).

Yn 'Frysk yn marketing' wurde praktyksuksessen beskreaun fan in bedriuw yn Finlân (Clas Ohlson) dat produkten op it mêd fan technology, elektroanika, húshâldlike produkten en doch-it-sels-artikels ferkeapet. Clas Ohlson is yn syn kommunikaasje konsekwint dûbeltalich (alle publikaasjes en de bebuording yn it Sweedsk en Finsk). By in sollicitaasje petear wurdt de taalbehearsking neigongen troch healwei it petear oer te skeakeljen op de oare taal. De meiwurkers dy't beide talen goed behearskje, krije *fif* prosint mear salaris. It bedriuw hat trije oersetters yn tsjinst om syn dûbeltalich belied fiere te kinnen. Op dy wize wol it klanten oan him bine (*Ibid.*, s. 43).

Yn Baskelân is Grupo Eroski, in bedriuw dat bestiet út supermerken, gruthannels en reisburo's, yn foaroprinder. It webstek fan de ûndernimming is *seistalich* (Spaansk, Ingelsk, Baskysk, Katalaansk, Gallisysk en it Katalaansk út de regio Valencia). Alle produkten fan it húsmerk wurde fan ferpakkings mei *fjouwer* ferskillende talen foarsjoen, wêrûnder it Baskysk. It bedriuw hat regionale ôfdielings opsetten yn syn 'hypermerken' en biedt in protte regionale produkten oan (*Ibid.*, s. 43).

Yn minderheidstaalregio's binne dus ferskillende inisjativen te finen om mear bedriuwen oan te setten om de minderheidstaal by de marketing te brûken. It docht bliken dat it almeast giet om *praktyske* stipe, lykas help by it oersetten fan saken of it opsetten fan in taalbeliedsplan, of om *finansjele* stipe by it meitsjen fan dûbeltalige materialen. Yn 'Frysk yn marketing' wurde in stikmannich fan dy inisjativen beskreaun (*Ibid.*, s. 43-44).¹³⁸

Marketing yn de minderheidstaal falt of stiet mei de ynset fan de bedriuwen sels. *Ekonomyske* foarútsichten nimme yn de marketingstratezjy it foarnaamste plak yn. Fierder is it in *emosjonele* saak: fielt in bedriuw him der goed by. Foar de Provinsje binne ekonomyske en emosjonele motiven noch altiten net maklik te stjoeren (*Ibid.*, s. 45). Ut ûndersyk docht bliken dat ûndernimmers oer it algemien wol posityf binne oer de Fryske taal en kultuer, mar se sjogge it net as har ferantwurdlikens om dy te befoarderjen en sjogge ek net daliks ekonomysk foardiel fan it brûken fan it Frysk. As it Frysk brûkt wurdt, is dat meastal yn ynformele situaasjes. Neffens it rapport binne ûndernimmers dochts te 'ferlieden' om de taal mear te brûken "troch der jild tsjinoer te stellen: in subsydzje Frysk yn it bedriuwslibben" (s. 51). Yn oare minderheidstaalgebieten wurdt al wurke mei sa'n soarte fan subsydzje. "Dêrnêst kinne kollega-ûndernimmers dy't al wat mei it Frysk dogge, as ambassadeur optrede" (s. 51). Undernimmers sille earder wat oannimme fan kollega's as fan fertsjintwurdigers fan de oerheid. It docht bliken dat in *yndividuele oanpak*, it persoanlik by de ûndernimmers op besite gean, it bêste wurket. Dat freget ek *praktyske* stipe lykas in (guodkeape) oersetsjinstferliening of it kreatyf meitinken foar reklamekampanjes of in boppeneamd subsydzje Frysk yn it bedriuwslibben (s. 51).

VIII. UTWIKSELING OER DE GRINZEN HINNE

Yn de *Untwerpnoata taalbelied 2006* ('Better sichtber, mear fertroud') wurde foar de perioade oant en mei 2015 by haadstik 6, 'Ryk en Europa' *acht* doelen (resultaten) formulearre (s. 16/17) dy't grif tige fan belang binne. Kêst 14 fan it *Europeesk Hânfêst* dat hannelet oer 'útwikselings oer de grinzen' hinne. Dat kêst soe noch foar 2010 folslein neilibbe wurde moatte.¹³⁹

Kêst 14 slacht op: (kêst 14a) it befoarderjen fan de kontakten tusken de brûkers fan deselde taal (by ús it Frysk) yn ferskillende steaten (by ús Nederlân en Dútsklân) op it mêd fan kultuer, ûnderwiis, ynformaasje, beropsoplieding en permaninte edukaasje; (14b) it makliker meitsje en/of befoarderjen fan gearwurking oer de grins hinne tusken regionale of lokale autoriteiten fan gebieten dêr't de minderheidstaal ('Frysk) brûkt wurdt. Wy geane net yn op de besteande ôfspraken dêroer.¹⁴⁰

8.1 De Fryslannen yn Nederlân en Dútslân

Wy binne der wiis mei dat de Provinsje Fryslân de kontakten mei East- en Noard-Fryslân yntinsivearje wol, ûnder oaren troch *mear útwikselings* en it opsetten fan *mienskiplike projekten* op it mêd fan kultuer, taal en ûnderwiis (*Untwerpnoata 2006*, s. 16: *tredde* doel). En ek dat de kontakten mei de *Fryske Rie* en it *Europeeske Buro foar Lytse Talen* (EBLT) en/of *Mercator* (*Ibid.*, s. 17) yntinsiver wurde sille.¹⁴¹ It ûndersyk nei de praktykútwurking fan Europeeske lannen dy't diel III fan it *Europeesk Hânfêst* ratifisearre hawwe as middel om ta it ynfoljen fan *minimumstanderts* (*Ibid.*, s. 17) te kommen (sjoch ek by ús haadstik oer it ûnderwiis), liket ús fan grut belang.

Der sil lykwols ek ûndersocht wurde moatte wat de Provinsje *mear* dwaan kin as it allinnich stimulearjen en fasilitearjen fan *útwikselings* oer de grins hinne. Te tinken falt oan it *aktyf stypjen* fan it krewearjen foar it Frysk yn Noard-Fryslân en Sealterlân en it besykjen om politike ynfloed út te oefenjen op de Dútske oerheden, om it plak fan it Frysk yn it ûnderwiis en oare domeinen (bgl. de media) yn East-Fryslân (en Sealterlân) en Noard-Fryslân te ferbetterjen.

Omdat Fryske befolkingsgroepen en it Frysk yn Dútslân in noch swierdere sile te lûken hawwe as de Friezen yn Westerlauwersk Fryslân as it giet om it fuortbestean fan de eigen taal en kultuer en it oerdragen fan de mienskiplike skiednis, hat ús Fryslân, as grutste fan de trije Fryslannen, neffens ús de morele en kulturele plicht om (mei) te striden foar it ferbetterjen fan de maatskiplik posysje fan de ûnderskate Fryske tongslaggen dêre.¹⁴²

In mienskiplik projekt dat yn dat ramt yngeander besjoen wurde moat, is neffens ús it ta stân bringen fan in '*mienskiplike*' *kanon foar de Fryske taal, skiednis en kultuer* fan de trije Fryslannen, dy't ek in wichtich plak krije moat yn it ûnderwiis (learplan) fan it basis- en fuortset ûnderwiis yn de trije Fryslannen.

IX. IN SINTRUM FOAR DE FRYKSE TAAL EN KULTUER

It provinsjaal bestjoer hat yn 'e rin fan de ôfrûne fyftich jier it belied oangeande de Fryske taal en kultuer stap foar stap mear stal jûn. De lêste stap om it taalbelied foar de kommende jierren fêst te lizzen, is it oan de Steaten foarlizzen fan it ûntwerp fan de *Nota Frysk Taalbelied 2007-2010 'Better sichtber, mear fertroud'* (juny 2006). Yn dy noata falt op dat útgien wurdt fan it ferstevigjen fan de besteande struktueren en ynstellings op it mêd fan it ûnderwiis, de eigen taal en kultuer en fierder dat der mear fjilden komme dêr't bewust taalbelied yn fierd wurde moat. Yn de rin fan de tiid is der in struktuer groeiid wêryn't ynstellings op ûnderskate dielterreinen har ynsette foar it ferbetterjen fan de posysje fan it Frysk. As der wer nije ûntwikkelings wiene dy't omtinken hawwe moasten, waard dêr in opdracht foar jûn oan ien fan de besteande ynstellings. Ek yn it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010, Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* (2007)¹⁴³ liket it útstelde belied rjochte op it ferstevigjen fan de posysje fan de oanbelangjende ynstellings.

Oan sa'n belied sitte beswieren dy't goed achtslein wurde moatte. In ynstelling dy't al gâns wat jierren bestiet, kriget oanstriid om it eigen ynstitút út te wreidzjen en it eigen besteansrjocht te befêstigjen. Neist de sintrale taken wurde ek hiel graach nije taken oanhelle. Al dy ekstra taken wurkje statusferheegjend. It gefaar is dan dat de gloarje en it bewarjen fan de kontinuïteit fan it ynstitút in te grutte rol begjint te spyljen. De beliedsopfettings fan it ynstitút begjinne dan in eigen libben te lieden. Om't ek oare ynstituten mei deselde oanstriid oanhelle binne, is it gefaar grut dat beliedsopfettings oer itselde doel faninoar begjinne te ferskillen. It pynlike is dan dat it gearwurkjen oangeande deselde doelen in probleem wurdt. Elts past tige goed op de eigen winkel mei it gefaar dat de kearnsaken út it each ferlern wurde. In foarbyld is it byinoar lâns wurkjen fan ministearjes of fan ôfdielings by gemeenten. In oar resint foarbyld is it byinoar lâns wurkjen fan ynstânsjes yn de jeugdsoarch mei somtiden hiel slimme gefolgen foar bern dy't dêr oan oerlevere binne.

No't oan de iene kant de posysje fan it Frysk faai komt te stean en oan de oare kant de posysje fan it Frysk yn mear maatskiplike fjilden fersterke wurde moat, is it saak en besjoch ek yngeand hokfoar organisatoarysk model oft dêr it meast rendabel by past.¹⁴⁴ Yn oare minderheidstaalgebieten lykas Wales, Kataloanje en Baskelân binne foar it stimulearjen en stypjen fan de taal ynstituten dy't alle aktiviteiten dy't dêrfoar nedich binne, foar har rekken nimme. Om alle aktiviteiten dy't yn de breedte nedich binne, goed koördinearje en útfiere te kinnen, is der yn Fryslân neffens ús ek ferlet fan sa'n sintrum foar de Fryske taal en kultuer. Sa'n sintrum giet de *fersnipeling* fan de *advisearring* oer, it *stypjen* fan en de *aktiviteiten* foar it Frysk tsjin en makket it mooglik om it belied sa stal te jaan, dat de aktiviteiten goed opinoar ôfstimd binne. De fraach komt dan oan 'e oarder wat der dan yn dat sintrum ûnderbrocht wurde moat.

It Sintrum sil it plak wurde moatte dêr't de saakkundigens konsintrearre is op it mêd fan de advisearring, it jaan fan stipe, it ûntwikkeljen fan fyzje en belied, de materiaalûntwikkeling, it kursuswurk, de organisaasje fan de útfiering fan aktiviteiten, de pr foar it Frysk en de soarch en advisearring oangeande de kwaliteit fan it Frysk. Yn it Sintrum sil de saakkundigens en de útfieringskapasiteit oanwêzich wêze moatte om yn alle maatskiplike domeinen de posysje fan de Fryske taal en kultuer te ferbetterjen. Yn de praktyk sil bliken dwaan dat it fjoer dat yn it Sintrum ûntstutsen wurdt, in tige positive útstrieling hawwe sil op besteande ynstituten, ynstânsjes en ynstellings dy't har ek mei it Frysk dwaande hâlde. Yn it Sintrum sels sil ienheid yn belied it útgongspunt wêze moatte. Der sil yntern soarge wurde foar in goede ôfstimming en - dêr't dat kin - safolle mooglik in yntegrearre oanpak yn de ûnderskate domeinen.

Der binne nije ympulzen nedich om wjerstân te bieden oan dy bedrigings. Dat ferget wol dat der in grutte ynvestearring dien wurde moat. Dêr sil de polityk ta beslute moatte. No doare te besluten dat der in *Sintrum foar de Fryske Taal en Kultuer* komt mei in besetting fan saakkundigen op alderhanne mêd en de positive útstrieling dy't dêrfan útgiet, sil der foar soargje dat de posysje fan it Frysk it nivo berikt dat nedich is foar de kommende tiid.¹⁴⁵ Hjirûnder geane wy yn op in stikmannich taken dy't neffens ús troch it Sintrum útfierd wurde moatte soene.

Taken foar it Sintrum foar Fryske taal en kultuer

Yn it Sintrum sille neffens ús de folgjende taken ûnderbrocht wurde moatte:

1. advisearring
2. foarljochting
3. stipe
4. koördinearring
5. fyzje- en beliedsûntwikkeling
6. projektûntwikkeling en begelieding
7. materiaalûntwikkeling
8. organisearjen en jaan fan kursussen
9. organisearjen en útfiering fan maatskiplike aktiviteiten
10. pr-saakkundigens foar it Frysk
11. soarch foar de taalkwaliteit fan it Frysk

1. Advisearring

Op it stuit binne der foar advisearring it *Berie foar it Frysk* en de *Stjoergroep* mei de *Koördinaasje- en Advysgroepen* (KAG's). Dy lêste konstruksje is fan de lêste pear jier en funksjonearret mar foar in part. It Berie is der allinnich foar *advisearring*, de Koördinaasje en Advysgroepen binne behalven op *advisearring* ek noch rjochte op it *koördinearjen* fan it *útfieren* fan projekten. Der is oerlapping op it mêd fan de advisearring. In probleem is it foarsitterskip fan it Berie. In eardere deputearre foar taal en kultuer woe yn it ferline foarsitter wêze fan it Berie lykas er dat ek wie fan de Stjoergroep dêr't de KAG's oan ferbûn binne. It Berie achte dat net winsklik omdat der dan in ûnsuvere struktuer ûntstiet, wêrby't de deputearre himsels advisearret. Yn wêzen jildt deselde ferkearde konstruksje foar de Stjoergroep mei de KAG's. Foar de suverens is it better en helje ferantwurdlikheden net trochinoar. Om betizing foar te kommen, is it better en bring de *advisearring* ûnder by it Sintrum. It Sintrum hat ek de mooglikheid om de *koördinaasje* út te fieren sa't dy ûnderbrocht is by de KAG's. De oerlapping yn de advisearring kin sa better oplost wurde. It jaan fan stipe oan de KAG's falt dan ek ûnder de ferantwurdlikens fan it Sintrum.

2. Foarljochting

Foarljochting oan (takomstige) âlden en oare folwoeksenen lykas nije bewenners fan Fryslân, learlingen en studinten, skoallen en oare ynstânsjes en oan ynstellings en oerheden liket ús in wichtige taak fan it Sintrum.

3. Stipefunksje

De *stipefunksje* foar it Frysk dy't no ûnderbrocht is by aparte ynstellings, kin om dy fersnipeling op te heffen, better ûnderbrocht wurde by it Sintrum. Ut dat eachpunt wei besjoen moat der tocht wurde oan it ûnderbringen fan it *Sintrum Frysktalige Berne-opfang*, it *Taalsintrum Frysk* en it projekt *Frysk yn de sûnenssoarch* by it Sintrum. Dat soe ek dien wurde moatte mei it *Tomke*-projekt. It is net de bedoeling om de ynstellings dêr't dy stipefunksjes no by ûnderbrocht binne, yn 'e tsjillen te riden. Wy moatte lykwols sykje nei wat foar it Frysk it bêste is en it measte opsmite sil, útgean fan in yntegrearre oanpak en de de grutst mooglike effisjinsje mei in bredere útstrieling nei it fjild ta. Dan leit it yn 'e reden om út ien ynstelling wei te wurkjen.

As der in model foar in nije sitewaasje ûntwikkele wurdt, dan is it mooglik dat de ôfstân tusken de realiteit en it ideaal op guon punten nochal fier útinoar rint. It soe net ferstannich wêze om oan dy realiteit foarby te gean. De stipefunksjes dy't hjoed de dei har yn it fjild ynsette foar it Frysk en dêr treflik wurk dogge, moatte dêrmei trochgean. Dat moat ek ta utering komme yn in bysûndere en goed wurkbere relaasje mei en ta it Sintrum. It Sintrum soe dan soargje moatte foar de *ôfstimming* mei en it *monitoarjen* (folgjen, neigean, bewekjen) fan de útfiering fan it it sintrale belied troch de stipefunksjes. De útfiering wurdt dien troch stipefunksjes dy't (ek) in eigen ferantwurdlikens hawwe (sjoch bgl. it punt hjirnei).

4. Koördinaasje

It *koördinearjen* fan saken oangeande it Frysk is in wichtige saak. By de taak fan de KAG's hawwe wy der ûnder 'Advisearring' al op wiisd dat foar de *foarskoalske* perioade en foar it *ûnderwiis* it koördinearjen fan alderhanne saken tige te plak is by it Sintrum. Dat jildt ek foar koördinaasje yn folle bredere sin. As der foar it ferbetterjen fan it plak fan it Frysk yn ferskillende maatskiplike domeinen gearwurke wurde moat, is koördinearjen en yntegrearjen in needsaak. Om't de aktiviteiten goed opinoar ôfstimd wêze moatte, seit it himsels dat alle meiwurkers fan it Sintrum dy't dêrby behelle binne, derfoar soargje dat dy ôfstimming der is.

5. Fyzje- en beliedsûntwikkeling

Ien fan de wichtige saken dy't ek troch it Sintrum dien wurde moat, is *fyzje-ûntwikkeling*. It Sintrum sil by it ferbetterjen fan it plak fan it Frysk op alderhanne mêden útgean moatte fan in goed ûntwikkele *fyzje*. De dynamyk yn de maatskippij freget om by de tiid te bliuwen. Dat ymplisearret de needsaak dat yn it Sintrum *fyzje-ûntwikkeling* en oanslutend dêroan *beliedsûntwikkeling* plak fynt. Dejingen dy't dy taken foar har rekken nimme, foarmje de *kearn* fan it Sintrum. Ut dy kearn wei sil derfoar soarge wurde moatte dat op grûn fan de *fyzje* oan it dêrby hearrende belied yn alle ûnderdielen fan it Sintrum stal jûn wurdt.

6. Projektûntwikkeling en projektbegelieding

Oanslutend op de *fyzje- en beliedsûntwikkeling* sille der *projekten* út ein sette moatte. Fansels sil de begelieding dêrfan ek troch meiwurkers fan it Sintrum dien wurde. Op grûn fan dat útgongspunt is it in goed ding en bringe ek al besteande projekten ûnder by it Sintrum. As foarbylden kinne neamd wurde: it *Tomke-projekt*, it projekt *Frysk yn de sûnenssoarch*, it projekt *De trijetalige skoalle* en oare rinnende ûnderwiisprojekten dy't te krijen hawwe mei de Fryske taal en kultuer. Omdat der mear projekten rinne, sil der in ynventarisasje plak fine moatte om te sjen wat úteinlik neist de reguliere begelieding yn it Sintrum opnaam wurde moat.

Fansels sille der ek nije projekten ûntwikkele wurde. Om't der ek belied komme moat foar *oare* domeinen as oant no ta wêst wie, sille dêr ek nije projekten foar ûntwikkele wurde moatte. Foar de útfiering dêrfan sille saakkundige meiwurkers oanlutsen wurde moatte dy't witte hoe't yn dy domeinen saken oanpakt wurde moatte.

7. Materiaalûntwikkeling

Benammen foar it ûnderwiis wurdt nochal wat materiaal ûntwikkele. Dat sil lykwols ek dien wurde moatte foar de oare domeinen dêr't it plak fan it Frysk ferbettere wurde moat. Dat materiaal wurdt ynearsten ûntwikkele yn it Sintrum, yn gearwurking mei eksterne meiwurkers. Mei útgjowers kin ûnderhannele wurde oer it útjaan en de distribúsje.

8. It organisearjen en jaan fan kursussen

In ûnderdiel dat foar it Sintrum ek fan belang is, is it organisearjen fan foarljochtingsgearkomsten en it jaan fan kursussen op it mêd fan it Frysk. It is de fraach oft de kursussen dy't no ûnder ferantwurdlikens fan de Afûk falle, net better nei it Sintrum kinne. De soarten kursussen moatte boppedat útwreide wurde ta oare doelgroepen as dy't oant no ta oansprutsen wurde.

9. It organisearjen en útfieren fan maatskiplike aktiviteiten

It belied fan de Provinsje hat him benammen konsintrearre op de *doelgroepen fan de besteande ynstellings* dy't har mei it Frysk dwaande holden. It Sintrum sil him rjochtsje moatte op de *hiele* maatskippij yn Fryslân. De deistige konfrontasje mei it Frysk sil yn it belied opnaam wurde moatte. Ien fan de alderwichtichste doestellings sil wêze moatte dat de ynwenners fan Fryslân it Frysk *prate, lêze en skriuwe* kinne en dat ek *dogge*. Ek op dielterreinen sil dêroan wurke wurde moatte. Lykas it realisearjen dat *begeliedsters* fan bern, *ûnderwizers* en *learaars* it Frysk goed prate, lêze en skriuwe kinne. Mar ek by oare doelgroepen sil dat ta stân brocht wurde moatte (bygelyks by amtners, juristen, plysjes, sjoernalisten, meiwurkers fan soarchynstellings). It organisearjen en útfieren fan maatskiplike aksjes sil it Sintrum him aloan ek hiel aktyf mei dwaande hâlde moatte. It sil in strukturele taak wêze moatte.

10. Pr-saakkundigens foar it Frysk

Yn de hjiroan foarôfgeande paragraaf docht bliken dat in protte minsken *oansprutsen* wurde moatte om har de ûnderskate feardichheden yn it Frysk eigen te meitsjen. Dat fergiet in saakkundigens dy't derta liedt dat sa'n doel ek yndie berikt wurde kin. Dy saakkundigen sille konfrontearre wurde mei doelgroepen dy't tige ferskille yn opfettings en belangen. Dat betsjut dat foar dy ferskillende doelgroepen dan ek folslein oanpaste aksjes ûndernaam wurde moatte. Fan dy saakkundigen sil hiel wat fakmanskip frege wurde.

11. Kwaliteitssoarch foar it Frysk

It ûntbrekt oant no ta oan in ynstânsje dy't it *fêststellen* en *hanthavenjen* fan de *kwaliteit* fan de Fryske taal (*taalsoarch* en *taalnoarm*) op 'e noed nimt.¹⁴⁶ It Nederlânsk hat dêr bygelyks de *Nederlandse Taalunie* foar, dy't ek noch in bredere funksje hat. Der moat útsocht moatte hokfoar ûnderdielen út de taken fan de *Nederlandse Taalunie* oft it *Sintrum* foar it Frysk útfiere moat. It Sintrum moat neffens ús ferantwurdlik foar dy soarch wurde en sil ek de dêroan ferbûne útfiering op him nimme moatte.¹⁴⁷

Organisaasje-opset, personele besetting en finansjele konsekwinsjes

In earste stap sil it spesifisearjen fan de taken fan it Sintrum en it meitsjen fan in organogram fan it Sintrum wêze moatte. Dêrneist sil in ynventarisasje makke wurde moatte fan de personele besetting by de al besteande aktiviteiten en der sil neigien wurde moatte wat de nije aktiviteiten fergje oan fte's en fan hokfoar nivo. Dan kin in begrutting makke wurde fan de strukturele kosten foar it Sintrum.¹⁴⁸

Noaten

¹ Ferl. de *Reaksjesnota* [Fryske ferzje; Ljouwert: Provinsje Fryslân], 28 augustus 2007 (s. 8) oangeande de ûntwerpnota *Frysk taalbelied, Frysk yn Fryslân: better sichtber mear fertroud, 2007-2010* (2006) yn ferbân mei it *Beliedsplan Fryske Taal 2008-2010, Fan Rjocht nei Praktyk* (2007):

“[2.1.18] Der is neffens de Fryske Akademy in grut ferlet fan in provinsjebreed yntegraal taalbelied foar it Frysk. It soe, oars as dat no wenst is, fansels sprekke moatte dat taalfragen systematysk meinommen wurde yn it algemien provinsjaal belied en dat op alle mêden de effekten meiwoegen wurde dy’t it belied hawwe sil op de Fryske taalmienskip. Der moat in tsjinwicht bean wurde tsjin erodearjende faktoaren (urbanisaasje, ymmigraasje, toerisme, sintralisaasje fan it lân, ensfh.) en der moat in goed trochtocht, grutskalich **Oanfalsplan** foar de Fryske taal en Kultuer komme, as hoekstien fan it taalbelied fan de takomst. De Fryske Akademy komt hjirfoar mei in útstel.”

[Reaksje fan de Provinsje] “Wy sjogge it **Oanfalsplan** graach yn ’e mjitte. Wy wolle ek binnen de Provinsje safolle mooglik de Fryske taal yntegraal meinimme yn domeinen, dêr’t foar **erodearjende faktoaren** spesjaal omtinken foar komt.”

² It begryp ‘folk’ draacht in kultureel karakter en komt yn ûnderskate offisjele stikken oer it Frysk en de Friezen foar. De Noard-Friezen (yn Dútslân) wurde yn offisjele dokuminten en ferdraggen almeast as ‘Volksgruppe’ oantsjut.

Sjoch bgl. de ‘Nota over het gebruik van de Friese taal in het maatschappelijk en amtelijk verkeer in Friesland’ fan de *Ried fan de Fryske Beweging* út maart 1950 (yn: B.D. van der Velden, “*Waar gaan wij heen met het Fries?*”, Nijmegen, 2004, Bylage III, s. 505-509): “[...] Het is in strijd met de huidige opvattingen omtrent de gelijkheid van rechten voor alle *volken* en die omtrent de fundamentele menselijke vrijheden *volken* of individuen het gebruik van de eigen taal te verbieden” (s. 509).

Ferl. ek de *Ynterfryske ferklearring* dy’t yn de miene gearkomste fan de Ynterfryske Rie op 5 maaie 2006 yn de Nordseeakademie yn Leek (Leck), Noard-Fryslân, sûnder tsjinstimmen, oannommen is en op 7 maaie 2006 ûnderskreaun troch de foarsitters fan de ûnderskate seksjes (Noard, East en West):

“Ynterfryske ferklearring

- Rekken hâldend mei de mienskiplike skiednis fan de trije Fryslannen,
- erkennend dat de Friezen de wil hawwe om oer de nasjonale grinzen hinne yn in mienskiplik Europa harren eigen taal en kultuer en dêrmei ek harren eigen identiteit yn de takomst te behâlden,
- ússels derfan bewust wêzend dat it *in frije kar* is om ta it *Fryske folk* hearre te wollen,
- der rekken mei hâldend dat yn Fryslân, Noard-Fryslân en yn Sealterlân de Fryske taal, yn East-Fryslân it Leechdútsk yn it middelpunt fan it kulturele wurk stiet,
- yn oerienstimming mei it Ramtferdrach fan de Europeeske Rie ta beskerming fan nasjonale minderheden en it Europeeske Hânfêst foar regionale talen en talen fan minderheden en
- mei in berop op it Frysk Manifest út 1955,

ferklearje wy as yn de Ynterfryske Rie fertsjintwurdige Friezen:

Wy hearre ta mear as ien steat, mar fiele ús dochs, nettsjinsteande alles wat ús skiedt, as hearrend ta *ien folk*, dat neffens wenst en wollen de eigen taal ûnderhâlde en útbouwe wol.

Wy wolle ús taal, dy’t foar ús identiteit beskiedend is, befoarderje en útbouwe. Wy dogge in berop op alle offisjele en net-offisjele ynstânsjes, benammen pjutteplakken, skoallen, tsjerken, “Landschaften”, iepenbier bestjoer, ferienings en media om ús by ús stribjen nei befoarderje fan ús taal te stypjen.

Wy befoarderje en ûnderhâlde ús mienskiplike Fryske kultuer, dy’t mei ús eigen taal ferbûn is. Wy roppe – yn de geast fan it Hânfêst en it Ramtferdrach ta beskerming fan nasjonale minderheden – de Bûnsrepublyk Dútslân en it Keninkryk fan ’e Nederlannen op om it wurk fan ús Fryske ynstútusjes, ynstellings en ferbannen sa te befoarderjen, dat wy Friezen de stipe krije dy’t oan de Europeeske standert foldocht.

Wy, Friezen yn Noard-, East- en West-Fryslân, wolle elkoar bystean yn Fryske oangelegenheden.

Wy wolle de gearwurking fuortsterkje om de eigen taal, kultuer, wittenskip, literatuer en alles wat rjochte is op skeppend wurk, te befoarderjen, mei it doel dat it taalkundich en kultureel ferskaat yn de Fryslannen en yn Europa ek yn de geast fan de UNESCO-konvinsjes fuortsterke wurdt.

Us wurk fynt syn grûnslach yn it bewustwêzen dat wy yn de trije Fryslannen yn ien mienskip libje mei minsken dy't har neffens komôf, taal of op oare grûnen net as Friezen beskôgje. Dat gearlibjen easket respekt en tolerânsje fan wjerskanten en dat stribje wy ek nei. Wy binne derfan oertsjûge dat wy dêrmei ek bydrage oan de frede yn ús diel fan 'e wrâld.

Oannommen yn de miene gearkomste fan de Ynterfryske Rie op 5 maaie 2006 yn de Nordseeakademie yn Leck, Nordfriesland Op 7 maaie 2006 ûnderskreaun troch de foarsitters fan de ûnderskate seksjes: Noard, East en West Op 23 novimber 2006 is de Fryske teskt autorisearre yn de gearkomste fan de Fryske Rie te Ald Beets

Yn de Dútsktalige wjergader stiet û.o.: “[...] das *Bekentnis* zum *friesischen Volk* [ist] *frei*” en: “Wir gehören mehr als einem Staat an, fühlen uns aber über alles Trennende hinweg als Angehörige *eines Volkes*, gewohnt und gewillt, unsere eigene Sprache zu pflegen und auszubauen.”

Sjoch ek: *Die Friesland* (Bräist/Bredstedt: Nordfriisk Instituut, 2006, s. 122): “Auf der europäischen Ebene erlangen zwei Vertragswerke des Europarats Bedeutung für die *friesische Volksgruppe*: das Rahmenübereinkommen zum Schutz nationaler Minderheiten (für Deutschland im Kraft seit 1998) und die Europäische Charta der Regional- oder Minderheitensprachen (in Kraft seit 1999). An der Zusammenarbeit der Minderheiten und *Volksgruppen* auf europäischer Ebene beteiligen sich die Nordfriesen seit langem, insbesondere in der Föderalistischen Union Europäischer *Volksgruppen* (FUEV) – zu ihrem Mitbegründern zählte 1949 der Nordfriesen Frederik Paulsen (1909-1997) – und dem Büro für weniger verbreitete Sprachen. Die *Friesische Volksgruppe* kann in der Gegenwart als voll anerkannte, allerdings nur auf niedrigem Niveau geförderte Minderheit gelten.”

³ Ferl. it ferslach fan it debat yn de Twadde Keamer (‘Verslag Kaderverdrag bescherming nationale minderheden’), dat troch Nederlân al yn 1995 ûndertekene is, mar net earder as yn 2005 (16-02-2005) ratifisearre (fan krêft sûnt 01-06-2005). Oer de strekking fan it ramtferdrach wurdt opmurken dat “[...] die strekking luidt, zoals eerder bij de behandeling in de Tweede Kamer vermeld, dat het bij dit verdrag niet gaat om integratiebeleid, en dus etnische minderheden als zodanig, maar om de bescherming van nationale minderheidsgroepen in de meer traditionale zin van het woord. Of zoals het in de Eerste Kamer door het CDA is verwoord: “De finaliteit van het verdrag is ... een andere. Het verdrag legt een verdedigingslinie rond groepen die historisch in een min of meer gespannen verhouding staan tot de overheid, en verschaft de leden daarvan, hun kinderen en hun kindskinderen aanspraken tegenover die overheid ... Het integratiebeleid is echter van een andere aard, want dat is er juist op gericht om zo snel mogelijk, als het kan binnen een generatie, een aantal hindernissen op te ruimen” (Boarne: ChristenUnie, Almere, Nieuws, 2^e Kamer, 05-02-2004). Nederlân hat oanjûn (allinnich) de *Friezen* as nasjonale minderheid yn de sin fan it ferdrach te beskôgjen.

⁴ It *Committee of Ministers* fan de *Ried fan Europa* (Council of Europe) konstatearret yn syn tredde rapport oer de situaasje fan it Frysk yn Nederlân (*European Charter for Regional or Minority Languages, Applications of the Charter in the Netherlands*, 3rd monitoring cycle, Strasbourg, 9 July 2008) dat it yn- en útfieren fan it Hânfêst op gâns wichtige punten noch altiten (slim) tekoartsjit. It *Committee of Experts* (saakkundigen) dat it rapport foar it Committee of Ministers gearstald hat, trunet der, (tigel) mei klam, op oan om dat sa gau mooglik te ferhelpen. Ferl.:

- “The Committee of Experts urges the Dutch authorities to make available a substantial part of pre-school education in Frisian” (s. 16);
- “The Committee of Experts urges the Dutch authorities to make available a substantial part of primary education in Frisian” (s. 17);
- “The Committee of Experts urges the Dutch authorities to improve the situation of Frisian in secondary education” (s. 17);
- “The Committee of Experts urges the Dutch authorities to ensure that the administrative authorities in Friesland concerned take the necessary measures which would allow them to draft documents in Frisian” (s. 20);
- “The Committee of Experts strongly urges the Dutch authorities to take steps to promote the use of Frisian in private broadcasting” (s. 22)
- “The Committee of Experts encourages the Dutch authorities to organise activities to promote the use of Frisian in the economic and social sectors directly under their control (public sector)” (s. 24).

Yn haadstik 4 (s. 26-28) fan it rapport lûkt it Committee of Experts inkelde *konklúzjes* “on how the Dutch authorities reacted to de recommendations of the Committee of Ministers:

Recommendation no. 1: *'develop an overall and coherent policy for the teaching of and in Frisian at all levels of education'*

[151] School boards and schools generally have not developed a policy for Frisian as a subject and as a medium of instruction. Furthermore, the Dutch authorities still do not make available a substantial part of pre-school and primary education in Frisian. In secondary education, the teaching of Frisian as an integral part of the curriculum is limited to the first grade. Other structural problems such as the lack of qualification of many Frisian-teachers have also remained unsolved. However, the number of pre-schools using Frisian has increased and the model of trilingual primary education has been successfully launched. Moreover, information materials concerning the advantages of bilingualism were published and new teaching materials for the teaching in and of Frisian at primary and secondary schools have been introduced. The Dutch authorities have also earmarked 250 hours per year for the Education Inspectorate to supervise the teaching of Frisian at primary and secondary schools and published the first corresponding report.

Recommendation no. 2: *'introduce practical measures in order to enable the use of Frisian in central State administration agencies located in the province of Fryslân, as well in public services directly under the control of the State'*

[152] Decentralised national authorities located in the Province of Friesland have not yet adopted the model regulation on the use of Frisian and therefore lack a formal basis for using Frisian in their outgoing correspondence."

Findings (par. 4.2.):

B. The Netherlands submitted their 3rd periodical report with a delay of 15 months, which has severely hampered the monitoring and in particular the organisation of the on-the-spot visit. This delay is detrimental to a structured dialogue between the speakers of regional or minority languages, the State authorities and the Committee of Experts and hinders the good functioning of the Charter system.

C. [...] The national authorities have, even if they delegate responsibilities to local and regional authorities, the final responsibility as the State Party to the Charter.

D. In spite of some progress, the structural problems of Frisian languages education have remained the same. There is still lack of a coherent approach to teaching of and in Frisian at all stages of education. In addition, the attainment targets for Frisian have been lowered at primary school level and the history and culture which is reflected by Frisian is still not taught. However, steps have been taken to raise the awareness of pre-school teachers and parents of the advantages of bilingualism and the first report of the Education Inspectorate of Frisian concerning all stages of education has been made public.

E. The number of pre-schools using Frisian has increased but still remains low in relation tot the total number of pre-schools in the Province of Friesland.

F. The introduction of the trilingual primary school model represents a major step forward in Frisian languages teaching. In addition, new textbooks for the teaching in Frisian in most primary schools has, however, only slightly increased from 25 to 30-45 minutes per week and remains low.

G. New teaching materials for Frisian in secondary education have been introduced. While attainment targets for Frisian in the first grade of secondary education have been established, the teaching of Frisian in the other grades of secondary education is still not an integral part of the curriculum. The share of secondary schools which are exempted from teaching Frisian has remained largely unchanged. On the whole, the present situation is not compatible with the commitment undertaken by the Netherlands to provide the teaching of Frisian at secondary schools as an integral part of the curriculum.

H. According to the Education Inspectorate, 25% of the primary school teachers who provide lessons in Frisian and 40% of the secondary teachers for Frisian are not formally qualified to teach this language. Although there is adequate provision, enrolment in in-service teacher training has not significantly improved during the period under review. While Frisian is to extent offered in the training of primary and secondary school teachers, it is not taught as such at the regional training centres responsible for the training of play group and childcare workers.

[...]

J. Decentralised national authorities located in the Province of Friesland have not yet adopted the model regulation on the use of Frisian and therefore lack a formal basis for using Frisian in their outgoing correspondence.

K. Omrop Fryslân has extended the broadcasting time for television programmes in Frisian. However, it does not regularly receive earmarked assistance to cover the extra costs arising from broadcasting in a regional of minority language. Furthermore, Frisian is not used by private broadcasters at all.

L. Whereas the national authorities have not organised any activities to promote the use of Frisian in the economic and social sector, the provincial authorities of Friesland are initiating measures for the promotion of Frisian in the social sector, notably with regard to subsidized social institution in Friesland." [...]

At the 1032nd meeting on 9 July 2008, the Committee of Ministers adopted its Recommendation addressed to the Netherlands.

⁵ Ferl. *Fryslân: iepen en eigen!*, koersdokumint fan CDA, PvdA en ChristenUnie (10-05-2007, s. 2-8).

⁶ Ferl. de *Reaksjesnota* [Fryske ferzje; Ljouwert: Provinsje Fryslân], 28 augustus 2007 (s. 14) oangeande de ûntwerpnota *Frysk taalbelied, Frysk yn Fryslân: better sichtber mear fertroud, 2007-2010* (2006) yn ferbân mei it *Beliedsplan Fryske Taal 2008-2010, Fan Rjocht nei Praktyk* (2007):

“[2.3.11] De Afûk kin him fine yn it útgongspunt fan in sichtbere en by-de-tiidske útstrieling (s. 5). As foarbyld neame sy it nije ûnderwiismateriaal *Studio F* en *Freemwurk*. Wat terminology oanbelanget wurdt der lykwols tefolle fierder boud op eardere beliedsnota’s. “Begripen as ‘Fan geunst nei rjocht, lykweardigens en lykberjochting’ sprekke net mear ta de ferbylding fan de hjoeddeiske generaasje. In by-de-tiidske oanpak freget om in kreative benadering [= oanpak] mei moderne middels.” It projekt Edufrysk is dêr neffens de Afûk in goed foarbyld fan.” [...]

[Reaksje fan de Provinsje dêrop] “*De kommende perioade moat mear as oars de stap set wurde om fan “Fan Geunst nei Rjocht” nei “Fan Rjocht nei Praktyk” te wurkjen. Mei projekten wolle wy dêr in grutte bydrage oan leverje, kreativiteit befoarderje en it Frysk in eigentiidske útstrieling jaan. It opnimmen fan it Frysk yn de Grûnwet sjogge wy as de meast essinsjele stap yn it ramt fan “Fan Geunst nei Rjocht”.*”

⁷ Ferl. de *Reaksjesnota* [Fryske ferzje; Ljouwert: Provinsje Fryslân], 28 augustus 2007 (s. 12, 24, 25) oangeande de ûntwerpnota *Frysk taalbelied, Frysk yn Fryslân: better sichtber mear fertroud, 2007-2010* yn ferbân mei it *Beliedsplan Fryske Taal 2008-2010, Fan Rjocht nei Praktyk*:

“[2.3.7] De Afûk fynt de doelstellings realistysk: se komme oerien mei Taal yn Fryslân 1994. De klam leit dêrmei op taalbehâld ynstee fan groei. Men soe in heger ambysjenivo ferwachte hawwe, sjoen de nije ynpulzen yn it ûnderwiis en de lêste ûndersiken nei it taalgebrûk ûnder jongere minsken. De klam soe neffens de Afûk lizze moatte op stimulânsen rjochte op de jongere generaasjes Friezen, wol in **fierdere delgong** keard wurde. Dat freget om folle mear ynspannings en middels as yn dizze nota útsteld wurde. Bettere ôfspraken soene mei de Ryksoerheid makke wurde moatte oangeande in fierdere desintralisearring fan it **foech** oer de besteging fan middels.” [...]

[Reaksje fan de Provinsje dêrop] “*De middels foar taal, kultuer en ûnderwiis fan de Ryksoerheid wurde sûnt 2006 beskikber steld fia it Provinsjefûns. Dêrtroch ha wy sels mear frijheid om dizze middels nei eigen ynsjoch goed te ferdielen. Dit makket ús fleksibeler. Dêrom binne de jonge âlden ek ien fan ús wichtichste doelgroepen yn de konsept taalnota.*

*Oant en mei 2010 hâlde wy ús oan de ambysjes, sa’t dy formulearre binne yn de BFTK [tredde Bestjoersôfspraak Fryske Taal en Kultuer 2001-2010]. Wat it belied dêrnei oanbelanget, sille wy war dwaan om de ôfspraken mei it Ryk konkreet, ambisjeus mar wol realistysk te formulearjen en stribje wy nei in effektive gerarwurkingsfoarm. **Foechoerdracht** is ûnderwerp fan petear mei de Ryksoerheid. De Ryksoerheid stiet der lykwols – sa’t it [der] no foar stiet – **net posityf** [foar] oer om (in part fan) it **foech Frysk yn it ûnderwiis** nei ús oer te dragen.*

Mei it rêchsekje en it programma lêsbefoarderding en Frysk jouwe wy in grutte ympuls oan de doelgroep jongerein fan 12- 23 jier en jonge âlden.” [...]

“[2.6.2] De Afûk fynt dat it Frysk as fak- en fiertaal mear omtinken krije moat op de skoallen. Yn it ûnderwiis ûntstiet in positivere attitude foar it Frysk oer. Alle ynspannings moatte rjochte wêze op de ymplementaasje fan it nije lesmateriaal en op goede foarljochting oan learkrêften, liedsters en âlders. Dêrfoar is in bondeling fan krêften fan ynstellings nedich. De nota Boppeslach fertsjinnet neffens de Afûk brede stipe fan it provinsjaal bestjoer. Fierder moatte [der] heldere ôfspraken komme oer de besteging fan ryksmiddels foar it ûnderwiis, dêr’t **desintralisearring fan it foech** nei de provinsjale oerheid it útgongspunt wêze moat.” [...]

[Reaksje fan de Provinsje dêrop] “*It brûken fan it Frysk as fiertaal hat ús omtinken. Dat is ek werom te finen yn de ûnderwiisnota Boppeslach, dy’t yn novimber 2006 troch Provinsjale Steaten fêststeld is. Wy binne it tins mei de opmerking oer it **desintralisearjen fan it foech**. Dit hat ús oandacht en wy binne dêroer yn diskusje mei it Ryk. De Ryksoerheid **docht dêr wol dreech oer mei it each op de presedintwurking. It foech foar de ûntheffing yn it fuortset ûnderwiis ha wy okkerdeis oerdroegen krigen. Wy sjogge soks as in **begjinstap**.***”

⁸ Rapport van de Gemengde commissie decentralisatievoorstellen provincies: *Ruimte, Regie en Rekenschap* (17 maart 2008). De saneamde kommissje-Lodders skriuwt yn in paragraaf oer de **Fryske Taal** (par. 3.2.1.6 BZK, s. 36): “De commissie adviseert om rijkstaken op het terrein van de Friese taal zoveel mogelijke naar de provincie Fryslân te decentraliseren. Hiertoe volgt de commissie het voorstel van de provincie om een tijdelijke stuurgroep te installeren. Deze stuurgroep zal bestaan uit leden afkomstig van zowel de provincie Fryslân als het rijk. Deze

stuurgroep doet binnen een half jaar voorstellen voor een samenhangende decentralisatie en coördinatie voor taken die verband houden met de Friese taal.”

⁹ De titel ‘Oanfalplan Frysk’ is earder yn ynliedings wol brûkt troch prof. dr. R. Salverda, direkteur fan de Fryske Akademy. Sjoch ek noat 1.

¹⁰ Ferl. ek it *Memorandum 2006 van het Konsultatyf Orgaan inzake het Handvest voor Regionale of Minderheidstalen* (Ljouwert/Leeuwarden, 2007, s. 3-4): “Volgens art. 6 van het Europees Handvest dienen verdragspartijen bekendheid te geven aan het handvest zelf en de consequenties ervan voor het taalbeleid. De overheden, organisaties en personen die het aangaat, behoren geïnformeerd te worden over de rechten en plichten die voortvloeien uit het Europees Handvest.

Bovendien wordt de overheid uitgenodigd de bevolking uitdrukkelijk te wijzen op de mogelijkheid wensen en behoeften bekend te maken bij de overheid. Tot nu toe is de ratificatie en inwerkingtreding van het Europees Handvest nog niet onder de aandacht gebracht van het grote publiek. Wellicht is de datum van 1 maart 2008, wanneer het Handvest precies 10 jaar in werking is, een gepaste gelegenheid om in Nederland aandacht te schenken aan het belang en de werking van het Handvest voor de verschillende domeinen van het Friese taalbeleid van de rijksoverheid.

In deze voorlichtingsactiviteit moet aandacht besteed worden aan het taalbeleid van de rijksoverheid, maar ook van de andere overheden, zoals Provincie, de gemeenten en de waterschappen. In algemene zin moet voorlichting gegeven worden over de positie en het functioneren van het Fries als tweede rijkstaal, over de **uitwerking van de basisbegrippen ‘gelijkwaardigheid’ en ‘gelijkberechtiging’**, maar ook over de voordelen van tweetaligheid en meertalige opvoeding.”

¹¹ Piet Hemminga, ‘Tusken hoop en noed: it provinsjale taalbelied’, *de Moanne*, jrg. 6, nû. 4, maaie 2007, s. 9.

¹² Sjoch *De Fryske taal atlas 2007. Fryske taal yn byld*, Ljouwert: Provinsje Fryslân, april 2007, en de dêrby hearrende ‘*Rapportazje fluchhifking Fryske taal 2007*’. It feit dat it tal húshâldens dêr’t mei de bern Frysk praat wurdt, yn 27 jier tiid mei 10 prosintpunten tebekrûn is (fan 58% nei 48%) en dat der yn húshâldens hieltiten faker Nederlânsk praat wurdt mei bern, moat grutte soargen jaan (‘fluchhifking’, s. 12). It leit foar de hân om te besykjen om benammen de **ekonomyske** betsjutting fan it Frysk yn Fryslân tige te fersterkjen om dy trend om te bûgjen.

¹³ De doelen foar 2020 út it beliedsplan *Fryske taal 2008-2010, Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* (2007) jout de neikommende doelen (s. 9), wêrby’t de fluchhifking Fryske taal út 2007 fungearre hat as nulmjitting en ûndergrins. Tusken kante heakken sette wy de ambysje fan de ûntwerpnoata *Fryske taal 2007-2010, Frysk yn Fryslân: better sichtber, mear fertroud* (2006):

“Wat wolle wy yn 2010 berikt hawwe?”

- Op syn minst 95% [95%] fan de Fryske befolking kin it Frysk **ferstean** (situaasje 2007: 94%).

- Op syn minst 75% [70%] fan de totale Fryske befolking kin neffens eigen sizzen aardich oant hiel goed Frysk **prate** (situaasje 2007: 74%).

- Op syn minst 75% fan de Fryske jongerein yn de âldensklasse 18 – 29 jier kin neffens eigen sizzen aardich oant hiel goed Frysk **prate** (situaasje 2007: 71%).

- Op syn minst 75% [70%] fan de totale befolking kin neffens eigen sizzen aardich oant hiel goed Frysk **lêze** (situaasje 2007: 68%).

- Op syn minst 35% [20%] fan de totale Fryske befolking kin neffens eigen sizzen aardich oant hiel goed Frysk **skriuwe** (situaasje 2007: 26%).”

Ferl. de *Reaksjesnota* [Fryske ferzje; Ljouwert: Provinsje Fryslân], 28 augustus 2007 (s. 12) oangeande de ûntwerpnoata *Frysk taalbelied, Frysk yn Fryslân: better sichtber mear fertroud, 2007-2010* (2006) yn ferbân mei it *Beliedsplan Fryske Taal 2008-2010, Fan Rjocht nei Praktyk* (2007):

“[2.3.6] By de doelstelling foar 2020, dat tweintich prosint fan de Fryske befolking goed Frysk skriuwe kin, soe neffens Tresoar stean moatte ‘neffens eigen sizzen’. “It sifer foar deselde parameter fan 1994 is 17 prosint, mar ek dêr [= dêr ... ek] moat men jin ôffreegje wat ‘goed Fryske skriuwe kinne’ krekt betsjut. Is it ek mooglik om it kritearium ‘goed Frysk skriuwe kinne’ wat konkretere en objektiver te meitsjen?” [...]

[Reaksje fan de Provinsje dêrop] “Wy binne it iens mei de fraach om [de] definysje fan de kritearia dúdliker te meitsjen. It is mar de fraach hokker wearde [oft] oan ‘neffens eigen sizzen’ takend wurde moat. Neffens de taalhifking kin op it stuit tsien prosint fan de ynwenners fan Fryslân goed of hiel goed Frysk skriuwe, en nochris sechtjin kin dit [= dat] frij aardich. Neffens de útkomsten fan 1994 hat der in tanimming fan njoggen prosintpunten (fan 17 prosint nei 26 prosint) plakfûn. Wy geane der fan út dat nei 2020 de skriuwfeardigens flink ferbetterje sil troch ûnder mear de ynfloed fan de trijetalige basisskoalle en it projekt EduFrysk. Wy stribje dernei dat yn 2020 op syn [minst] 35 prosint fan de befolking yn Fryslân it Frysk frij aardich oant hiel goed skriuwe kinne [= kin] neffens eigen sizzen.”

¹⁴ Ferl. J. van der Bij & R.W. Valk, *Fries in het voortgezet onderwijs, een Echternachse processie* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2005), s. 51.

¹⁵ Dat freget om in **foarrangsbehandling** foar it Frysk.

¹⁶ Ferl. ek R.J. Jonkman, ‘De ynfloed fan macht op taalgedrach’ (*De Pompeblêden*, jrg. 70, nû. 2, juny 1996, s. 25-27): “Men kin in taalgroep as in sosjale groep sjen en sosjale groepen hawwe in ûngelikense macht. In Frysktalige dokter sil in Nederlânsktalige pasjint – likefolle de maatskiplike status – yn it Nederlânsk oansprekke: de dokter past him oan, omdat de pasjint by de sosjaal machtiger taalgroep heart. Dat ferskil yn macht tusken twa taalgroepen is net fan de iene op de oare dei ûntstien. Sûnt de midsieuwen is de oanwêzichheid en **macht fan de net-Frysktaligen** yn Fryslân net mear fuort te tinken. Benammen troch hannels- en bestjoerlike kontakten mei Hollân moast it Frysk al yn de sechtjinde ieu romte foar it Hollânske Stedsk ynskikke yn de gruttere stêden yn Fryslân. Ut dy **machtsposysje** wei koe dy groep in struktuer foar bestjoer, ûnderwiis, mar ek it fierdere maatskiplike libben opsette, dy’t oan yn dizze tiid trochwurket. De **maatskiplike struktuer** joech fuortdaliks ek **struktuer oan it taalgedrach**.

Nederlânsk prate wurdt sa ûngemurken stipe troch in systeem dat troch de ieuwen hinne opboud is. Frysk prate tsjin in net-Frysktalige wykt fan dat Nederlânsktalige maatskiplik systeem ôf en wurdt dêrom gau as ‘ûnfatsoenlik ’ sjoen’ (s. 25). [...] “ [...] by it beskôgjen fan it taalgedrach [kin it] net ta mei in analyse op it persoanlike nivo. De ferhâlding fan de Nederlânske dominant foar de Fryske minderheid oer makket dat foar it ôfwiken yn taalkar tsjin in yndividu mei de dominante taalgroepsidentiteit in **maatskiplike priis** betelle wurdt.

Maatskiplik ûnôfhinklike yndividuen kinne dy priis wol betelje. It effekt fan dy ûnderhandelings bliuwt lykwols beheind ta it **mikronivo**. Om maatskiplik ta in **nije noarm** te kommen, soene benammen maatskiplike ynstellings lykas **oerheden en publike ynstitúsjes** dat dwaan moatte” (s. 27).

Jonkman nimt yn *Taalgenoat en taalgeniet, Friesch Dagblad* (08-08-1998) ûnder de kop ‘Nij taalbelied: oanpassing by it Frysk heart’ Katalûnje en it Katalaansk as foarbyld: “Op dit stuit liket in minderheidstaal yn Spanje ûnderweis te wêzen om yn syn **eigen regio dominante taal** te wurden. It Katalaansk yn Katalûnje waard ûnder it bewâld fan diktator Franco noch ûnderdrukt. Nei Franco syn dea yn 1975 krige de regio de kâns om ûnder de kwint fan Madrid wei te kommen. De **autonomy** dy’t Katalûnje yn 1979 krige, waard brûkt om op in soad plakken it Katalaansk ta **iennichste** taal te meitsjen. Tsjintwurdich binne ek yn de twatalige haadstêd Barcelona alle strjitnammen **ientalich yn it Katalaansk** oanjûn. [...] De reden wêrom’t it taalbelied yn Katalûnje fertuten docht, hat te krijen mei it feit dat **oanpassing by it Katalaansk** ûnderweis is om de wichtichste **noarm** te wurden.

Maatskiplike regels [foar it taalgedrach is oanpassing by it Nederlânsk yn Fryslân noch altiten de wichtichste noarm] lykje lykwols slim te feroarjen. Om it Frysk praten frijer te meitsjen soe men dêrom besykje moatte dyselde regels yn it **foardiel** fan it Frysk wurkje te litten. De oerheden, mar ek yndividuen, kinne har eigen taalbelied fiere om greep te krijen op de grutte en lytse maatskiplike krêften dy’t de taalgedrachsregels oanstoere. Taalbelied soe dêrmei in nije – tsjinsteld oan de besteande – noarm oerbringe moatte: **oanpassing by it Frysk heart**. [...]

De taalstriid mei Den Haach sil mear op in Welske wize fierd wurde moatte. Troch polityk ûnderhanneljen waard troch Wales hieltiten **mear bestjoerlik foech** nei de eigen regio helle. [...] De regels dy’t troch de grutte maatskiplike krêften (**ekonomyske en politike** ferhâldingen) oanstjoerd wurde en de **grutste ynfloed** hawwe, binne tagelyk it dreechste te feroarjen. Oarsom binne de lytse maatskiplike krêften tusken persoanen makliker yn te setten, mar dy hawwe navenant mar in **lytse** ynfloed. [...] De lytse ynfloed dy’t fan it taalgedrach fan in yndividu útgiet, kin maksimalisearre wurde troch yn gearkomsten fan maatskiplike ynstellingen in foarsitter allinnich Frysk prate te litten, bygelyks de nije kommissaris yn de Steaten of de nije boargemaster yn de rie fan Ljouwert. [...]

Op in noch heger maatskiplik nivo kinne provinsje en de gemeenten troch in **konsekwint** mûnling en skriftlik taalbelied dúdlik meitsje dat ‘**Frysk heart**’.”

¹⁷ **Foarljochtingskampanjes** smite neat of te min op: witte is noch net dwaan (of ek: ‘It is mei sizzen net te dwaan’). **Taalmacht** liket ús fûneminteel en hat syn ynfloed op beleaning fan de taal, grutskens op de taal, status fan de taal, ensfh.

¹⁸ As it it om ynfloed en útstrieling giet, dan moat bygelyks Omrop Fryslân in folweardige lanlike stjoerder wurde, dy’t mei radio en televyzje de hiele dei yn ’e loft is mei in breed skala oan kwaliteitsprogramma’s. Dat wol perfoarst net sizze dat dy programma’s allinnich foar lytse, elitêre groepkes ornearre binne. De programma’s dy’t foar de ûnderskate groepen útstjoerd wurde, moatte yn har soarte lykwols kwaliteit hawwe.

¹⁹ Doe’t de Frânsen yn 1795 kamen, flechte de steedhâlder nei Ingelân. Trije jier letter waard der mei in **steatsgreep** oan de ieuwenâlde **gewestlike autonomy** in ein makke.

Yn 1796 is noch wol in ûntwerp makke foar in nije steatsregeling dat in sterk **federalistysk** karakter hie, dat nei lang redendieljen yn maaie 1797 yn de gearstillingskommisje oannommen waard, mar letter troch de ‘grondvergaderingen’ fersmiten. Yn in dêrnei nije keazen ‘Nationale Vergadering’ hiene de foarstanners fan in sterk sintraal bestjoer (de Unitarissen) de oerhân, mar der wie noch altiten in sterke opposysje fan de lju dy’t de

selsstannige macht fan de provinsjes safolle mooglike bewarje woene (de Federalisten). Doe besleat de foarsitter, Midderigh, neffens Frânsk foarbyld, ta in **steatsgreep**. Op 22 jannewaris 1798 waard de gearkomsteseal troch Daendels' troepen beset en waarden 22 opposanten finzen nommen. Nei't se troch folbloed-Unitarissen ferfongen wiene, naam de gearkomste yn maart 1798 it ûntwerp steatsregeling oan; yn april waard it troch de 'grondvergaderingen' dy't ûnderwilens ek **sovere** wiene, goedkard (C.J. Franssen en J. van Zwijndrecht, *Staatsinrichting van Nederland*, Groningen: Wolters 1964, s. 188).

Nei de Frânske tiid bleauwen de Fryske gebieten diel fan gruttere, sintraal bestjoerde steaten. Sa kaam der in ein oan de Fryske ûnôfhinklikens, lykas oan dy fan Grins en de Ommelannen. Dy **autonomy** kaam nei it ferdwinen fan it Frânske bewâld **net** werom. Westerlauwersk Fryslân en Grinslân waarden provinsjes fan de nije **ienheidssteat Nederlân**. East-Fryslân en Noard-Fryslân waarden úteinlik yn de twadde helte fan de njoggentjinde ieu diel fan in **út Berlyn wei dirigearre Dútske steat**.

Mei it groeien fan it steatsapparaat hie soks hieltiten gruttere gefolgen foar it Frysk-eigene yn de ûnderskate gebieten. Yn Nederlân begûn, omdat de steat út Hollân wei bestjoerd waard, in **sterke ferhollânsking**, foaral yn bestjoer en ûnderwiis, op gong te kommen. Yn de Fryske gebieten yn Dútslân sette nei it stiftsjen fan it Dútske keizerryk yn 1871 in **sterk ferdútskingsproses** yn.

Ferl. foar de Dútske situaasje ek H. Drysdale, *Moedertalen. Een reis door Europa* (Amsterdam/Antwerpen: Atlas, 2005, s. 140): "In de loop van de negentiende eeuw ontstond er in Noord-Friesland [yn Sleeswyk-Holstein] een aarzelend Nationaal Reveil, geïnspireerd op ideeën uit de Romantiek, waarbij voor het eerst werken over de Noord-Friese geschiedenis werden gepubliceerd en Noord-Friese taalkundigen opeens hevig geboeid werden door de studie van hun eigen taal. *Liiwer düüdj as slaaw*, 'liever door dan slaaf' - de strijdkreet van een veertiende-eeuwse aanvoerder van de West-Friezen - werd de favoriete slogan. Maar toen Pruisen in 1867 Noord-Friesland inlijfde en deze regio **begon te verduitsen**, werd iedere opkomende uiting van nationalisme de kop ingedrukt. Binnen twee jaar kon Bismarck rapporteren dat de **germanisering** bevredigend verliep. Het onderwijs in de Noord-Friese taal werd **verboden**."

Door politieke conflicten – en armoede – weken duizenden Noord-Friezen noodgedwongen uit naar overzeese gebieden, voornamelijk naar Amerika. De resulterende ontvolking tastte het Friese leven nog verder aan. Hun plaatsen werden ingenomen door Duitsers.

Noord-Friesland herstelde zich en bereikte in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw een literair en politiek hoogtepunt. De literatuur werd beheerst door het idee van een eigen vaderland. In die tijd leek de regering van Sleeswijk-Holstein gaarne bereid de Noord-Friezen bij te staan en stemde zij ermee in het Fries op de scholen in te voeren, maar in werkelijkheid blijkt uit interne documenten dat het uiteindelijke doel altijd in het verlengde had gelegen van de Pruisische '**Eindeutschung**' - een woord dat, in het licht van wat er later in Polen en in andere tijdens de Tweede Wereldoorlog veroverde gebieden gebeurde, intens sinistere ondertonen heeft.

Geheel onwetend van wat er te gebeuren stond, hielp 70 procent van de Noord-Friezen de nazi's in 1933 via het stembiljet aan de macht. [...] Maar binnen vijf jaar was het al **bij wet verboden** om in het openbaar van een Friese minderheid te spreken. De Noord-Friese boer en dichter Jens E. Mungard, gegrepen door het idee van een eigen Fries cultuur, stierf in het concentratiekamp van Sachsenhausen."

²⁰ Yn de 19de ieu moat der noch wol Frysk brûkt wêze yn de skoallen. Yn de 'Raadgevingen' yn de ûnderwiisalmenak foar Fryslân foar 1816 wurdt oan de ûnderwizers op it plattelân de rie jûn 'om toch vooral in de scholen **het vriesch boersch niet te gedogen**'. Ut it almenak en oare boarnen docht bliken dat it net ûngewoan wie dat de ûnderwizers en bern op skoalle Frysk mei-inoar praten. Dêr giet de riejouwer út it almenak fûl tsjinyn, omdat de bern op sa'n manear it Hollânsk net goed leare. Party âlden woene ornaris sa't it liket leaver by it âlde bliuwe en ek it Frysk praten yn 'e skoalle oanhâlde.

Om 1840 hinne klaget Joast Halbertsma deroer dat de bern op gâns skoallen **gjin Frysk prate meie**, wylst foarhinne de masters sels wol Frysk tsjin de skoalbern praten. Alle learstof wie yn it Hollânsk. It Frysk as omgongstaa/fiertaal yn it ûnderwiis waard in einhinne **út 'e skoalle ferballe**. Ek de **ûnderwiisfernijing** fan Nieuwold en Visser wie, wat de taal oangiet, yn syn direkte útwurking **anty-Frysk**. Dat komt op himsels oerien mei de ideologyske trend yn dy dagen (K. Boelens e.o., *Twataligens*, Ljouwert, 1981, s. 118).

²¹ Ferl. Th. de Nijs en E. Beukers (red.), *Geschiedenis van Holland 1795-2000, dl. III^b* (2003; s. 569): "Evenmin als precies te bepalen is hoe groot de expansie van de standaardtaal is, is vast te stellen wat het gewicht is van de factoren die aan het expansieproces ten grondslag liggen. Die factoren zijn op zich bekend. Zeer belangrijk is het reeds genoemde onderwijs. De herinnering van Anne van der Meijden, predikant en emeritus hoogleraar uit Utrecht, geboren en getogen in Twente, aan het vooroorlogse onderwijs wordt door velen gedeeld: 'Het **Nederlands** is aan vele honderduizenden kinderen van mijn generatie **gewoon opgelegd**. Nederlands was de taal van het gezag, geleerd door onderwijzend personeel uit Holland. [...] Wij moesten tijdens de schoolmaanden van halfnegen tot vier uur 's middags een andere taal [dan het Twents] leren en spreken. Er waren zelfs hier en daar **lijfstraffen** verbonden aan het uitspreken van Twentse woorden.'"

Van der Meijden seach it learen fan it Nederlânsk net allinnich as in ferriking: “Vervreemdend was het. Het tastte je eigenheid aan. Om die reden is voor veel Twentenaren het Nederlands de taal van het **westerse gezag** geworden” (s. 570).

Yn Europa gou fan de Frânske revolúsje ôf yn ûnderskate lannen almeast it biedwurd *ien lân, ien folk, ien taal*. Kening Willem I bedreau nei de Belgyske Opstân in aktive taalpolityk: “Per Koninklijk Besluit van 4 juni 1830 werd het **Nederlands de officiële taal van de bestuurs- en rechtspraak**. Dat gold, met uitzondering van Limburg, expliciet ook voor de huidige Nederlandse provincies. Dus **ook voor Friesland**.” (B. Mulder, *De miskende taaiheid fan it Frysk*, Leeuwarden/Ljouwert: Friese Pers Boekerij, 2007, s. 24). Yn de 20ste ieu komt de **uniformiteit fan it steatsgesach en de ienheidssteat** hieltiten mear foarop te stean. Benammen de opfetting oer de ienheid fan it rjochtssystem ('rechtseenheid, rechtszekerheid en rechtsgelijkheid') hat desennialang in wêzentlike **behindering west foar de ûntjouwing fan it Frysk yn de sfear fan de oerheid**. Dêrmei waard tagelyk it plak fan it Frysk yn it ûnderwiis ûnderstek dien, om't der **gjin sivile effekten** fan dat ûnderwiis te merkbiten wiene (*Ibid.*, s. 95-97).

Ferl. ek P. Hemminga, *Het beleid inzake unieke regionale talen* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2000), s. 118 e.f.

²² Ferl. De Nijs en Beukers (red.), *Geschiedenis van Holland 1795-2000, dl. III^b* (Hilversum: Uitgeverij Verloren BV, 2003, s. 568): “Vooral in het onderwijs beschikte de overheid over een krachtig wapen; aankomende onderwijzers moesten tijdens hun examen aantonen **zuiver Nederlands** te kunnen spreken. Het dialect kreeg meer en meer de connotatie van plat, van minderwaardig. Zeker als de inspecteur voor het onderwijs op bezoek was, was **dialect spreken taboe**. Toch zal vooral op de lagere school nog veel dialect te horen zijn geweest; en buiten de school werd het Standaardnederlands hooguit gesproken door de dominee en de arts. Bovendien gingen tot de invoering van de leerplicht (in 1901) niet alle kinderen naar school en was het verzuim ten tijde van de oogst – wanneer kinderen moesten helpen op de boerderij – aanzienlijk.

Omstreeks 1900 sprak dan ook maar een **kleine minderheid het Standaardnederlands**, dus de taal van de **Hollandse stedelijke elite**. Onderzoeker Van de Horst noemt voor het begin van de twintigste eeuw een percentage van **drie**. Rond 1950 zou dat aandeel gestegen zijn tot 40 à 50% en tegenwoordig zou dat aandeel (onder autochtonen) omstreeks 80% zijn.”

²³ Ferl. L. Douma, ‘Friese basisscholen aan de schandpaal’ (*het Onderwijsblad*, nû. 4, 24 febr. 2007, s. 15-17).

²⁴ As gefolch fan dy diskriminaasje is yn Westerlauwersk Fryslân en yn Noard-Fryslân yn it begjin fan de njoggentjinde ieu is in Fryske beweging ûntstien. Dat hat dúdlik te krijen mei it feit, dat krekt yn dy parten fan it Aldfryske gebiet de Fryske taal noch in brede basis ûnder it folk hie. Want dat it Frysk, nettsjinsteande alle diskriminaasje, bestean bleaun is, hat sûnder mis in grutte ynfloed hân op it fierder bestean fan de Fryske identiteit. Dat wie nammerste mear it gefal yn de njoggentjinde en tweintichste ieu, doe't it idee fan nasjonale identiteit mear oan de **taal keppelle** waard as dêrfoar. Mar yn de Fryske beweging waard de taal yn de njoggentjinde en ek noch yn in flik part fan de tweintichste ieu foaral beskôge as in lêste oerbliuwsel fan in as **glorieus sjoen ferline** en **net** as útgangspunt foar it weromwinnen fan de **ferlerne politike selsstannigens**. Dat wie yn in **grut tal oare nasjonale bewegings yn Europa al it gefal**. Earst yn de twadde helte fan de tweintichste ieu ûntstie der yn Westerlauwersk Fryslân ek in soarte fan polityk demokratyske nasjonalisme mei it oprjochtsjen fan de Fryske nasjonale partij (1961), dy't him op it stânpunt fan it **federalisme** stelt.

Op it stuit hawwe wy yn Nederlân in streekrjocht keazen Provinsjale Steaten dy't tinken dogge oan de tiden fan de Boergondyske Nederlannen en oan it foar in part trochsetten dêrfan yn de rebellearjende Republyk fan de Sân Feriene Nederlannen. Der wie doe sprake fan in **federaal** bestjoer. De Steaten fan alle oansletten gewesten wiene ta op in hichte **autonom** en de ôffurdigen dêrfan sieten yn de Steaten Generaal ‘met last en ruggespraak’. Se moasten geregeld werom nei de efterban foar in nij mandaat en ynstruksjes. Yn de Republyk wie allinnich de sizzenkip oer it leger en in wichtich part fan de belestingheffing sintralisearre. **Sûnt de Frânske tiid krigen dy Provinsjale Steaten hieltiten minder macht**, om yn 1850, mei it ta stân kommen fan de ‘Povinciewet’ fan Thorbecke, definityf (?) tebek smiten te wurden ta in **frij ûnbetsjuttend middenbestjoer** (suver allinnich wettersteatssaken, lânboupolityk en letter romtlike oardering hearden ta harren kompetinsje).

Fryslân wie oant en mei de 18de ieu ien fan de meast bloeiende parten fan Nederlân. **Nei de Frânske tiid begûn de relative delgong**. It swiertepunt fan de ekonomy waard stadich mar wis nei it Westen ferlein. De ynfrastuktuer yn dy regio's waard mei faasje útwreide, wylst Noard-Nederlân dêr stadich efteroan sjuttele.

It slagge ‘België’ om himsels yn 1830 wer los te skuorren út it ‘Verenigd Koninkrijk der Nederlanden’. Se wiene dêr poerrazend oer de ‘achterstelling’, it **befoardielen fan it Hollânsk** (‘Nederlands’), de tsjerkepolityk en it steatsrjochtlik konservatisme fan de protestantske Oranjefoarst Willem I. Yn 1980 waard België wer in echte **federale** steat.

It **tafallige** karakter fan it hjoeddeistige Nederlân wurdt ek treflik gearfette troch Joep Leersen, heechlearaar Moderne Europese Letterkunde oan de Universiteit fan Amsterdam, yn syn stúdzje *De bronnen van het*

vaderland. *Taal, literatuur en de afbakening van Nederland, 1806-1890* (Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2006), yn it haadstik ‘Het toeval Nederland en de cultivering van cultuur’ (s. 9, 10):

“*Historisch gezichtbedrog*. De culturele en politieke grenzen tussen en rondom Vlaanderen en Nederland vonden hun uiteindelijke vorm in de jaren tussen het aantreden van koning Lodewijk Napoleon in 1806 en de dood van Willen III in 1890. Dat ze het resultaat zijn van een **negentiende-eeuws** kristallisatieproces, bevreemdt de lezer wellicht. Is er niet al eeuwen lang een Nederlandse taal, een letterkunde in die taal met kopstukken als Van Maerlant en Vondel? Hebben de lage landen niet een lange, continue geschiedenis van identiteit?

Dit beeld van een bestendig Nederland is echter **gezichtsbedrog** en berust op de gedachte dat het huidige Nederland een directe en onproblematische voortzetting vormt van de oude Republiek der Verenigde Provinciën. Die gedachte is tot op grote hoogte ook wel bevattelijk: er zijn veel continuïteiten aanwijsbaar. Niettemin is die bestendigheid allerminst vanzelfsprekend en lang niet onproblematisch. Tussen de Republiek van toen en het Koninkrijk van nu ligt meer dan een eeuw van turbulentie, waarin het land voortdurend van **staatsvorm** en **territorium** veranderde. De Republiek werd in 1795 eerst Bataafs, toen in 1806 een Frans satellietrijkje. Vervolgens, na een kortstondige inlijving bij Napoleons keizerrijk (1810-1813), ging het land op in een groot nieuw koninkrijk, dat het gebied omvatte van wat tegenwoordig de Benelux is. Dat Verenigd Koninkrijk, waarvan de oude Zeven Provinciën slechts een bedompte, suffige, noordlijke helft uitmaakten, kreeg in 1830 de afscheiding van het zuidelijke, Belgische deel te verwerken, dat daarop in snel tempo moderniseerde en het resterende Nederland mokkend in zijn polder achterliet. De levensvatbaarheid van dit rompnederland, met (sinds 1839) onduidelijke randgebieden zoals een Hertogdom Limburg en een Groothertogdom Luxemburg, waaromheen bovendien herhaaldelijk internationale crises ontbrandden, was in het derde kwart van de negentiende eeuw geenszins groter dan die van het twintigste-eeuwse Joegoslavië.

Het statensysteem van Europa was sinds Napoleon kruierend ijs geworden. Polen was van de landkaart verdwenen; oude roemrijke staten zoals Venetië of Hongarije leken tot provincies weg te zinken. En als zelfs oude vorstendommen als Saksen en Beieren overschaduwde en opgeslokt konden worden door een **expanderend Pruisisch Duitsland**, dan moest Nederland, waarvan de staatkundige omvang bijna elk decennium tussen 1790 en 1890 grondig ter discussie werd gesteld, zeker met een teloorgang rekening houden. De regering van de onhandelbare misantroop Willen III (1849-1890), met zijn vervreemde en vroeg gestorven zonen, zou wel eens de laatste onder het huis Oranje-Nassau kunnen blijken. Tekenend zijn de zuchten van opluchting bij de geboorte van Wilhelmina, wier frêle, toen nog kwetsbare persoonje de eigen Oranje-troonopvolging te elfder ure veilig stelde. Het Nederland waarover Wilhelmina regeerde, was dus de **uitkomst van grillige processen van hervorming en afscheiding**. De vorm van Nederland was ook allerminst bestendig. Terwijl de oostgrens beoorden Arnhem een traject volgde dat al sinds 1648 vastlag, had de zuidgrens in de honderd jaar van 1785 tot 1885 herhaaldelijk en dramatisch gezwakt tussen Ardennen en Rivieren. Wat uiteindelijk de definitieve zuidgrens zou worden, was (en is) een gedrocht, met een rare uitstulping richting Maastricht, een maniakaal gekronkel tussen de beide Brabanden, een geïsoleerd Zeeuws-Vlaanderen en een heuse enclave Baarle-Hertog. Dit wanstaltige grensverloop is haast een afspiegeling van de loop van de geschiedenis die eraan ten grondslag ligt. De Lage Landen hadden een eeuw lang een Balkanachtige onbestendigheid gekend. Het resultaat dat uiteindelijk geconsolideerd zou worden, en dat ons vandaag de dag zo vanzelfsprekend lijkt omdat we erin zijn opgegroeid, was in grote mate het resultaat van stuurloze historische contingentie. Toeval.”

²⁵ Ferl. foar de Katalaanske situaasje ek H. Drysdale, *Moedertalen. Een reis door Europa*.

(Amsterdam/Antwerpen: Atlas, 2005, s. 235): “Franco stierf in november 1975 en nadat iedere kelder ontdaan was van iedere feestelijke fles cava begon Catalonië vervolgens aan het pijnlijke proces van de wedergeboorte. In 1979 werd via een referendum het Catalaans **Statuut voor Zelfbestuur** geratificeerd. [...] Het aantal Catalaanssprekenden groeide razendsnel. Catalaanse media kregen vaste voet aan de grond en het gebruik van het Catalaans voor officiële doeleinden nam hand over hand toe.”

²⁶ “Åland’s autonomy is regulated by the **Act on Autonomy** of Åland passed by the Parliament of Finland. An amendment of the Autonomy Act must follow the same legislative procedure as constitutional amendment and requires the consent of the Parliament of Åland. The division of power between Åland and Finland can thus only be changed on a consensual basis. The current Autonomy Act, the third in line, entered into force on 1 January 1993. [...] The Autonomy Act lists the areas where the Åland Parliament has the right to **pass legislation**. The most important of these are: **education, culture** and the preservation of ancient monuments [and]: (1) health and medical care, the environment, (2) promotion of industry; (3) internal transport; (4) local government; (5) policing; (6) postal communication, radio and television. In the areas Åland functions practically like an **independent state with its own laws and administration**. [...] The **laws** adopted by the Åland Parliament are referred to the Finnish President, who has a right of veto only in two cases: if the parliament has **exceeded its legislative authority** or if the bill would affect Finland’s internal or external **security**. [...] Under the Autonomy Act Swedish is the *only* official language in Åland. This means, among other things, that Swedish is the language used by regional, municipal and State authorities in Åland. Publications and

documents sent by Finnish Government agencies to Åland must also be in Swedish. The language of tuition in public funded schools is also Swedish” (*New Autonomy Act for Åland en Åland in Figures 2004*).

Åland hat 27.000 ynwenners en yn **autonomy** jout it rjocht “**to pass laws relating to the internal affairs of the region and to exercise its own budgetary power.**”

Ferl. foar de situaasje op de Åland-eilannen ek H. Drysdale, *Moedertalen. Een reis door Europa* (Amsterdam/Antwerpen: Atlas, 2005, s. 62- 91): “Cruciaal in de **Akte van Zelfbestuur** was de plechtige belofte van Finland dat de Zweedse taal van de Åland-eilanden gewaarborgd was. Vanwege zijn Zweedsprekende minderheid is Finland officieel tweetalig; de Åland-eilanden zijn echter eentalig Zweeds. De onderwijstaal op de scholen in Åland is het Zweeds. Men acht het nutteloos om kinderen apart de Zweedse taal te onderwijzen; in plaats daarvan moeten **alle lessen in het Zweeds** worden gegeven. Het Fins wordt onderwezen als tweede taal, maar is niet geliefd” (s. 67).

²⁷ Ferl. De Nijs en Beukers (red.), *Geschiedenis van Holland 1795-2000, dl. III^b* (Hilversum: Uitgeverij Verloren BV, 2003, s. 568): “In de Franse Tijd is Holland niet langer, als in de Gouden Eeuw, een kerngebied van de eerste orde in Europa. Maar binnen Nederland heeft het zijn positie wel gehandhaafd. Het is dan ook geen wonder dat in de nieuwe eenheidsstaat het **Hollands** het fundament is voor de **geambieerde eenheid van taal**. De in 1804 en 1805 opgestelde regels voor de spelling en grammatica van de schrijftaal hebben het Hollands als uitgangspunt. Maar ook de **uniformering van de spreektaal** wordt nu een ideaal. Het gaat, om de woorden van Haugen nog een keer te citeren, om minimalisering van interne verschillen en het daardoor versterken van de interne cohesie van de nieuwe eenheidsstaat. [...] Taaluniformering leidt tegelijkertijd tot een scherpere afbakening met het Duits: de **staatsgrens** wordt ook een **taalgrens**.”

²⁸ Ferl. bgl. D. Nettle & S. Romaine, *Uitstervende talen* (Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas, 2004): “De Franse campagne tegen het Bretons werd met [...] vastbeslotenheid gevoerd en tot nog recente datum voortgezet. De revolutionairen van 1789 hadden benadrukt hoe essentieel een nationale taal was voor het beoogde doel van de **ene en ondeelbare republiek**. De commissie voor het openbaar onderwijs pleitte al snel voor de **opheffing van Frankrijks regionale talen** door te stellen dat ‘het belangrijker is dat u, politici, de uitbanning verwezenlijkt van deze diversiteit aan minderwaardige dialecten die de kinderjaren van de geest en de oude dag van het vooroordeel verlengen’.

Plaatselijke onderwijsinspecteurs hielden vanaf die tijd tot in de naoorlogse periode van de twintigste eeuw vol dat het ‘absoluut noodzakelijk is dat wij **de Bretonse taal vernietigen**’. Tegenover pas aangestelde jonge onderwijzers in Bretagne liet men er geen twijfel aan bestaan wat hun opdracht was: ‘Vergeet u vooral niet, heren, dat u hier om geen enkele andere reden bent dan om de **Bretonse taal te vernietigen**.’ En later: ‘We hebben Franse mensen nodig om ze Frans te maken. Zelf zullen ze dat niet doen.’ Nog in 1970 weigerde Frankrijk geboortebewijzen en identiteitskaarten aan kinderen met Bretonse namen. Pas de laatste dertig jaar wordt er voor het eerst wel eens een concessie gedaan aan het Bretons, maar ook dat is in de meeste gevallen voornamelijk een retorische geste” (s. 182-183).

²⁹ Ferl. bgl. D. Nettle & S. Romaine, *Uitstervende talen* (Amsterdam/Antwerpen, 2004): “De Act of Union van 1536 **verbod** met name mensen die Welsh spraken om een ambt uit te oefenen en legde Engelse rechters en de Engelse kerk **dwingend** op aan deze bevolkingsgroep. Geen **beleid** was beter in staat om het maatschappelijke fundament voor de overdracht van een streektaal te ondergraven.

Eenzelfde soort beleid werd in Schotland en Ierland gehanteerd. Hendrik VII trachtte de Ieren onverhuld te assimileren met zijn wet op de Engelse orde, gewoonten en taal, en die begon met de vaststelling dat er ‘niets is dat velen van zijn onderdanen meer opsluit en gevangen houdt in een bepaalde primitieve en verwilderde manier van leven dan de verscheidenheid die er onder hen heerst in tong, taal, orde en gewoonte’. De wet decreeteerde daarom dat de Ieren ‘tot het uiterste van hun vermogen, vernuft en kennis gemeenlijk de Engelse tong en taal zullen gebruiken en spreken’. De geestelijkheid was **verplicht** erop toe te zien dat het Engels ter bevordering van dit doel werd **opgelegd** aan parochies en scholen. [...]

In Schotland probeerde Jacobus VI (van Schotland; in Engeland was hij Jacobus I) de autochtone sociale organisatie te ondermijnen door Engelstalige kerken op te dringen, de barden buiten de wet te stellen en clanhoofden te dwingen hun kinderen naar het laagland te sturen voor een Engelse opvoeding. Daardoor werden alle autochtone rolmodellen met een hoge status verdrongen, om zo de weg te banen voor **verengelsing**. De wet op de oprichting van parochiescholen (1616) van dezelfde koning gaf expliciet aan dat dit de bedoeling was, doordat daarin werd gesteld dat het wenselijk was dat ‘de Engelse volkstaal alom moge worden geplant en dat de Ierse taal, die een van de eerste en belangrijkste oorzaken is van de voortzetting van barbaarsheid en onbeschaafdheid onder de bewoners van de Eilanden en de Hooglanden, **afgeschapt** en **verwijderd** moge worden’.

Dergelijke opvattingen en beleidslijnen hadden een verrassend lang leven. Nog in 1846 attaqueerden onderwijsinspecteurs het Welsh als ‘een rampzalige hindernis voor elke morele verbetering en vooruitgang van

het volk in Wales' en beweerden ze dat deze taal 'de waarheid vervalst, bedrog in de hand werkt en aanzet tot meinedige getuigenissen'. Op negentiende-eeuwse scholen werden leerlingen die betrappt werden op het spreken van Welsh **gedwongen een houten bordje te dragen**, de zogenoemde *Welsh Not*. De drager mocht het bordje op zijn beurt overdragen aan ieder van zijn medeleerlingen die hij toevallig Welsh hoorde spreken, en zo werd het van het ene kind aan het andere doorgegeven. Aan het eind van de week werd degene die het in zijn bezit had **gestraft** met een pak rammel. In de jaren tachtig van die eeuw begon de praktijk van de Welsh Not bijna overal te verdwijnen, maar in sommige streken werd het gehandhaafd tot in de twintigste eeuw" (s. 182-183).

³⁰ Ferl. bgl. D. Nettle & S. Romaine, *Uitstervende talen* (Amsterdam/Antwerpen, 2004): "Cornwall werd in 802 n.Chr. bij Wessex ingelijfd, Wales werd geannexeerd in 1536, de Unie van Schotland kwam na langdurige vijandelijkheden en met medeplichtigheid van de Schotse adel tot stand in 1701, en Ierland werd officieel opgenomen in het koninkrijk in 1801. In alle gevallen maakten Engelse elites zich met **meer of minder geweld** meester van de invloedrijkste posities in de **economische en maatschappelijke structuur** en bogen ze de **economische** activiteiten om ten voordele van zichzelf en hun eigen soort. Dit is van groot belang omdat het inhield dat jonge Kelten het nu moesten doen zonder stimulerende voorbeelden van economisch en maatschappelijke succes, afkomstig uit hun eigen taalgemeenschap. Het was zelfs zo dat zowel de Engelsen als de Fransen de nodige moeite deden om ervoor te zorgen dat zulke **rolmodellen** inderdaad **niet** voorkwamen. Hier zien we hoe **politieke** en **economische overheersing** gepaard gaat met **overheersing** door middel van een **symbolenstelsel**.

Niet-gekozen elites zijn over het algemeen meer geïnteresseerd in het vergroten van hun eigen invloedssfeer dan in het tegemoetkomen aan de verlangens van het volk. De Engelsen en de Fransen stonden dan ook vijandig tegenover elke vorm van autochtone macht of sociale organisatie, en juist de streektaalen zagen ze als een gevaarlijke uitdrukking van dit soort dingen. Gedurende de honderden jaren van politieke overheersing hanteerden ze consequent een beleid dat er direct of indirect op was gericht de **positie van talen te ondermijnen** en **mensen in het dominante maatschappelijke gareel te slaan**, zodat men meer greep op hen had" (s. 180-181).

Ferl. foar de Katalaanske situaasje ek H. Drysdale, *Moedertalen. Een reis door Europa* (Amsterdam/Antwerpen: Atlas, 2005, s. 231-234): "Castilië heeft het Catalaanse separatisme altijd gehaat en verafschuwd, en slaagde er uiteindelijk in de regio in 1714 te onderwerpen, na een belegering van een jaar door Frans-Spaanse troepen. Rosselló en Cerdanya, ten noorden van de Pyreneeën, waren al ingelijfd door een centraliserende Franse overheid, en nu werden de Castiliaanse wetten en het Castiliaans centralisme door de Spaanse koning Filips V aan het zuiden **opgelegd**. De tegen de Catalanen gerichte represailles waren keihard. Aan hen werden veel zwaardere belastingen opgelegd dan aan de Castilianen en tevens werden er **decreten uitgevaardigd tegen het gebruik van de Catalaanse taal in het openbaar**.

En toch bleef het Catalaanse de dominante taal. In de negentiende eeuw werd het Castiliaans op scholende taal van het onderwijs, maar toch wist het Catalaanse een **comeback** te maken. De *Renaixença* was de Catalaanse literaire beweging van de negentiende eeuw, gevoed (zoals overal elders) door ideeën uit de Romantiek. Het was een beweging die werd aangewakkerd door de opbloeiende welvaart van een pas geïndustrialiseerd Catalonië, door een invloedrijke bourgeoisie die waarden van vlijt, ijver en ondernemingslust koesterde [...].

Het Catalaanse kreeg opnieuw te kampen met tegenslagen in de jaren twintig onder Primo Rivera, toen het **gebruik van taal en vlag in het openbaar weer verboden was** – de beroepsorganisatie van advocaten in Barcelona werd zelfs ontbonden omdat deze zijn ledenlijst niet uitsluitend in het Spaans had gepubliceerd. Dit was alleen maar bevorderlijk voor het separatisme, en Catalonië beleefde een hoogtepunt met zijn korte intense periode van zelfbestuur, voorafgaand aan de burgeroorlog. Daarna kwam Franco. [...] Catalonië werd onderworpen aan een gewelddadige vorm van culturele zuivering. Net als in Baskenland werd **alles wat Catalaanse was verboden: boeken, kranten, toneel, radio, liedjes, vlaggen, folklore, dans, geschiedenis, maar boven alles de taal**. In het openbaar Catalaanse spreken werd een vergrijp. Een Catalaan kon in Barcelona op wettige gronden door een Spaansprekende tramconducteur van de tram gegooid worden vanwege het spreken van zijn eigen taal. De universiteit van Barcelona verloor zijn Catalaanse docentenkorps en veel leraren van basisscholen werden overgeplaatst naar andere delen van Spanje, terwijl uit Castilië of Extremadura leraren werden geïmporteerd om hen te vervangen, als uitvoerders van het proces van **'ontcatalanisering'**. In de jaren 1938 tot 1953 werden 3800 Catalanen, voor het merendeel lagere ambtenaren, door Spaanse militaire rechtbanken tot de doodstraf veroordeeld.

Franco rekende erop dat het Catalaanse nationale bewustzijn wel zou weggewijnen als hij de meerderheid van de Catalaanse bevolking **afsneed van zijn taal** – op school, in de media, in de politiek. En inderdaad kon rond 1950 de nieuwe generatie zijn eigen moedertaal niet meer lezen of schrijven; het Spaanse werd door hen als de enige gecultiveerde taal beschouwd. De **gesproken taal was verbasterd** en de nieuwe generatie was **onbekend met het cultureel erfgoed en de geschiedenis van Catalonië**. En toch triomfeerde het

Catalaans. Het herontdekken van de taal vergde een **geweldige inspanning**, maar het was een **inspanning waar de Catalanen toe bereid waren**.” Hoe sit dat mei de Friezen?

³¹ Ferl. bgl. D. Nettle & S. Romaine, *Uitstervende talen* (Amsterdam/Antwerpen, 2004): “Het gezegde dat mensen de geschiedenis maken, maar niet onder omstandigheden die ze zelf hebben gekozen, heeft nooit meer waarheid bevat dan in het geval van deze talen. Mensen kozen inderdaad herhaaldelijk en consequent voor de Engelse taal [yn Grut-Brittanje en syn koloanjes], maar de omstandigheden waarin ze die keuze maakten hadden ze niet zelf gecreëerd. Het ligt voor de hand dat de Keltische economieën voortdurend werden aangetrokken door de incidentele voordelen van de **economische take off** die in de aangrenzende economie plaatsvond, maar gesteld dat ter plekke een **rechtvaardiger politiek stelsel** had gefunctioneerd, dan is het helemaal niet zeker of er wel **taalverlies** zou zijn opgetreden. In gebieden waar het gebruik van Keltische talen was toegestaan voor godsdienstige doeleinden, of vooral voor het onderwijs, werd het tij inderdaad gekeerd. Deze factor vormt wellicht een gedeeltelijke verklaring van de betere positie van het Welsh in vergelijking met andere Keltische talen” (s. 185).

³² It grutte belang fan de **ekonomyske** maatskiplike ferhâldings (de ûnderbou) en de relaasje mei de *ideologyske* (sosjale, politike, juridyske, morele en artistike *ideeën*) boppebou is foar it earst analysearre troch Marx en hâldt yn dat de **ekonomyske ûnderbou** it *bewustwêzen* fan de minsken *kondisjonearret* (d.w.s. harren tinken *beskiedt op basis fan dy betingsten*; dat is nèt itselde as ‘determinearret’) en dus it geastlike beynfloedet. Dat betsjut ek dat de boppebou (it geastlike) yn prinsipe de ûnderbou wer beynfloedzje kin troch dy **betingsten te feroarjen**. Der is dus in wikselswurking tusken de ekonomyske basis en de rjochtsfoarms út de boppebou.

Ideeën en rjochtsfoarms kinne dus (ek) **ekonomysk** beskate *taalferhâldings* feroarje. Minsken meitsje harren eigen skiednis, mar wol op grûn fan tige beskate *foarûnderstellings* en *betingsten*. Dêrûnder binne de ekonomyske **by einsluten** de *beslissende*. Dat wol sizze dat bygelyks opfieding, skoalling en kommunikaasje (bgl. it ‘jaan fan foarljochting’ oer it belang fan it Frysk en de betsjutting fan it opfieden fan bern yn dy taal) op himsels wòl fan betsjutting is, mar perfoarst **nèt beslissend!** De **ekonomyske ûnderbou sil feroare wurde moatte** en goede **betingsten** skeppe moatte foar it fuortbestean en de fierdere ûntwikkeling fan it Frysk.

Ferl. bygelyks ek: G.H. Ter Schegget, *Kernwoorden bij Marx*. Baarn: Ten Have, 1977, s. 18-29): “In de maritieme terminologie behoort tot de bovenbouw de mast, de kapiteinshut, de brug. De onderbouw is de dragende scheepsromp, met machinekamer, drijfwerk en schroef. Op de bovenbouw wordt de koers bepaald, worden de kaarten bestudeert en de instrumenten gecontroleerd. Daar regeert dus de hoofdarbeid. Maar de voorwaartse kracht komt uit de onderbouw, uit de machine die de schroef beweegt. Dit beeld past Marx toe op de maatschappij. De bovenbouw zijn de maatschappelijke verhoudingen van de staat, het **recht**, de filosofie en überhaupt de ideologie, kortom: de bovenbouw is de cultuur, de kunst, de moraal, de religie, de wetenschap, de kranten en andere communicatiemediën (al met al: de *intelligente aangelegenheden*). De onderbouw zijn de productiekrachten en -verhoudingen, de **economische** en **materiële** ruilverhoudingen en ruilprocessen [...]. Het is duidelijk, dat Marx met het beeld een relatie wil aangeven. Het kan lijken, of de ‘brug’, de bovenbouw, geheel in vrije willekeur regeert en dat alles door de dáár verrichte hoofdarbeid geregeerd wordt. Maar dat is niet zo: er is **niets op de brug of het komt uit de onderbouw en keert ook terug tot de onderbouw**; dáár in de machinekamer wordt **het eigenlijke werk van voortbeweging** gedaan: daar beneden zaten vroeger de slavenroeiërs. Van wat er in de bovenbouw omgaat, **begrijpt men wezenlijk niets als het niet geïnterpreteerd wordt vanuit de onderbouw**. Kortom: er is niets in de bovenbouw, dat niet eerste in de onderbouw was (behalve natuurlijke de bovenbouw zelf, die heeft zijn eigen betekenis, al rust hij op de onderbouw)” (s. 18).

³³ Ferl. de *Reaksjesnota* [Fryske ferzje; Ljouwert: Provinsje Fryslân], 28 augustus 2007 (s. 25) oangeande de ûntwerpnota *Frysk taalbelied, Frysk yn Fryslân: better sichtber mear fertroud, 2007-2010* (2006) yn ferbân mei it *Beliedsplan Fryske Taal 2008-2010, Fan Rjocht nei Praktyk* (2007):

“[2.6.3] It Berie foar it Frysk fynt it fan belang [om] de ferbining te lizzen tusken de taalnota en de nota Boppeslach (2006). De ferwizing nei it ynspeksjerapport (2006) en it rapport mei de oanbefellings fan de [= it] Committee of Experts fan de Ried fan Europa (2004) jout ek rjochting oan it belied. It Berie ûnderskriuwt de algemiene doelstellingen. Earder pleite it Berie foar ‘Fan Geunst nei praktyk’, mar foar it ûnderwiis achtet it Berie ‘Fan rjocht nei **plicht**’ needsaaklik. **Ferplichting** skept dúdlikheid foar skoallen en âlden en skept kaders oan learkrêften en learlingen.” [...]

[Reaksje fan de Provinsje dêrop] “*Yn ús definitive nota sil omtinken komme foar de nota Boppeslach en it ynspeksjerapport. Dat lêste rapport wie noch net definityf ferskynd doe’t wy de konsept-nota skreaun hiene. It rapport fan de [= it] Committee of Experts hat derfoar soarge dat de Ried fan Europa oan it Ryk frege hat om mear te dwaan oan it ûnderwiis. It Ryk mient dat sy genôch docht foar it Frysk neffens de ôfspraken yn de BFTK [trede Bestjoersôfspraak Fryske Taal en Kultuer, 2001]. Nei oanlieding fan it rapport fan de Ynspeksje fan Underwiis hat de Minister fan OCW – al binnne it lytse – stappen ûndernommen om it tafersjoch op it Frysk yn it ûnderwiis te yntensivearjen. Fierder wolle wy nei oanlieding fan de nije keardoelen, it **foech** ta ûntheffing*

en Studio F mear yn oerlis gean mei gemeenten en skoalbestjoeren om te wizen op de **ferplichtings** dy't skoallen ha oangeande [it] taalbelied.”

³⁴ Ferl. bgl. D. Nettle & S. Romaine, *Uitstervende talen* (Amsterdam/Antwerpen, 2004): “De invloed fan de *pull*-factor van **economische** vooruitgang en de *push*-factor van **politieke dominantie** varieerde van tijd tot tijd en van taal tot taal. Voor alle sprekers van Keltische talen geldt echter dat ze zelden voldoende **autonomie** kregen om hun **eigen instituties** te creëren. Het geval van de Keltische talen – het eerste van vele gevallen van talen die overspoeld dreigen te worden door de **economische** golf – is een geval waaruit we **veel lering kunnen trekken**” (s. 185).

Sjoch foar de Fryske striid foar in gruttere **autonomy** bygelyks: Sj. van der Schaaf, *Skiednis fan de Fryske biweging* (Ljouwert: De Tille, 1977, passim) en G.R. Zondergeld, *De Friese Beweging in het tijdvak der beide wereldoorlogen* (Leeuwarden: De Tille, 1978, passim). En ek: P. Wijbenga, *Decentralisatie. Een recht en een noodzakelijkheid* (Franeker: T. Wever, 1948).

³⁵ Sjoch ek: *Boppeslach. Underwiisnota Provinsje Fryslân* (Ljouwert: Provinsje Fryslân, novimber 2006): “Yn de Bestjoersôfspraak Fryske taal en Kultuer (BFTK) binne de doelstellingen op it mêd fan de Fryske taal en kultuer formulearre. Om in grut part fan dy doelstellingen foar elkoar te krijen, binne de Provinsje en it Ryk meilkoar ferantwurdlik. Yn de praktyk docht bliken dat de ferantwurdlikens fan it Ryk net folle fierder giet as it jierliks beskikber stellen fan de doele-útkearing Frysk. Dat betsjut dat yn de praktyk de Provinsje in grutte ferantwurdlikheid hat foar it yntegrale taalbelied. Wy sille trochgean mei ús yn te setten foar it formulearjen en it fêstlizzen fan it **foech** fan de Provinsje op dit mêd. In wichtige konsekwinsje fan dit **foech** oangeande yntegraal taalbelied soe it sadanich fasilitearje[n] fan de Provinsje (formaasje en finansjele middels) wêze moatte, dat wy dit **regionale foech** ek wier meitsje kinne” (s. 12).

³⁶ Underwiisbelied moat dan ek fierd wurde yn nauwe gearhing mei oare beliedsterreinen. Der besteane dúdlike dwersferbinings mei it oerheidsbelied op mêden as gesinslibben, de soarchsektor, de arbeidsmerk, it wolwêzen, ymmigraasje en yntegraasje, folkshúsfesting ensfh.

³⁷ De situaasje is op it stuit bygelyks sa dat de basisskoallen har learlingen yn de heechste groep alle jierren (wer) tariese op de Nederlânsktalige Cito- of oare eintoetsen om fêststelle te kinnen wat de meast gaadlike skoalle foar ferfolchûnderwiis is. Dy toetsen binne as ‘fanselssprekkend’ yn it Hollânsk Dy ‘fanselssprekkendheid’ befêstiget de taalmacht fan de mearderheidstaal. De fraach komt net op oft sa’n toets ek yn it Frysk ôflein wurde moat. Datselde jildt foar de fraach oft ek Frysk sels ek (geregeld) falide, objektyf en betrouber toetst wurde moat.

³⁸ Sa’t û.o. wer bliken die út útspraken fan guon provinsjale politisy op in ferkiezingsjûn fan de *Ried fan de Fryske Beweging* (16-02-2007) foar de Steateferkiezings, dy’t der op delkamen dat men de lju op **frijwillige** basis liede moat nei it ‘moaie fan it Frysk’ en dat it dan wol klear komt (*Leeuwarder Courant*, 17-02-2007) of yn de *Provinciale Verkiezingskrant Fryslân* fan it CDA (febrewaris 2007, s. 7): *Benedictus*: “Wy as CDA Fryslân wolle de Fryske taal, as belangryk stik fan ús kultuer flink stimulearje. Mar de praktyk wiist út, dat je dat better net dwaan kinne, troch it tefolle fan boppen ôf op te lizzen. Stimulearje en fasilitearje is och sa goed, mar **ferplichtsjen wurket averjochts**”. *Kroes*: “Dêr bin ik it hielendal mei iens. En lokkich kin Fryske taal en kultuer ek **hiel leuk** makke wurde. Nim no bygelyks it Berne-iepenloftspul hjir tichtby yn Easterwierrum. Bern fine dat prachtich en dogge graach mei oan dy audysjes. Sa stimulearje je de Fryske taal op in prachtige manier”. *Benedictus*: “Of sjoch nei Tryater dy’t pakkende Fryske foarstellings makket, sa as bygelyks ‘Liuwehert’, en ek skoallen besiket mei ‘It húske dat ferhuze’.”

³⁹ Wy sjogge by de Fryske Beweging al ier yn de tweintichste ieu wichtige oansetten yn dy rjochting en wize bygelyks op it ‘Program fen Fryske Aksje’ út 1940. Yn punt seis waard **desintraalisaasje fan it lânsbestjoer** easke en yn de punten njoggen oant en mei fjirtsjin wiene *alle taaleasken* opnommen: “[...] op alle inrichtungen van het lager-, kweekschool-, middelbaar- en hoger onderwijs in Friesland en op Terschelling moest voldoende **verplicht** onderwijs in de **Friese taal- en letterkunde** gegeven worden. En daarnaast tevens **verplicht** onderwijs in de **Friese geschiedenis, Friese geografie en Friese geakinde**. Minstens één hogeschool diende te worden opgericht voor de beoefening van deze Fryske Wittenskippen. Daarnaast zou een Friese volkshogeschool het onderwijs aan oudere generaties ter hand moeten nemen om hun op deze manier voldoende kennis omtrent Friesland en het Fries bij de brengen. De overheid behoorde bovendien alle uitingen van Friese cultuur en kunst te steunen voorzover die niet in strijd waren met de openbare orde en de goede zeden [...]. Het Fries moest in alle openbare lichamen worden gebruikt, ook in de rechtszaal. Aan alle ambtenaren die in Friesland werkten, werd de **eis gesteld een examen af te leggen omtrent hun kennis van land, volk en taal van Friesland**. Zij, die binnen twee jaar niet aan de exameneisen konden voldoen, kregen de **verplichting** zich elders te vestigen” (G.R. Zondergeld, *De Friese Beweging in het tijdvak der beide wereldoorlogen*, Leeuwarden: de Tille, 1978, s. 312-313). It wiene easken dy’t steld waarden út namme fan suver alle wichtige liederen fan de measte ferienings, dus fan de *hiele* Fryske Beweging.

⁴⁰ Sjoch bgl. ek L. Pieteren, *Taalsociologie. Minderheden. Tweetaligheid. Taalachterstand* (Groningen: Tjeenk Willink, 1976, s. 167-171; Groningen: Wolters-Noordhoff, 1980, 2de dr., s. 170-175): “Natuurlijk zal ook in de

toekomst het Nederlands de sterkste troef blijven voor de stijgingskansen van de Friezen, maar gelijkwaardigheid tussen het Fries en het Nederlands is in een aantal domeinen zeker mogelijk. [...] Om zo'n situatie te bereiken zal aan een aantal voorwaarden moeten worden voldaan. In de eerste plaats is daartoe nodig dat de inwoners van Friesland beide talen beheersen, zowel het Fries als het Nederlands dus. [...]

Eén van de eerste taken van de Friese beweging is het Fries een duidelijke functie te geven in het taalverkeer in Friesland. De Friezen hebben tot nu toe te weinig houvast aan hun eigen taal gehad omdat ze er **sociaal-economisch** niet mee uit de voeten konden. Het Fries fungeerde niet als een materieel-nuttig instrument, men kon er te weinig mee. [...]

Het Fries moet van belang worden. Als in de niet te verre toekomst tweetaligheid inderdaad voor vele functies een vereiste wordt, zal dat zeker lukken ook. Het buitenland bewijst dat. In Frans Canada beginnen de tweetaligen binnen de Frans- en Engelssprekende bevolkingsgroepen de laatste jaren de vruchten van het beheersen van beide talen te plukken. [...]

In Brussel wordt voor vele functies nu ook een beheersing van het Nederlands gevraagd. In India is tweetaligheid eveneens een voorwaarde om kans te maken op een functie in overheidsdienst: naast het in het overheidsapparaat altijd sterk dominerende Engels is het beheersen van een inheemse taal verplicht. De Friese beweging zou haar streven om 'echte' tweetaligheid in Friesland een reële kans te geven, graag door de Nederlandse overheid gehonoreerd zien. Zij vraagt daarbij van die overheid een begin te maken met een taalpolitiek, uitmondend in bijvoorbeeld een taalwet. Een dergelijke wet moet de verhouding tussen de beide talen regelen. [...]

Er is in Friesland de laatste decennia veel in de houding ten opzichte van het Fries veranderd, men staat positiever tegenover de eigen taal. Dat is gunstig voor de Friese beweging, maar een verandering in de houding zal niet altijd een verandering in het actuele gedrag ten gevolge hebben. De gunstige houding ten aanzien van het Fries resulteert niet altijd in een daarmee corresponderend taalgedrag. Daartoe is meer nodig, namelijk een wijziging van de **situatie**. De wetenschap zegt het zo: 'een duurzame wijziging van het gedrag op grond van een veranderde houding, vereist een wijziging van de situatie waarin het gedrag plaatsvindt, dit om zowel de veranderde opinie als het gedrag te ondersteunen'. Om deze stelling voor Friesland te vertalen: je moet de Friessprekenden in een situatie manoeuvreren die voor hen van (economisch) belang is. Je moet iets met de taal kunnen doen, ook in materieel opzicht (simpel gezegd: Je moet eraan kunnen verdienen).

De taalideologische voorhoede in Friesland heeft zeker oog voor dit gegeven. Zij werkt aan de mobilisering van de bevolking, maar zij realiseert zich tevens heel scherp dat de bevolking een sociaal-economisch perspectief in haar moedertaal moet hebben.

Heel veel minderheden worden door een dergelijk conflict gekenmerkt. Hun leiders staan voor de taak belangen en ideologie meer op elkaar af te stemmen. De minderheidstaal moet in de culturele, maar vooral ook in de materiële sector kunnen functioneren. Met andere woorden: er is in de belangenstrijd van de minderheden een centrale rol voor de taal weggelegd" (1980, s. 172-174).

⁴¹ Sjoch bgl. S.T. Hiemstra, 'De taalnoarm', hoofdstuk XIII yn: A. Dykstra & R.H. Bremmer Jr, *In skiednis fan 'e Fryske taalkunde* (Ljouwert: Fryske Akademy, 1999, s. 242-279 en benammen s. 256-258). It Algemiën Bestjoer fan de Afûk stelt yn 1985 in noarm fêst dy't benammen basearre is op taalideologyske, didaktyske en pragmatyske motiven. "As it de Afûk nei in tal jierren bliken docht dat dy noarm net troch eltse skriuwer/ ynstânsje yn Fryslân oernommen en hantearre wurdt (*Beliedsplan Afûk 1991-1995*, 1991, s. 15), dan liket it it Afûk-besjoer better ta en lis de ferantwurdlikens foar **it meitsjen fan noarmrjochtlinen foar it skreaune Frysk** (yn it offisjele ferkear) by **it bestjoer fan de provinsje Fryslân** del. De Kommisje Taalnoarm wurdt yn 1994 opheft nei de tasizzing fan de provinsje (deputearre Lyklema) dat dy neigean sil oft der in provinsjale kommisje komme kin dy't ta doel hat om dy standertnoarmen te jaan (ferl. ek *Jierferslach Afûk 1994*, s. 51; *Beliedsplan Afûk 1996-2000*, 1996, s. 12)" en S.T. Hiemstra, 'De taalnoarm' [sj. it begjin fan dizze noat], s. 257-258).

It taalnoarmbeslút fan de Afûk, fêststeld troch it Algemiën Bestjoer fan de Afûk op 14 juny 1985, is ûnder it kopke 'Taalnoarm AFUK' te finen yn *De Pompeblêden*, 1987, jrg. 58, nû. 5, s. 84. Utstellen foar in fierdere útwurking fan de noarm en in standert foar it Frysk binne yn 1995 dien troch S.T. Hiemstra yn 'Noarm en standert' (*De Pompeblêden*, 1995, jrg. 58, nû. 1, s. 12-14).

⁴² Ek al hat de FFU der by ûnderskate gelegenheden en yn kontakten mei de Provinsje op oanstien.

⁴³ A. de Swaan: "Telkens weer blijken ouders (en kinderen) de voorkeur te geven aan een taal waarvan ze menen dat die **optimale kansen biedt op de arbeidsmarkt**, boven de minderheidstaal die hun zo goedgunstig door de linguïsten en pedagogen wordt voorgehouden." Oanhaal út in ynformaasjestik fan it *Europeesk Buro foar Lytse Talen* (EBLT) by in debatjûn oer meartaligens mei dr. Abram de Swaan op 26-04-2007 yn 'De Bres' te Ljouwert.

⁴⁴ Fansels is der wol wat wet- en regeljouwing foar it Frysk. Mar dy is **tige fragmintarysk** en der sit absolút **gjin gearhing** yn. It giet mei dy wetjouwing ek net fierder as in pear maatskiplike domeinen (ûnderwiis, justysje, oerheid, media en kultuer). Wy hawwe it idee dat in **oerkoepeljende Fryske taalwet** tige fan belang wêze kin om

de knyp punten yn al dy maatskiplike mêden op te lossen. Soks kin in **ramt** biede om de **taken** en it **foech** foar sokke domeinen **fêst te lizzen** en om te **ferwizen** nei al **bestearde wetjouwing**.

Sa'n *Ramtwet foar de Fryske taal* soe yn it foarste plak de posysje fan it Frysk as twadde rykstaal fêstlizze moatte. Mar dat is net genôch. De Friezen witte **net** wat har **taalrjochten** binne en hoe't se dêr in goed gebrûk fan meitsje kinne. Se soene by in nasjonale ombudsman terjochte kinne moatte as se tinke dat se yn har taal diskriminearre wurde. In **taalwet moat dus ek in gearfetting biede fan alle bestearde wet- en regeljouwing**. En de **rjochten fan yndividuele boargers** soene dêr goed yn omskreaun wurde moatte.

Dêrnjonken is it tige fan belang dat it Frysk mei namme neamd wurdt yn de *Nederlânske Grûnwet*. 'De bevordering van de Nederlandse en **Friese** taal is voorwerp van zorg van de overheid', sokssawat soe deryn moatte. Dan wit it Ryk dat er dy soarch fierder útwurkje moat yn **organike** wetten, dus yn *konkrete taalwetjouwing*. En dan kin De Haach by nije inisjativen dy't *jild* kostje, net (mear) hieltiten roppe: de provinsje moat earst mar. Dat hat ek it foardiel dat de Nederlânske steatsmacht him net sa maklik mear foar syn ferantwurdlikens foar de Fryske taal en kultuer wei wine kin. En lykas de (eardere) minister fan OCW (frou M.J.A. van der Hoeven) hieltiten mar wer ropt: 'Alles is toch goed geregeld?' En fierdersoan de hannen derôf lûkt.

By it *Utfieringskonvenant Friese Taal en Cultuur 2005* fan Ryk en Provinsje wie foar de jierren oant 2007 de praktyk altiten sa: de Provinsje nimt de foarstap en de **ryksoerheid remmet ôf**. Dat kin en mei sa net bliuwe. Ek it Ryk hâldt syn ferantwurdlikens foar de útfiering fan it *Europeeske Hânfêst foar regionale talen of talen fan minderheden*. Noch yn 2004 hat de *Ried fan Europa* fêststelde moatten dat it Nederlânske Ryk dy ferantwurdlikens foar it Frysk oer lang **net genôch neikomt**.

Om dy reden komt ek de fraach op oft it net better is dat de Provinsje Fryslân sels ek wetjouwer, dus '**meiwetjouwer**' wurdt op in stikmannich Frysk-eigen terreinen. En op dy mêden dus **mear foech** kriget. Dat is in folle sterkere posysje as dy fan no (anno 2007), dy fan **partij yn in bestjoersoerienkomst**. De Provinsje Fryslân kin oant hjoed de dei te min út 'e wei sette sûnder in **goede wetlike grûnslach**. Yn lannen as België, Eastenryk, Finlân, Sloweenje of **Sleeswyk-Holstein** is der al in grûnwetlike erkenning fan de eigen minderheidstalen. Dat lêste Bundesland seit bygelyks: 'Die nationale dänische Minderheit und die **friesische Volksgruppe** haben **Anspruch auf Schutze und Förderung**.'

⁴⁵ Ferl. de *Reaksjesnota* [Fryske ferzje; Ljouwert: Provinsje Fryslân], 28 augustus 2007 (s. 30, 31) oangeande de ûntwerpnota *Frysk taalbelied, Frysk yn Fryslân: better sichtber mear fertroud, 2007-2010* (2006) yn ferbân mei it *Beliedsplan Fryske Taal 2008-2010, Fan Rjocht nei Praktyk* (2007):

"[2.8.1] Foar it Berie foar it Frysk binne fersterking fan de mienskiplike ferantwurdlikens fan Ryk en Provinsje foar de Fryske taal en kultuer en tawurkje op in **bettere wetlike ferankering** fan it Frysk yn Nederlân de winske doelen. (Arguminten: De BFTK [*trede Bestjoersôfspraak Fryske Taal en Kultuer, 2001*] is in (**juridysk**) **swak** ynstrumint en te bot ôfhinklik fan de meiwurking fan de ryksoerheid; De **bestearde wet- en regeljouwing** foar it Frysk is **frijwat fragmintarysk en lit net folle gearhing** yn fisy en útwurking sjen; Nederlân hat troch ratifikaasje fan it Europeesk Hânfêst it Frysk as iennichste minderheidstaal fan Nederlân erkend, **mar bliuwt yn de praktyk efter by wat ôfpraat is**; De Friezen binne troch it Kaderferdrach as iennichste nasjonale minderheid erkend). It Berie advisearret oan DS [om] it inisjatyf te nimmen om foar de folgjende BFTK yn oerlis mei it Ryk útstellen ta in **fierdere ferankering en fersterking fan de wetlike posysje fan it Frysk** te formulearjen. In **nije Rykskommisje Fryske Taal** kin in tariedende stúdzje op priemmen sette." [...]

[Reaksje fan de Provinsje dêrop]: "Wy binne it iens mei de konstatearring fan it Berie. It belied oant en mei 2010 hinget flink gear mei de ambysjes dy't yn de BFTK opsteld binne. Dat hâlde wy oan. Us ambysjes yn it haadstik Ryk en Europa ha wy no [sa?] eksplisyt mooglik delset yn it trede haadstik 'Wat docht de Provinsje sels?'. Sa is it neffens ús dúdliker wurden op hokker nivo's [oft] wy stappen setten wolle. Foar de kommende perioade ha wy trije eksplisite ambysjes formulearre: mear **foech Frysk yn it ûnderwiis, Frysk yn de grûnwet** en in **nije gearwurkingsfoarm nei 2010**. Wy wolle der eins op ta, dat der in **tydlike rykskommisje** oansteld wurdt dy't har [= him] mei [= oer] dy trije punten bekroadzje sil [= him mei dy trije punten dwaande hâlde sil]."

Ferl. ek it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010, Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* ([augustus] 2007, s. 13) dêr't de provinsje foar de perioade 2008-2010 trije wichtige prioriteiten sjocht: "Alderearst wolle wy yn ús kontakten mei de ryksoerheid befoarderje dat it Frysk as twadde rykstaal yn de **grûnwet** opnommen wurdt. Dat biedt in degelike wetlike garânsje foar kontinuïteit fan de taal, en de meast essinsjele stap yn de **wetlike ferankering** op basis fan de earste taalnota 'Fan Geunst nei Rjocht (1985)'. Twadde belangrike prioriteit is de ferfanging fan de hjoeddeiske bestjoersôfspraak mei it Ryk, dy't yn 2010 ôfrint. Wy wolle de kommende perioade yn 'e mande mei it Ryk oan 'e slach mei it formulearjen fan in **nije gearwurkingsoerienkomst foar de perioade nei 2010**. Tred sille wy ús ynsette om as gefolch fan it ferkenningsrapport fan de Minister fan Binnenlânske Saken en Keninkryksrelaasjes (BZK) 'de toekomst van het

decentrale bestuur, het decentrale bestuur van de toekomst' (desimber, 2006) te pleitsjen foar *mear foech* oer de Fryske taal, yn it foarste plak op it stik fan it **Frysk yn it ûnderwiis**."

⁴⁶ Ferl. A.M.J. Riemersma, 'Frysk as twadde rykstaal én ko-offisjele Europeeske taal' ('Brekpuntlêzing', 12 okt. 2005, s. 5): "Dat is yn it Feriene Keninkryk blykber noch in graad slimmer ûnder ynfloed fan it formele belied fan desintralisaasje, want yn it Rapport fan de Ried fan Europa oer de tapassing fan it Hânfest oer it Welsk wurdt dizze krityske opmerking makke: 'While fully recognising the value of such structures, the Committee of Experts nevertheless underlines that the United Kingdom remains responsible **under international law** for de **implementation** of the undertakings it has ratified.' Dit is in oanhaal om ek yn Nederlân nochris te brûken." Sjoch ek it *Memorandum 2006 van het Konsultatyf Orgaan inzake het Handvest voor Regionale of Minderheidstalen* (Ljouwert/Leeuwarden, 2007) dat wiist op it ferlet oan *foarljochting* oer it Europeesk Hânfest sels en op de taak fan de ryksoerheid ta *ymplemintaasje fan de ferdrachsferplichtings*: "Als verdragspartij is de **centrale** overheid de **eerstverantwoordelijke** overheid voor de **implementatie** van het Handvest als geheel en van de 48 ondertekende bepalingen in deel III in het bijzonder. Ook decentralisatie van de uitvoering van het beleid ontslaat de centrale overheid niet van de verantwoordelijkheid voor het afgesproken beleid. De commissie van deskundigen heeft over deze problematiek van de verhouding tussen centrale en regionale overheid een duidelijke uitspraak gedaan: "The responsibility for the practical implementation of the Charter lies within de devolved administrations. [...] The UK government nevertheless has the **overall and final responsibility for the implementation of the Charter**" [*Report of the Committee of Experts on the application of the European Charter for Regional or Minority Languages in the United Kingdom, 2nd monitoring cycle*, par. 31, s. 7 (adopted by the CoE on 14 sept. 2006)] (s. 3 fan it *Memorandum 2006*).

⁴⁷ Ien fan de formeel sterke punten fan it Frysk is de erkenning as Europeeske minderheidstaal troch de ratifikaasje troch Nederlân fan it *Europeesk Hânfest* fan de Ried fan Europa en de ûndertekening troch de ryksoerheid fan 48 ferplichtings út diel III fan it Hânfest, ornearre foar de fersterking fan it Frysk yn de domeinen ûnderwiis, rjochtspraak, iepenbier bestjoer en semy-oerheden, media, kultuer, ekonomysk en sosjaal libben. It minimum is 35 en it optimum leit sawat by 65. It koe dus minder, mar **perfoarst ek better**.

Dat ek de ferslachjouwing fan it Ryk oer de yn- en útfiering fan it Hânfest gâns better kin en moat, docht û.o. bliken út de konstatearring fan it 'Committee of Experts' fan de Ried fan Europa yn har rapport dêroer ('Application of the Charter in the Netherlands, 3rd monitoring cycle', Strassbourg, 9 July 2008): "The Netherlands submitted their 3rd periodical report with a **delay of 15 months**, which has severely **hampered** the monitoring process and in particular the organization of the on-the-spot visit. The Committee of Experts regrets this delay and considers it **detrimental** to the good functioning of the Charter system, which depends on a structured dialogue between the speakers of regional or minority languages, the State authorities and Committee of Experts." Yn diel A fan har rapport (hdst. 1, par. 1.3, punt 8, s. 5) stiet dan in skerp formulearre oanbefelling: "The Committee of Experts **urges** the Dutch authorities to comply with their obligation to report on the application of the Charter at three-yearly intervals."

⁴⁸ Yn 1998 hat it *Berie foar it Frysk* yn oansluting op de inisjatyfwet fan Alis Koekkoek (CDA) en Eimert van Middelkoop (CU) it útstel dien ta de neikommende tekst fan in nij kêst 22a fan de Grûnwet: "De bevordering van de Nederlandse en de **Friese taal is voorwerp van zorg van de overheid**." Sa'n kêst yn de Grûnwet freget fansels ek om útwurking yn konkrete taalwetjouwing.

⁴⁹ Om foar bedoelde taalwetjouwing ris fierder as de eigen grinzen te sjen, kin men te riede gean by de taalwetten yn guon oare EU-lidsteaten. Ferl. ek A.M.J. Riemersma, 'Frysk as twadde rykstaal én ko-offisjele Europeeske taal' ('Brekpuntlêzing', 12 okt. 2005): "De **nije taalwet** fan Ierlân (2003) **ferplichtet** de sintrale oerheid, mar ek de counties en de gemeenten alle tsjinsten **ek yn it Iersk** oan te beiden. Der wurdt op 't heden mei grut entûsjasme en mei goede resultaten wurke om **alle amtners**, dy't wol passyf Iersk op skoalle leard hawwe, foldwaande **aktyf Iersk** by te bringen om it belied fan it **aktyf taalgebrûk** wier te meitsjen.

De nije taalwet fan Skotlân (2005) freget fan de *Bord na Gaeilge*, sis mar it Berie foar it Scots-Gaelic, elke fiif jier in plan foar de taalplanning fan de kommende jierren én **ferplichtet** it regear sels om op dat plan binnen seis moanne te reagearjen mei in **begruttingsútstel**.

De nije taalwet fan Finlân is hiel sterk rjochte op de tsjinstferliening troch de gemeenten. Foar de ymplemintaasje dêrfan is troch de offisjele taalplanningsorganisaasje 'Finlands Svenska Folktinget' in projekt útfierd om alle gemeenten te befreegjen op de eigen aktiviteiten én mei it oanbod om de kwaliteit fan de tsjinstferliening yn it Sweedsk yn de offisjeel twatalige gemeenten yn Finlân te fersterkjen.

It binne trije foarbylden fan lidsteaten met **ferlykbere grutte en status** fan de minderheidstaal dêr't no in **nije taalwet** positive útwurking hat op de **tsjinstferliening fan de oerheid** oan de gewoane boargers én op it **draachflak ûnder de befolking**" (s. 8-9).

⁵⁰ Sjoch ek *One Wales*, in mienskiplik (koerts-)dokumint fan it Labour/Plaid Cymru-koälysjeregear fan de Welske *National Assembly* (27 juny 2007), benammen haadstik 9, de paragraaf oer 'Supporting the Welsh Language' (s. 34-35). *One Wales* wol ta op mear macht foar de National Assembly fan Wales en: "[...] also

promises to give **equal status to the Welsh and English languages**, to give **Welsh official working status** at the EU level, create a commissioner to investigate language right abuses, recognize the right to receive consumers services through the medium of Welsh, a specific commitment to support the establishment of a **Welsh language daily newspaper**, and a **“.cym” domain for the internet**” (Huw Jones, *EuroLang*, 30-06-2007).

⁵¹ Sjoch ek it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010, Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* ([augustus] 2007, s. 13) dêr't yn oanjûn wurdt dat de provinsje in berop dwaan sil op dat programma: “Mei de gemeente Ljouwert hawwe wy jild út it stedskonvenant ta beskikking steld om Mercator yn steat te stellen om him as Europeesk Kennissintrum foar meartaligens en heger ûnderwiis te profilearjen. It kennissintrum - dat in fuortsettings is fan it Europeeske Mercator-Education projekt - is ûnderdiel fan de Fryske Akademy. It sintrum sit op it stuit yn de ûntwikkelingsgaze. Fêstiging fan dat sintrum yn Ljouwert betsjut in unike kâns om ús as provinsje mei meartaligens binnen Nederlân en dêrbûten te ûnderskieden. Om de kontinuïteit fan it sintrum te garandearjen, sil ek in berop dien wurde op it *Life Long Learning Programma 2007-2013* fan de Europeeske Kommisje.”

⁵² Ferl. A.M.J. Riemersma, ‘Frysk as twadde rykstaal én ko-offisjele Europeeske taal’ (‘Brekpuntilêzing’, 12 okt. 2005): “De koartste klap soe fansels wêze, dat de **Europeeske Uny sels it Europeesk Hânfest ratifisearret** en tagelyk alle talen **dy’t troch de lidsteaten erkend binne yn diel III fan it Hânfest, erkent as ko-offisjele EU-taal**” (s. 9).

⁵³ Op it stuit is der ûnfoldwaande sprake fan in trochgeande ûntwikkelingsline Frysk foar (alle) bern fan twa oant sechstsjin jier. It is fan grut belang om foar it primêr ûnderwiis, ynklusyf it primêr spesjaal ûnderwiis, yntegraal – en in nauwe gearhing mei de pjutteboartersplakken en it fuortset ûnderwiis – plannen foar it Frysk te ûntwikkeljen, te ferwêzentlikjen en te kontrolearjen. Dat freget om ôfstimming binnen de syklus ‘plan, do, act and check’. Alle ynstellings dy’t by it Frysk yn it ûnderwiis behelle binne, soene – yn in **federatyf ferbân** of as **‘Frisian board’** – yn in **koepelorganisaasje** feriene wurde kinne. In krêftiger en ûndûbelsinnige **oanstjoering** fan alle partijen dy’t by de ynfiering (ymplementaasje) fan nij ûnderwiisbelied foar de Fryske taal en kultuer behelle binne, is needsaaklik (sjoch ek haadstik IX, *In sintrum foar de Fryske taal en kultuer*).

⁵⁴ It ‘Committee of Experts’ (CoE) fan de Ried fan Europa moat yn diel A fan syn rapport (‘Application of the Charter in the Netherlands, 3rd monitoring cycle’, Strassbourg, 9 July 2008) konstatearje dat der oan de útfiering fan de ferplichtings op it mêd fan it *ûnderwiis* (kêst 8 fan it Hânfest) noch in protte mankearret en komt ta in stikmannich gauris skerp formulearre oanbefellings (s. 15-19):

Kêst 8, 1:

a, ii: *Foarskoalske perioade*

Punten 87 en 88; “The introduction of Frisian in the ordinary training of playgroup and childcare workers is **urgently needed** in the Province of Friesland. The CoE considers this undertaking **partly fulfilled**. The CoE **urges** the Dutch authorities to make available a substantial part of pre-school education in Frisian.”

b, ii: *Primêr ûnderwiis*

93. “The CoE **strongly urges** the Dutch authorities to make available a substantial part of primary education in Frisian.”

c, iii: *Fuortset ûnderwiis*

97. “The CoE **strongly urges** the Dutch authorities to improve the situation of the teaching of Frisian in secondary education.”

e, ii: *Universitêr en heger ûnderwiis*

100. “The CoE considers this undertaking **fulfilled** at present. It nevertheless **encourages** the Dutch authorities to strengthen the position of Frisian in university and higher education.”

g: *Underwiis yn skiednis en kultuer*

103. “The CoE considers this undertaking **not fulfilled** at present. It **encourages** the provincial authorities of Friesland to continue their efforts to ensure the teaching of the history and the culture which is reflected by Frisian and to provide the relevant information in the next periodical report.”

h: *Learareoplieding*

106. “The CoE considers this undertaking **fulfilled** with regard to primary and secondary education and **not fulfilled** for pre-school education. It **strongly urges** the Dutch authorities to take active measures to provide the necessary basic and further training for pre-school teachers of Frisian.”

i: *Ynspeksje fan it ûnderwiis*

109. “The CoE considers this undertaking **fulfilled**.”

⁵⁵ Sjoch ek de *Derde Bestuursafpraak Friese Taal en Cultuur 2001-2010* (Den Haag, 5 juni 2001, s. 5-13), en it *Uitvoeringskonvenant Friese taal en Cultuur 2005*.

⁵⁶ Sjoch ek it Inspectierapport 2006-21, *De kwaliteit van het vak Fries in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs in de provincie Fryslân. Technisch rapport* (Utrecht: Inspectie van het Onderwijs, juni 2006, s. 87): “De afspraken van de Nederlandse overheid met betrekking tot het Fries (zoals beschreven in het Europees

Handvest) verschillen **inhoudelijk** van de regelgeving over het gebruik van de Friese taal zoals beschreven in de Wet op het Primair Onderwijs en de Wet op het Voortgezet Onderwijs. **Scholen hebben juridisch gezien alleen te maken met de Nederlandse rechtspraak.** De verschillen leiden zowel op provinciaal niveau als schoolniveau regelmatig tot misverstanden. Het moet voor scholen duidelijk zijn aan welke **eisen** en **regels** zij ten aanzien van het Fries in het onderwijs moeten voldoen. Ook moet helder zijn welke **criteria** worden gehanteerd voor het geven van een ontheffing voor Fries.”

Oer it generaal is de juridyske status fan Europeeske en provinsjale regeljouwing op it stik fan it fak Frysk by gâns lju dy't dêrby behelle binne, net dúdlik (genôch). De ferwachtings oangeande de ûntjouwings en fernijings op it mêd fan de Fryske taal en kultuer binne dan ek tige ferskillend. Gâns skoallen (bestjoeren, direksjes en learaars) binne ûnfoldwaande op 'e hichte fan de **wetlike plichten** fan de skoallen as it om it Frysk giet.

De ôfspraken fan de oerheid oangeande it Frysk (lykas beskreaun yn de WPO) wurde oant hjoed de dei (2007) troch de ynspeksje, almeast allinnich yn in tematsyk ûndersyk, kontrolearre. De ôfspraken en bedoelings (yntinsjes) lykas beskreaun yn it *Europeesk Hânfêst foar regionale talen of talen foar minderheden* binne frjemdernôch noch **net** omset yn nije ûnderwiiswetten. **Sadwaande ûntbrekke neiere regels foar it Frysk op de skoallen.** Wol binne de **kearndoelen** foar it Frysk sûnt 2006 troch de oerheid oanpast.

Yn it fjild bestiet ek *betizing* as it om guon oare ûnderwiissaken giet. Wy neame inkelde:

(1) De provinsje Fryslân makket *ûnderwiisbelied* (sjoch bgl. de *Derde bestuursafpraak Friese Taal en Cultuur 2001-2210*, 2001, s. 5) en de noata *Boppeslach*, 2006). De provinsjale oerheid hat dêrfoar, wat it Frysk oanbelanget, **delegearre foech** krige fan it Ryk. It **tafersjoch** op it ûnderwiis yn it Frysk is lykwols foarbeholden oan de Minister fan OCW. It meitsjen fan belied en it kontrolearjen dêrfan is net genôch (ûnfoldwaande) opinoar ôfstimd.

(2) Der besteane – foarearst – noch gjin dúdlike en ûndûbelsinnige kritearia op it stik fan it provinsjale *ûntheffings- of frijstellingsbelied*, al wurdt dêr op it stuit (2007) foar it primêr en fuortset ûnderwiis oan wurke.

(3) Deputearre Mulder (fan ûnderwiis en kultuer) die yn 2007 publike útspraken oer de *tiid* dy't skoallen winliken besteegje moatte soene oan it Frysk yn it primêr ûnderwiis. De status fan dy útspraken wie net bekend en soargen foar betizing.

(4) De bestiet sokssawat as in 'myte fan it Frysk'. It wie oant 1980 ta wens en besteegje yn de heechste klassen fan de legere skoalle *tritich* minuten wyks oan it Frysk. Dat wie in rjochtline. De skoalle moat sûnt 1985 yn it skoalplan oanjaan yn hoefolle oeren wyks en jiers oft se de kearndoelen berikke sille. Oer it tal oeren Frysk op skoalle besteane gjin (minimum)easken.

⁵⁷ Ferl. ek it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010, Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* ([augustus] 2007 (s. 23): “Wy sille de hjoeddeistige ûntwikkelings op it mêd fan ûnderwiis ek sekuer folgje dy't mooglik gefolgen hawwe foar de Fryske taal. In foarbyld dêrfan is it inisjatyf dat de steatssekretaris fan OCW nimme wol om foar alle pjutten yn Nederlân in **ferplichte** taaltoets yn te stellen. Wy sille mei klam omtinken freegje foar de Fryske taalsituaasje.” Dy ferplichte taaltoets moat neffens OCW de behearsking fan it Hollânsk mjitte.

⁵⁸ Sjoch E.C.M van Ruijven, *Onderwijsactiviteit in Fryslân; onderzoek naar de onderwijsresultaten van de leerlingen en de kwaliteit van het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs in Fryslân* (Leeuwarden/Ljouwert: Fryske Akademy, 2004, dissertaasje Rijksuniversiteit Groningen), yn kombinaasje mei har *Voorsprong of achterstand? Onderzoek naar het onderwijsniveau van de Friese leerlingen in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs* (Ljouwert: Fryske Akademy, 2003) en *Naar school; participatie en prestaties in de provincie Fryslân* (Ljouwert: Fryske Akademy, 2000). De dissertaasje fan Bernie van Ruijven foarmet it slútstik fan in projekt dat syn oanlieding fûn yn de notysje ‘*Onderwijsachterstanden in Fryslân? Vermoedens of werkelijkheid*’ fan Theo Willemsen (Provinsje Fryslân, 1999).

⁵⁹ Sjoch ek *Fryslân: iepen en eigen!*, koersdokumint fan CDA, PvdA en ChristenUnie (10-05-2007, s. 3).

⁶⁰ Ferl. bygelyks: G.H. Ter Schegget, *Kernwoorden bij Marx* (Baarn: Ten Have, 1977, s. 24). De oanhaal is te finen yn Marx' *Zur Kritik der Politischen Ökonomie* ('Vorwort'; Marx-Engels Werke 13, s. 8-9). Ek al is dy filosoof hjoed de dei wat út 'e moade, it is noch altiten **tige wier**, liket ús.

⁶¹ Ferl. it manifest fan de Ried fan de Fryske Beweging: *Eigen taal... earste taal* (It Hearrenfean, 16 novimber 1991). Mear as in fearnsieu ferlyn stie de Ried al oan op de ynfiering fan in **taalwet** dêr't it Frysk yn it Fryske taalgebiet de status fan **earste** taal yn kriget yn it iepenbiere libben, bestjoer, ûnderwiis en rjochtspraak.

⁶² Ferl. *Boppeslach*, ûnderwiisnota Provinsje Fryslân, novimber 2006, s. 3.

⁶³ Ferl. bgl. it rapport fan de Onderwijsraad, *Versteviging van kennis in het onderwijs II, advies* (Den Haag: Onderwijsraad, 2007, s. 10, 11, 32, 48, 54): “(1) *Waarborg de algemene bagage: voer leerstandaarden in voor primair en voortgezet onderwijs.* Het is een vereiste dat het niveau van Nederlands, Engels en wiskunde/rekenen beter gewaarborgd wordt. Alle leerlingen moeten over een bepaalde basisbagage beschikken als zij het onderwijs verlaten. Leerstandaarden voor het primair onderwijs en de eerste jaren van het voortgezet onderwijs geven deze sectoren duidelijkheid over wat er van hen verwacht wordt en waar concreet iets te verbeteren valt. Alle

leerlingen dienen deze **standaarden** op het **minimumniveau** te beheersen” (s. 10). “(6) *Waarborg een gemeenschappelijke brede culturele kennisbagage*. De raad pleit voor het waarborgen van een gemeenschappelijke culturele bagage onder studenten aan het **hoger onderwijs** en het **lang mbo**” (s. 11).

⁶⁴ Dat fersideplakboartsjen komt mei trochdat it net dúdlik is *wa't wêr* ferantwurdlik foar is, de ynstellings of de oerheid. De earder foarsitter fan de *Onderwijsraad* dr. J.M.G. Leune analysearret dat skerp yn syn *Verstandig onderwijsbeleid* (Antwerpen/Apeldoorn: Garant, 2007). Hy wiist op de needsaak fan in goede finansiering, dúdlike regels foar de bekwomens fan learaars, soargje foar in tagonklik stelsel en in stevige kwaliteitsbewekking troch de ynspeksje yn kombinaasje mei deugdlike eksamens. Foar it basisûnderwiis betsjut dat bygelyks dat der **learstanderts** komme moatte dêr't yn prinsipe alle learlingen yn groep 8 oan foldwaan moatte en **mear stjoering** as it giet om de programma's fan de learaarsopliedings. Oanbefellings dy't neffens ús ek en benammen foar it ûnderwiis yn it Frysk/de Fryske taal en kultuer jilde moatte soene.

Beliedsfierders hearre in skerp each te hawwen foar de sosjale, ekonomyske en kulturele funksjes fan it ûnderwiis. Wat dat lêste oanbelanget moat it ûnderwiis soargje foar: “Een gesystematiseerde en geprofessionaliseerde overdracht van het **gefilterde erfgoed** van een volwassen generatie op een aantredende generatie. Het onderwijs waarborgt daarmee het voortbestaan van **waardevol geacht cultureel kapitaal** en de kennismaking daarmee van **toekomstige burgers**” (*Ibid.*, s. 15).

Leune wiist ek op de swakke posysje fan de ynspeksje as it om it bewekjen fan ûnderwiiskwaliteit giet: “De inspectie kan ook niet anders, omdat de wet geen eisen stelt. De **kerndoelen** in het basisonderwijs zijn **streefdoelen** en *formuleren geen minimumopbrengst*. Op die manier houd je als overheid voor leraren en ouders onduidelijkheid in stand wat nu de gewenste kwaliteit is. Eigenlijk is er in het Nederlandse onderwijs maar één moment waar de eisen duidelijk zijn en dat is bij het centraal eindexamen voortgezet onderwijs. Daar zullen we dan ook sterk aan vast moeten houden. En dan kijk ik met verbazing naar het beroepsonderwijs, waar geen landelijke prestatienormen zijn. [...] Neem de *Wet beroepen in het onderwijs*. Eindelijk is de verplichting op bijscholing vastgelegd in de wet, maar die legt vervolgens de **verantwoordelijkheid** op het bordje van het schoolbestuur. Het is nu maar afwachten hoe schoolbesturen daarmee omgaan. Gaan zij leraren prikkelen om meer aan vakinhoudelijke nascholing te doen of wordt het een papieren kwestie?” (*het Onderwijsblad*, nû. 7, 7 april 2007, s. 22-23).

Foar it Frysk is it tige fan belang dat de ‘kearndoelen’ yn it basis- en fuortset ûnderwiis **minimumopbringsten** formulearje, dat de ynspeksje de kwaliteit fan it ûnderwiis yn de Fryske taal en kultuer en de kwaliteit fan it taalgebrûk troch de learkrêften **goed bewekje** kin en dat **alle** learlingen yn Fryslân **eksamen dwaan moatte yn it fak Frysk/Fryske taal en kultuer**. In *taalwet* soe de provinsje it **foech** jaan moatte om sels sokke saken sels te regeljen.

Mar ek mei in wichtich útgongspunt fan de *Derde bestuursafpraak Friese Taal en Cultuur 2001-2010* (Den Haag, 5 juni 2001) falt faaks al in wichtige stap yn dy rjochting te meitsjen: “de **provinsje Fryslân bepaalt het beleid m.b.t. het Fries** en draagt zorg voor de uitvoering hiervan” (s. 5).

De oanbefellings fan Leune wurde feitliken ûnderskreaun troch P. van Dam, earder haad fan de ôfdieling basisûnderwiis by it Cito dat de *Periodieke Peilingen van het Onderwijs* (sûnt 1986) útfiert. Learlingen op de basisskoallen yn Nederlân leare te min, se krije hjoed de dei fierste min **feitlike** kennis: “Een leerling zou in groep acht toch minstens moeten weten dat Leeuwarden in het Noorden ligt en Utrecht in het midden van het land, maar dat is vaak al te veel gevraagd.” Yn alle fakken is de kennis ûnfoldwaande, stelt Van Dam fêst: “Als kinderen het **fijn hebben**, vinden we het wel genoeg.” Lykas Leune leit er de finger by de te globale kearndoelen yn it basisûnderwiis: “Nergens is vastgelegd wat leerlingen uiteindelijk allemaal **moeten** weten. Dat zouden we toch moeten doen. En dan moeten we vervolgens vastleggen hoe we daar effectief moeten komen” (‘Basisscholen presteren onder de maat’, *Leeuwarder Courant*, 23-04-2007, s. 7).

⁶⁵ Sjoch ek it *Memorandum 2006 van het Konsultatyf Orgaan inzake het Handvest voor Regionale of Minderheidstalen* (Ljouwert/Leeuwarden, 2007, s. 11) oer de ynspeksje fan it ûnderwiis: “De inspectie heeft in de afgelopen jaren gerapporteerd over de positie van het Fries in het primair en het voortgezet onderwijs, de laatste rapportage van Nederland aan de Raad van Europa. Vanaf 1 januari 2007 is de toezichtstaak voor Fries bij de inspectie **geoomerkt in tijd**. De inspectie ontwikkelt een **waarderingkader voor Fries in basis- en voortgezet onderwijs**. Door systematisch gebruik van dit waarderingkader wordt de monitoring van het onderwijs bevorderd. De resultaten van dit waarderingsonderzoek kunnen prima gerapporteerd worden in de periodieke rapportage van Nederland aan de raad van Europa. [...]

Aanbeveling inspectie

- De rijksoverheid dient er voor te zorgen dat genoemd waarderingkader door alle partijen toegepast wordt om de uitgezette beleidslijn te handhaven.”

⁶⁶ De *FFU* hat de provinsje earder yn brieven en yn it amtlik oerlis op 'e hichte steld fan de easken dy't wy oan de ynspekteurs sels stelle wolle. Wy tinke, behalven oan in goede kennis fan meartaligens en meartalich ûnderwiis, benammen oan in mûnlinge en skriftlike behearsking fan it Frysk, op syn minst op it nivo fan de

Afûk-akte, al hat in **twaddegraadsfoech Frysk** ús foarkar. De kennis fan it Hollânsk (of Ingelsk) fan de ûnderwiisynspeksje is ornaris gjin probleem, dy fan it Frysk âl.

⁶⁷ Neffens it ynspeksjerapport (2006-21) *De kwaliteit van het vak Fries in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs in de provincie Fryslân. Technisch rapport* (Utrecht, juni 2006, s. 49) wurdt der neffens direksjes “[...] in de groepen 1 en 2 gemiddeld een half uur roostertijd per week aan het Fries als vak besteed en in de groepen 3 tot en met 8 een half uur tot drie kwartier. Uitgaande van zo’n veertig schoolweken per jaar betekent dit dat leerlingen in de groepen 1 en 2 gemiddeld genomen ongeveer twintig uur per jaar Fries krijgen, leerlingen in de bovenbouw tussen de twintig en dertig uur per jaar. Over de hele schoolloopbaan krijgt een leerling dan rond de **tweehonderd uur Fries**. In vergelijking met Nederlands (doorgaans vijf uur per week in alle groepen) is dit uralental **bijzonder laag** [...]”

As de learlingen troch de hiele skoalletiid hinne oantoanber net mear as sa’n **200** oeren Frysk as fak krije soene (dat is trochinoar sa’n 25 oeren jiers yn in klasse en dus sa’n 37,5 min. wyks; yn de klassen 1 oant en mei 6 sels minder as it minimum yn klasse 7 en 8 sa’n 45 minuten is), dan is dat fansels fierstente min en neat oars as diskriminaasje. De *lykweardigens* en *lykberjochting* fan it Frysk oan it Hollânsk soe slim geweld oandien wurde. De ûnderwiistiid dy’t it Hollânsk feitliken yn it ûnderwiis kriget moat rjochtingjaand wêze. Net in minister fan OCW soe tefreden wêze mei in wurdearringsramt dat 200 oeren Nederlânsk troch de hiele skoaltiid hinne al foldwaande achtet.

Neffens M. Otter en R. Schonen, *Aap, noot, niets... of het spook van de ontleding in het basisonderwijs* (Amsterdam: SCO, 1996) moatte de bern trochinoar ‘tenminste **acht uur per week** taalonderwijs’ hawwe (ferl. ek: *Frysk oan bod. Learplan Frysk foar it Primêr Underwiis*. Enschede: SLO, 2005, s. 88).

It is opmerklik dat foarsafier’t der fan (*positive*) *transfer* sprake wêze kinne tusken de beide talen, der yn de measte gefallen **mear oerdracht is fan de minderheidstaal nei de mearderheidstaal** as oarsom. Dat komt omdat it kontakt mei it lêzen en skriuwen yn de dominante mearderheidstaal bûten de skoalle grutter is. En ek omdat de sosjale druk om dy mearderheidstaal te learen grutter is. Ferlykje Colin Baker, *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism* (Clevedon/Philadelphia/Adelaide: Multilingual Matters Ltd, 1993, s. 142): “As Cummins (1984a) notes, ‘transfer is **much more likely to occur from minorities to majority languages** because of the **greater exposure** to literacy in the majority language and the **strong social pressure** to learn it’ (page 143).” Men kin derfan útgean dat transfer fan it Frysk nei it Nederlânsk yndie plakfine sil, wylst de transfer fan taalfearrichheden fan Nederlânsk nei Frysk minder maklik ferrint (ferl. ek *Frysk oan bod. Learplan Frysk foar it Primêr Underwiis*. Enschede: SLO, 2005, s. 44).

By transfer giet it hjir benammen om ‘djipperlizzende’, *taalûnôfhinklike* feardichheden, lykas tekstbegryp. Sa nimt twatalich ûnderwiis dus net twa kear safolle tiid yn beslach as ientalich ûnderwiis. De oerdracht fan *taalspesifike* aspekten (lykas wurdkeennis, spesifike grammatikale regels, stavering) kin minder maklik ferwachte wurde. In learling dy’t de Fryske stavering leard hat, hat dêrmei de stavering fan it Nederlânsk noch net foar it ferstân. De beide skriuwsystemen rinne dêrfoar te folle útinoar. Taalûnôfhinklike feardichheden sille dan ek yn it twatalich ûnderwiis yn beide talen eksplisyt oan bod kommen moatte. Op dat punt freget twatalich ûnderwiis mooglik wol wat mear tiid yn ‘e klasse (*Ibid.*, s. 45)

Lêsfeardigens dy’t in it Nederlânsk opdien is, liket foar in grut part goed oer te dragen nei it lêzen fan Fryske teksten. Dy transfer by it skriuwen giet net fansels. Skriuwfeardigens opdien by it Nederlânsk wurdt net fuort omset yn it skriuwen fan Frysktalige teksten. Frysk skriuwen kriget oant no ta op skoalle ek (fierwei) it **minste** omtinken (*Ibid.*, s. 79). It is neffens ús **in grut tekoart** dat de ‘**stavering bûten it berik fan de keardoelen** [út 2006] falt’ (*Ibid.*, s. 84). Benammen foar taallearders dy’t mei it Frysk al in stik op wei binne, is it tige fan belang dat der in learline foar stavering brûkt wurdt. Hjir **wreekt** him bygelyks dat de nije doelen net langer lykweardich (‘spegele’) binne oan dy fan Nêderlânsk, lykas earder wol it gefal wie. De keardoelen foar Nederlânsk ferplichtsje wol dat de learlingen de regels foar it ‘spellen van werkwoorden’ en ‘andere woorden dan werkwoorden’ (keardoel 11) kenne.

Dêr komt by dat it ûnderwiis yn it Frysk gâns tiid besteegje moatte soe oan it **bestriden fan hollânismen** (ynterferinsjes, ynslûpsels, ‘min’ Frysk), dus foarmen fan (*negative*) *transfer* út it Hollânsk wei nei it Frysk: it Frysk wurdt op alle taalnivo’s sterk beynfloede troch it Hollânsk. Dat probleem fan negative transfer bestiet yn it Hollânsk folle minder, al hat dy taal wol (wat) te lijen fan it Ingelsk. Mar der is likegoed Ingelske ynfloed op it Frysk. **Dat betsjut dat it Frysk mear tiid krije moatte soe as it Hollânsk.**

It ‘minimum’ fan fak- en fiertaal yn kombinaasje moat yn alle gefallen mear as **seis** oeren wyks wêze (ferl. B. de Jager en C. van der Meer, *The Development of Minimum Standards on Language Education in Regional and Minority Languages* (Ljouwert/Leeuwarden: Mercator, maart 2007): “When countries ratify the Charter at level ii for primary schools [Fryslân], this implies more than **six** hours a week of minority language education”, s. 26). Dat is mear as 1920 oeren oer de hiele basisskoalletiid (ôfrûne: **2000** oeren as **minimum**). It ‘**optimum**’ sil dus heger lizze.

It rapport fan De Jager en Van der Meer oer de **minimum**standerts is troch de Fryske deputearre Mulder op 30 maaie 2007 yn Straatsboarch oanbean yn de plenêre sitting fan de Regionale Keamer (Chamber of the

Regions) en op 31 maaie 2007 oan de Kommisje Kultuer & Underwiis (Culture & Education Committee) fan de Regionale Keamer fan de *Ried fan Europa* (Council of Europe). As de ministers fan de Ried fan Europa it oannimme, is it nasjonale regear yn De Haach wer oan set: “After the adoption of the report and its recommendations by the Congress as well by the Committee of Ministers later on this year, it is the responsibility of national governments as treaty parties, to implement the recommendations, to re-affirm the **legal** position of regional or minority languages, and to formulate **minimum** standards or **optimum** standards for education in those languages. Furthermore, it belongs to the responsibility of regional authorities, local educations authorities, and school boards to implement legal measures and arrangements. The setting of minimum standards will contribute tot the fulfilment of the signed undertakings and it can help to implement languages policy in educational practice” (Albertus Mulder, *Presentation to the plenary meeting of the Chamber of the Regions/CLRAE of the Council of Europe* on Wednesday 30 May, 2007, s. 3).

It minimum fan fak- en fiertaal yn kombinaasje moat yn alle gefallen mear as **seis** oeren wyks wêze (ferl. B. de Jager en C. van der Meer, *The Development of Minimum Standards on Language Education in Regional and Minority Languages* (Ljouwert/Leeuwarden: Mercator, maart 2007): “When countries ratify the Charter at level ii for primary schools [Fryslân], this implies more than **six** hours a week of minority language education”, s. 26). Dat is mear as 1920 oeren oer de hiele basisskoalletiid (8 x 40 x 6 = [ôfrûne:] **2000** oeren as **minimum**).

Ferl. ek: *Frysk oan bod. Learplan Frysk foar it Primêr Underwiis* (Enschede: SLO, 2005): “By in lykwichtige tiidsferdieling tusken ûnderwiis yn it Frysk en it Nederlânsk soene de prestaasjes yn it Frysk tanimme moatte. [...] Op skoallen dy’t meidogge oan it projekt De Trijetalige Skoalle is in lykwichtige ferdieling trochfierd. It docht bliken dat Fryske beukers gelyk skoare op it Frysk en it Nederlânsk. De Nederlânsktalige beukers bliuwe achter op de Fryske toetsen; de skoares op de Nederlânske toets binne te ferlykjen mei dy fan de Frysktalige beukers. De Nederlânsktalige beukers binne dus noch net twatallich, dêr is har memmetaal noch te dominant foar” (s. 23-24). [...] “Mei it each op in goede taalbehearsking fan sawol de Frysktalige as de Nederlânsktalige learlingen is it dêrom de wiiste wei om it Frysk yn de basisskoalleperioade in **sterker plak te jaan as it Nederlânsk**. Dat jildt foar it Frysk as fak én foar it Frysk as fiertaal” (s. 43).

It liket ús de baas en nim **de trochsneed tiid dy’t oan it fak Nederlânsk bestege wurdt, ek as rjochtline foar it Frysk**. Mei fanwegen de transfer, dy’t it bêste ferrint fan Frysk nei Hollânsk, soe de tiid op syn minst parte wurde moatte: goed 2,5 oere foar Frysk (taal) en goed 2,5 oere foar Hollânsk (taal). En 1 oere foar Frysk lêzen en 1 oere foar Hollânsk lêzen. Beide talen elts dus goed **3,5** oere. Ferlykje bgl. de *Balans van het taalonderwijs halverwege de basisschool 3, Uitkomsten van de derde peiling in 1999* (jaargroepen 3, 4, en 5), Citogroep: ‘De roostertijd voor taal en lezen bedraagt gemiddeld **zeven uur en drie kwartier per week**. Hiervan neemt het taalonderwijs bijna **vijf uur** in beslag, het leesonderwijs vergt ruim **twee uur**’ (s. 2, 35). En: *Balans van het taalonderwijs aan het einde van de basisschool 3. Uitkomsten van de derde peiling in 1998* (jaargroepen 6, 7 en 8), Citogroep: “De roostertijd voor taal en lezen bedraagt gemiddeld **7 uur en 16 minuten** per week. Het taalonderwijs neemt hiervan bijna **5 uur** in beslag, het leesonderwijs vergt ruim **2 uur**” (s. 2, 38).

Dy fak-tiid foar Frysk soe relatearre wurde moatte oan it neffens it Hânfêst ferplichte **yntegraal** taalûnderwiis (kêst 8, *substantsjeel part*, Frysk doel- en fiertaal). Sok yntegraal taalûnderwiis soe neffens boppeamnd ûndersyk **op syn minst 6 oeren** wyks yn alle klassen jûn wurde moatte. Foar skoallen dy’t oanstriid hawwe om fan in minimum it maksimum te meitsjen, biedt soks foar it Frysk garânsjes op in minimum dat noch te ferdigenjen is.

⁶⁸ Ferl. ek: Jan de Vries & Martijn Willemse, ‘Waarborgen van kwaliteit rechtvaardigt inbreuk op vrijheid van onderwijs’; yn: *De nieuwe schoolstrijd!* (Christen Democratische Verkenningen, hjerst 2006, Boom, s. 185-186).

⁶⁹ Fiertaalferdieling op ien fan de meast foaroansteande offisjeel trijetalige basisskoallen yn 2006-2007: groepen 1-2: Ned. 50%/Frysk 50%; groepen 3-4: Ned. 60%/Frysk 40%; groepen 5-6: Ned. 65%/Frysk 30%/Ingelsk 5%; groepen 7-8: Ned. 70%/Frysk 20%/Ingelsk 10%.

⁷⁰ Ferl. ek de *Derde Rapportage betreffende het Europees handvest voor regionale talen of talen van minderheden 2002-2005* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2007, s. 94):

“[6.216] Bij de aanvaarding van het Europees Handvest heeft Nederland ingestemd met de bepaling ‘regelingen te treffen om het onderwijs in de geschiedenis en cultuur die in de [Friese taal] haar weerspiegeling vinden, te waarborgen.’ Onder het treffen van regelingen die in het onderhavige geval waarborgen bieden, zullen de opstellers van het Europees Handvest **wettelijke** regelingen op het oog hebben gehad. [...]

[6.219] De Bestuursafpraak Friese taal en cultuur 2001 kent **geen afspraken over nadere regelgeving om ervoor te zorgen dat deze Handvestbepaling wordt nageleefd**. Wel is afgesproken dat Rijk en provincie Fryslân gezamenlijk zullen bevorderen dat er reeds in de periode tot 2004 Friestalig onderwijsleermateriaal is om het gebruik van het Fries als voertaal (instructietaal) bij vakken als wereldoriëntatie, biologie, geschiedenis, verzorging en cultuureducatie te ondersteunen (B[estuurs] A[fspraak] 2.9.3). Daarbij kan eventueel ook worden gewerkt aan de ontwikkeling van ICT-toepassingen, zoals Friestalige multimediaal materiaal (BA 2.9.4). [...]

[6.228] Samenvattend kan worden vastgesteld dat het **onderwijs in de eigen geschiedenis en cultuur in de Nederlandse regelgeving geen afzonderlijke aandacht krijgt**. In de praktijk van het onderwijs lijken de **eigen geschiedenis en cultuur evenmin veel aandacht te krijgen**, hoewel provinciaal een inspanning wordt ondernomen om Friestalige onderwijsmateriaal te ontwikkelen voor vakken als wereldoriëntatie, geschiedenis en cultuureducatie.”

⁷¹ It stribjen nei twataligens hâldt ek yn it “streven naar geletterd worden in twee talen, dus kunnen lezen én schrijven in het Fries. Juist omdat schrijven in het Fries niet zo’n vanzelfsprekende zaak is, zal er in alle groepen aandacht voor de schrijfmotivatie moeten zijn. In alle groepen brengt de leraar kinderen veelvuldig en gevarieerd in aanraking met geschreven Fries. Fries is zichtbaar in het lokaal (op de gang, in de gemeenschapsruimte, overall op school): (prenten)boeken, posters, aankondigingen, labels, opschriften, kalender, weekrooster, teksten van kinderen zelf, schoolkrant, Friestalige materiaal voor wereldoriëntatie, overzicht van radio- en tv-programma’s, berichten op het nieuwsprikbord, teksten op ansichtkaarten” (*Frysk oan bod. Learplan Frysk foar it Primêr Underwiis*. Enschede: SLO, 2005, s. 60).

De schriftlike kommunikaasje soe op de skoallen in (folle) gruttere rol spylje moatte: “In de schriftelijke communicatie op scholen speelt Fries geen rol van betekenis. Schoolplannen en schoolgidzen zijn altijd in het Nederlands geschreven, maar soms (op 9 procent van de scholen) is het gedeelte van de schoolgids dat over het Fries gaat, wel in het Fries geschreven. Notulen van personeelsvergaderingen, brieven en uitnodigingen aan ouders, nieuwsbrieven en schoolkranten zijn praktisch altijd Nederlands. Een klein deel van de scholen (3 procent) maakt zowel van het Fries als het Nederlands gebruik in deze documenten en 1 procent van de scholen schrijft deze documenten in het Fries. Streektalen spelen in geschreven documenten geen rol” (Inspectierapport 2006-21, *De kwaliteit van het vak Fries in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs in de provincie Fryslân. Technisch rapport* (Utrecht: Inspectie van het Onderwijs, juni 2006, s. 46).

⁷² Ferl. ek de *Derde Rapportage betreffende het Europees handvest voor regionale talen of talen van minderheden 2002-2005* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2007, s. 88, 90, 91, 93, 94):

“ [6.195] De Bestuursafpraak Friese taal en cultuur 2001 bevat geen afspraken die specifiek gericht zijn op volwassenenonderwijs en permanente educatie. Wel zijn in de bestuursafpraak verschillende paragrafen opgenomen die betrekking hebben op beide ROC’s in de provincie Fryslân. Het volwassenenonderwijs is, net als het secundair beroepsonderwijs, ondergebracht bij de ROC’s, die sinds 1996 onder de Wet Educatie en Beroepsonderwijs (WEB) vallen. Voor zover er in de bestuursafpraak bepalingen inzake ROC’s zijn opgenomen, gelden die evenzeer voor het secundair beroepsonderwijs. [...]

[6.196] In de Bestuursafpraak Friese taal en cultuur 2001 zijn het Rijk en de provincie Fryslân overeengekomen dat zij zich er gezamenlijk voor zullen inspannen, door overleg met instellingen en gemeenten, dat *mondelinge* taalvaardigheid in de Friese taal als **verplicht** onderdeel in het examenprogramma van de betrokken ROC’s wordt opgenomen. Voor specifieke beroepsprofielen wordt tevens de *schriftelijke* beheersing van de Friese taal een **verplicht** onderdeel van het examen (B[estuurs] A[fspraak] 2.7.1).

[6.197] Verder hebben het Rijk en de provincie Fryslân afgesproken zich er gezamenlijk voor te zullen inspannen, door overleg met instellingen, dat de beide ROC’s in Fryslân, naar voorbeeld van de hogescholen, een *gedragscode* opstellen waarin de positie en het gebruik van de Friese taal vastgelegd worden (BA 2.7.2). Afgesproken werd om deze ambitie in de periode voor 2004 te verwirkelijken. [...]

[6.203] Er wordt niet ingegaan op de plaats van het Fries in het technisch- en beroepsonderwijs, omdat Nederland de bepalingen betreffende deze vormen van onderwijs **niet** heeft onderschreven. De Nederlandse regering voerde als motivatie voor dit besluit tot niet-aanmelding aan, **dat in het secundair beroepsonderwijs niet wettelijk is voorzien in een verplichting tot het Fries als integrerend onderdeel van het leerplan**, zoals bedoeld in artikel 8, eerste lid onderdeel c, onder iii. In het beroepsonderwijs is geen sprake van wettelijk voorgeschreven vakken en examenvakken, zodat instellingen voor beroepsonderwijs **geen verplichtingen** op dit vlak kunnen worden opgelegd [TK, 1994-195, 24 092, 5, p. 6-7]. Wel kunnen de ROC-instellingen desgewenst, in overleg met gemeenten of het bedrijfsleven, in het opleidingsprogramma eisen met betrekking tot de Friese taal opnemen. [...]

[6.208] De ROC’s ‘Friese Poort’ en ‘Friesland College’ hebben in 2003 een taalgedragscode met betrekking tot het gebruik van het Fries in de educatie en het beroepsonderwijs vastgesteld. De gedragscode geeft onder meer aan dat naast het Nederlands het Fries als voertaal binnen de instelling gebruikt **kan** worden. Iedere deelnemer en medewerker van de ROC’s kan buiten de lessen het Fries spreken onder voorwaarde dat de goede samenwerking daardoor niet wordt gehinderd. Het gebruik van het Fries mag geen beletsel vormen voor het volgen van onderwijs. Delen van de opleiding **kunnen** in het Fries worden aangeboden, wanneer de doelgroep dat rechtvaardigt en het in de onderwijs- en examenregeling wordt genoemd. De wijze waarop het Fries wordt gebruikt, maakt deel uit van de kwaliteitszorg. Bij het aanbieden van een onderdeel van de opleiding in de Friese taal dient voldoende lesmateriaal aanwezig te zijn. Door het gebruik van de Friese taal mag men niet boven de studielast uitkomen. De gedragscode is op 1 januari 2003 in werking getreden. Als direct gevolg zijn de examenreglementen van Friesland College en Friese Poort per 1 augustus aangepast in die zin dat op verzoek

van de examenkandidaat het verslag van een afstudeeropdracht of van een beroepspraktijkvorming [BPV] in de Friese taal geschreven kan worden, mits aangevuld met een Nederlandse samenvatting. **Voorwaarde** voor inwilliging van het verzoek is voldoende kennis van het Fries van de begeleidende docent en geen bezwaar van de zijde van het BPV-bedrijf of de externe opdrachtgever. Bij mondelinge examens **kan** op verzoek van de kandidaat en/of de examinerator in plaats van het Nederlands het Fries gebruikt worden. [...]

[6.215] Samenvattend kan worden geconcludeerd dat Nederland **enkele** voorzieningen heeft getroffen die het mogelijk maken dat in de provincie Fryslân in het kader van volwassenenonderwijs en permanente educatie cursussen in de Friese taal worden gegeven (zie: 6.213-6.214). De WEB, die het onderwijs aan de ROC-instellingen regelt, bevat geen specifieke regeling voor het Fries in de educatie. Wel biedt de WEB aan de beide ROC's in Fryslân en de lokale overheden de mogelijkheid om Fries in het educatief aanbod op te nemen, waarbij het bevoegd gezag van de betrokken ROC-instellingen krachtens art. 7.3.3, derde lid WEB eindtermen kan vaststellen (zie: 6.209). De twee Friese ROC's hebben in 2003 gebruik gemaakt van de wettelijke mogelijkheid om een taalgedragscode op te stellen, zoals voorzien in artikel 7.1.1. WEB. Daarmee is echter het aanbieden in de onderscheiden opleidingen educatie van cursussen die voornamelijk of geheel in de Friese taal worden gegeven, **nog uitgebleven**. Alleen in het geval van de ROC 'Friesland College' is sprake van een verdergaande beleidsontwikkeling met betrekking tot het Fries. [...]

[6.256] Opmerkelijk is dat in de opleidingen SPW aan de beide ROC's **geen** expliciete aandacht aan het Fries wordt geschonken."

Ferl. ek it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010, Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* ([augustus] 2007, s. 37), dêr't de provinsjale doelen fan de Provinsje mei de ROC's op it aljemint komme by de evaluaasje fan de taalnoata 2003-2007 ('Ta rjocht komme: it fanselssprekkend plak fan it Frysk') en sein wurdt: "Yn de ôfrûne beliedsperioade hat de Provinsje aksje ûndernommen om it kolleezje fan bestjoer fan de mbu's derop te **fergjen** in taalbelied oan de nimmen. De ROC's fan it Friesland College en de Friese Poort hawwe dit op besjoerlik nivo **ôfholden**."

Sjoch ek it *Memorandum 2006 van het Konsultatyf Orgaan inzake het Handvest voor Regionale of Minderheidstalen* (Ljouwert/Leeuwarden, 2007, s. 9) oer it middelber beroepsûnderwiis: "Hoewel Nederland **geen** specifieke bepaling met betrekking tot het middelbaar beroepsonderwijs heeft geratificeerd, is het **toch van belang aandacht** te besteden aan de kwaliteitseisen Fries. In veel beroepen is juist het mondeling gebruik van het Fries een vanzelfsprekendheid. Deze bekwaamheidseisen Fries dienen tot uitdrukking te komen in een specifieke opleiding, die leidt tot een aantekening op het diploma of d.m.v. een certificaat. Als resultaat van een goede regeling (kan) Nederland vervolgens uit **artikel 8 ook lid d (niveau ii of iii) ondertekenen**.

Aanbevelingen middelbaar beroepsonderwijs

- M.b.t. de opleiding tot peuterleidster/werker in de kinderopvang: De ambitie 2.7.4 van de Bestuursafpraak Friese taal en cultuur [s. 11] dient uitgewerkt te worden door het Landelijk Kenniscentrum Beroepsonderwijs. In het kwaliteitsbeleidsplan van de regionale opleidingscentra dienen **bekwaamheidseisen** opgenomen te worden ten aanzien van het Fries, zowel op het gebied van de eigen actieve en passieve taalvaardigheid Fries als op het gebied van de kennis van tweetaligheid en didactische en pedagogische vaardigheden op het gebied van tweetaligheid in opvoeding en ontwikkeling.

- In de opleidingen tot onderwijsassistent moet de bekwaamheid 'Fries en tweetaligheid' opgenomen worden. Opleidingseisen moeten bestaan uit een onderdeel gericht op passieve en actieve taalbeheersing van het Fries én een onderdeel gericht op reflectie op tweetaligheid in de opvoeding, in het onderwijs en in de maatschappij."

Kêst 8, lid d nivo ii hâldt yn: "make available a **substantial** part of technical and vocational education in the relevant regional or minority language; or iii provide, within technical and vocational education, for the teaching of the relevant regional or minority languages as an **integral** part of the curriculum" (*European Charter for Regional or Minority Languages*, s. 2).

⁷³ Ferl. de *Reaksjesnota* [Fryske ferzje; Ljouwert: Provinsje Fryslân], 28 augustus 2007 (s. 41)) oangeande de ûntwerpnoata *Frysk taalbelied, Frysk yn Fryslân: better sichtber mear fertroud, 2007-2010* (2006) yn ferbân mei it *Beliedsplan Fryske Taal 2008-2010, Fan Rjocht nei Praktyk* (2007):

"[3.5.3.] De hear Spithost freget him ôf hoefolle Frysktalige en/of twatalige pjutteboartersplakken [oft] der op dit stuit binne, sadat de doestelling beoardield wurde kin. En binne de hjir bedoelde groepen Frysk ôf Nederlânsk, of Frysk én Nederlânsk?" [...]

[Reaksje fan de Provinsje dêrop] "*It giet hjirby op it stuit om 22 Frysktalige en 20 twatalige pjutteboartersplakken* (42). *By trettjin bernedeiferbliuwen kinne de âlden kieze: ôf in Frysktalige groep ôf in twatalige groep.*"

⁷⁴ Ferl. ek de *Derde Rapportage betreffende het Europees handvest voor regionale talen of talen van minderheden 2002-2005* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2007, s. 99-100):

“[6.240] De opleiding en bijscholing van leidsters in peuterspeelzalen valt onder het middelbaar beroepsonderwijs en vindt derhalve plaats in de regionale opleidingscentra (ROC's) die vallen onder de Wet Educatie en Beroepsonderwijs. Bedoelde opleiding tot leidster valt binnen de ROC's onder de opleiding Sociaal Pedagogisch werk (SWP). Met betrekking tot de positie van het Fries in deze opleiding heeft de rijksoverheid **geen wettelijke** voorzieningen getroffen. Ook was op het moment van de peildatum van deze rapportage het overleg met sociale partners, zoals bedoeld in art. 2.1.2 van de Bestuursafpraak Friese taal en cultuur 2001 niet opgestart (zie: 6.232).

[6.241] Er zijn opleidingen sociaal-pedagogisch werker (SWP) aan de beide ROC's in de provincie Fryslân, het Friesland College en Friese Poort. Het Friesland College besteedt in de SWP-opleiding **geen** expliciete aandacht aan het Fries. ROC Friese Poort heeft tot op heden **evenmin** het vak Fries in de SWP-opleiding ingevoerd, maar besteedt wel aandacht aan het op zijn minst kunnen verstaan van het Fries.

[6.242] De opleiding van onderwijsassistenten in het primair onderwijs vindt eveneens plaats aan de beide ROC's. In deze opleiding wordt **geen** aandacht besteed aan het actief beheersen van de Friese taal en aan didactische en pedagogische vaardigheden met betrekking tot twee- en meertaligheid. Een werkgroep van docenten is op initiatief van de provincie Fryslân bezig met het voorbereiden van een examenprogramma voor het Fries.

Ferl. ek it *Memorandum 2006 van het Konsultatyf Orgaan inzake het Handvest voor Regionale of Minderheidstalen* (Ljouwert/Leeuwarden, 2007, s. 6-7): “Nederland heeft bij de aanvaarding van het Europees Handvest ten aanzien van het voorschools onderwijs ingestemd met de bepaling om een **aanmerkelijk deel** van het aan het onderwijs op school voorafgaande onderricht te bieden in het Fries (art. 8, eerste lid, onderdeel a, ii). Op grond van het ondertekende artikel in het Handvest **moet** Nederland ernaar streven, dat op alle voorschoolse voorzieningen in Fryslân (behoudens voorzieningen met ontheffing) Fries aangeboden en gebruikt wordt als voertaal bij het spelen, zingen en voorlezen. Het laatste onderzoek naar het gebruik van het Fries in de voorschoolse voorzieningen dateert uit 2001.

In de derde rapportage (2002-2005) is aangegeven, dat er een aanzienlijke groei is in het aantal voorschoolse voorzieningen met Fries als voertaal en doeltaal. De Stichting Frysktalige Berneopfang (SFBO) heeft in de afgelopen jaren veel werk verzet op het gebied van de instellingen zelf, de scholing van de leidsters, de voorlichting aan de ouders en de certificering. Deze spectaculaire groei is in 2006 geculmineerd tot een aantal van 55 Friestalige of tweetalige voorzieningen, waarvan 42 peuterspeelzalen en 13 kinderdagverblijven. Daarnaast is door het project Tomke in de afgelopen tien jaar veel bereikt op het gebied van bewustwording en attitudevorming van de voorschoolse voorzieningen in Fryslân die niet bewust Fries als doeltaal hebben. Met de jaarlijkse campagne worden tenminste 150 van de 250 voorschoolse voorzieningen bereikt.

De conclusie uit deze gegevens is, dat nog **niet** alle voorschoolse voorzieningen in Fryslân het gebruik van het Fries als taal van spel, zang en (voor)lezen geïntegreerd hebben in hun programma.

Tot nu toe is het rijksbeleid nog **niet** in overeenstemming met de verdragsverplichting. In de Wet Kinderopvang, die op 19 mei 2004 door de Tweede Kamer is aangenomen, wordt Fries **facultatief** als voertaal genoemd (art. 55, lid 1): ‘Bij kinderopvang in een kindercentrum wordt de Nederlandse taal als voertaal gebruikt. Daar waar naast de Nederlandse taal, de Friese taal of een streektaal in levend gebruik is, **kan** de Friese taal of de streektaal mede als voertaal worden gebruikt.’

Dit artikel is in de Tweede Nota van wijziging (november 2003) opgenomen **zonder voorafgaand overleg met de provincie Fryslân, hetgeen in strijd is met art. 2.1.2. van de BFTC** [*Derde bestuursafpraak Friese taal en cultuur 2001-2010*, 2001, s. 6]. Het voornemen van de verantwoordelijke staatssecretaris van SZW, **noch** het tekstvoorstel van dit wetsartikel, is gemeld of besproken in de ambtelijke coördinatiegroep voor de Bestuursafpraak Friese taal en cultuur die functioneert onder regie van de minister van BZK. Het artikel is letterlijk overgenomen uit de WPO, art. 9 lid 8. Een meer passende uitwerking van de verdragsverplichting uit het Europees Handvest zou zijn een artikel, gebaseerd op WPO art. 9 lid 4: ‘Op de scholen in de provincie Friesland **wordt** tevens onderwijs gegeven in de Friese taal, tenzij gedeputeerde staten ontheffing hebben verleend van deze verplichting.’

Aanbevelingen voorschools onderricht

- De tweede volzin van art. 55 Wet Kinderopvang wijzigen in: ‘Op de kindercentra in de provincie Fryslân **wordt** tevens de Friese taal als voertaal gebruikt, tenzij gedeputeerde staten op verzoek van de ondernemer ontheffing van deze verplichting hebben verleend.’ [...]

- *De invoering van een taaltoets voor peuters*

In het beleidsprogramma 2007-2011, Samen werken, samen leven, hoofdstuk 4 sociale samenhang, paragraaf 39 kondigt de regering aan te willen investeren in stimulering van taalontwikkeling, vooral voor kinderen die thuis (nog) onvoldoende Nederlands aangeboden krijgen. In de visie van de regering is het noodzakelijk te investeren in voor- en vroegschoolse educatie om onderwijsachterstand te voorkomen en te bestrijden. Op grond van Het Europees handvest en vanwege de tweetalige situatie van Fryslân is het van belang dat bij de uitvoering van dit beleid expliciet aandacht en financiering voor tweetalige taalontwikkeling in Fryslân gerealiseerd wordt. Dit vraagt om **maatwerk** van de rijksoverheid naar de Friese gemeenten.”

⁷⁵ Ferlykje útspraken en tinkbylden lykas: “Wij leven in Nederland en aandacht voor het Fries leidt maar tot taalachterstanden!”

⁷⁶ Sjoch B. de Jager en C. van der Meer, *The Development of Minimum Standards on Language Education in Regional and Minority Languages* (Ljouwert/Leeuwarden: Mercator, maart 2007): “When countries ratify the Charter at level ii for primary schools [Fryslân], this implies more than **six hours a week** of minority language education” (s. 26).

Yn 1987 wie it de bedoeling fan minister Deetman fan OCW om de *ynhâld* fan it ûnderwiis kreker te omskriuwen en ‘**eintermen**’ ûntwikkelje te litten troch de SLO. Dat binne “omskriuwings fan kwaliteiten fan *learlingen* op it mêd fan kennis, ynsjoch en feardichheden dy’t de skoalle by har ûnderwiisaktiviteiten yn alle gefallen as doelstelling hantearje moat”. Dy eintermen sizze dus wat oer it **nivo fan de learlingen**. Foar’t se ynfierd waarden, is de namme en de essinsje derfan wizige yn *kearndoelen*, en dat binne beskriuwings fan kennis, ynsichten en feardichheden dy’t yn alle gefallen troch de basisskoallen oan alle learlingen *oanbean* wurde. Kearndoelen sizze dus *neat oer it nivo* dat de learlingen helje moatte, mar wol oer it oanbod dat troch learaars oanbean wurde moat. It is in eask dy’t te krijen hat mei it *oanbod* (ferl. ek: *Frysk oan bod. Learplan Frysk foar it Primêr Underwiis*. Enschede: SLO, 2005, s. 52).

De Nederlânske *Onderwijsinspectie* wol dat de *kearndoelen* ferfongen wurde troch **learstanderts: krekt omskreaune einddoelen** dy’t de bern yn groep 8 behearskje **moatte** (*Onderwijsverslag 2005/2006*). Der moat neffens de ynspeksje ek skerper formulearre wurde hokfoar einnivo oft learlingen nedich hawwe foar de ûnderskate soarten ferfolchûnderwiis. De noarms ferskille no per regio (*het Onderwijsblad*, nû. 10, 19 maaie 2007, s. 6, ‘Inspectie wil duidelijkheid over niveau basisschool’). Soks liket ús in tige goed ding. De einddoelen foar it ‘Frysk’ soene **lykweardich** oan dy fan it Hollânsk wêze moatte, yn Fryslân formulearre wurde moatte en (mei) fêststeld troch de Provinsje Fryslân. Foar de eigen Fryske skiednis en kultuer, (mei) yn relaasje ta de steatnasjonale en de Europeeske skiednis en kultuer, moat dat likegoed it gefal wêze.

⁷⁷ Sjoch ek it *Memorandum 2006 van het Konsultatyf Organ inzake het Handvest voor Regionale of Minderheidstalen* (Ljouwert/Leeuwarden, 2007, s. 7) oer it primêr ûnderwiis: “Nederland heeft bij de aanvaarding van het Handvest te aanzien van het primair onderwijs ingestemd met de bepaling om ‘een **aanmerkelijk** deel van het onderwijs te bieden in het Fries’ (artikel 8, eerste lid, onderdeel b ii).

Volgens de derde Rapportage van Nederland aan de Raad van Europa (2002-2005) maakt het Fries op de scholen in Fryslân **nog steeds niet in aanzienlijke mate deel uit van het leerplan**. Er is **geen sprake van een integraal onderwijsbeleid waarin de tweetaligheid van Fryslân uitgangspunt en doelstelling van het beleid is**. Er is gebrek aan voldoende bevoegde leerkrachten, gebrek aan sturing, aan stimulans en aan toezicht. De materiële instandhouding Fries is nu opgenomen in het Provinciefonds en wordt ook in de nieuwe regeling via de Provincie uitgekeerd aan de schoolbesturen. [...]

Aanbevelingen primair onderwijs

- De rijksoverheid moet de **bevoegdheid** voor de vormgeving van het onderwijs in het Fries **structureel beter delen** met de provincie Fryslân. De gemeenschappelijke verantwoordelijkheid en de bevoegdheid kan concreet vorm krijgen bij het vaststellen van het **kader** voor het onderwijs in het Fries als **vak** en als **instructietaal** (art. 9 lid 4 en lid 8 WPO) en bij het vaststellen van de vergoeding voor de materiële instandhouding Fries (art. 134 WPO).

- In aanvulling op art. 9, lid 4 WPO **moet een bepaling opgenomen worden** die erin voorziet, dat de scholen in Fryslân **tenminste zoveel onderwijstijd aan Fries besteden als noodzakelijk is voor het bereiken van de kerndoelen**. Om te voldoen aan de verdragsverplichting ‘aanmerkelijk deel van het leerplan’ moet de verplichting tot onderwijs in het Fries in artikel 9, lid 4 WPO aangevuld worden met ‘**in alle leerjaren**’. Op basis van de **kerndoelen en voldoende onderwijstijd** kunnen scholen voldoen aan het in de kerndoelen geformuleerde streven naar volledige tweetaligheid. Op basis van de ontheffingsregeling kunnen scholen die van gedeputeerde staten van Fryslân tijdelijk ontheffing van de verplichting gekregen hebben, een traject uitzetten om de kerndoelen op termijn **wel** te bereiken. Het waarderingskader van de inspectie moet hierin een sturende rol vervullen.

- De tweede volzin van art. 9, lid 8 WPO wijzigen als volgt: ‘Op de scholen in de provincie Friesland [*Fryslân?*] sjoch noat foarskoalsk ûnderrjocht] **wordt** Fries mede als voertaal bij het onderwijs gebruikt.’ [...]

- In het besluit kerndoelen moet vastgelegd worden dat het provinciaal bestuur betrokken wordt bij de herziening van de kerndoelen.”

⁷⁸ De fiertaalferdieling op ien fan de meast foaroansteande offisjeel trijetalige basisskoallen wie yn 2006-2007: groepen 1-2: Ned. 50%/Frysk 50%; groepen 3-4: Ned. 60%/Frysk 40%; groepen 5-6: Ned. 65%/Frysk 30%/Ingelsk 5%; groepen 7-8: Ned. 70%/Frysk 20%/Ingelsk 10%. It Frysk hat sels op sa'n skoalle noch **gjin** plak dat **lykweardich** is oan dat fan it Hollânsk, mei troch in *tekoart oan learmiddels* mei it Frysk as ynstruksjetaal.

⁷⁹ Boppedat kinne ûnderwizers en learaars effektiver differinsjearje as se op *systematyske* wize nivoferskillen fêststelle kinne en foldwaande ynsjoch hawwe yn en kennis hawwe fan de *trochgeande learline* Frysk. Foar it adekwaat fêststellen fan de begjinsituaasje fan de learlingen is it brûken fan toetsen ûnmisber. Dat jildt ek foar it krekt(er) fêststellen fan it rendemint fan de lessen Fryske taal en kultuer.

Studio F is in metoade foar it jaan fan ûnderwiis op fjouwer nivo's. Gâns skoalle sille de learlingen op it krekte nivo ynskatte moatte om passend ûnderwiis te bieden. Dêr binne ek **metoade-ûnôfhinklike** tuskontoetsen Frysk foar nedich. Om fêststelle te kinnen foar hoefier't de learlingen de keardoelen oan de ein fan de skoalperioade berikt hawwe, is it in betingst dat der in metoade-**ûnôfhinklike eintoets** hantearre wurdt. It Cito soe dy foar 't neist, yn gearwurking mei de Fryske Akademy, it bêste ûntwikkelje kinne.

Om yn de les foldwaande differinsjearje te kinnen, binne gaadlike materialen en helpmiddels nedich, bygelyks ict-programma's of in taalportfolio. In learkrêft moat witte wannear, wêrom en foar hokfoar learlingen oft er/sy dy middels brûke moat. Dêrby binne likegoed it *proses* as it *produkt* (de effektiviteit) fan de les fan belang. Foar dat lêste is it in betingst dat de effekten *mjitber* binne.

Likegoed as by rekkenjen en wiskunde, taal en lêzen (Hollânsk) moatte de foarderings yn de Fryske taal opnommen wurde yn it *learlingfolchysysteem* fan de skoalle. Sûnder toetsrisseltaten kinne learaars, direksjes en bestjoeren net (goed) fêststelle (op hokfoar mêden) oft der kwalitatyf foarútgong makke is mei it Frysk. Skoallen moatte by steat wêze en stel fêst oft en yn *hoefier*'t de keardoelen fan it Frysk ek werklik berikt wurde.

De provinsje Fryslân moat in stimulearjende rol hawwe by it ûntwikkeljen fan metoade-**ûnôfhinklike** toetsen en de gearwurking fan it Cito en de Fryske Akademy dêrby subsidiearje. De provinsje Fryslân moat in subsydje oan de skoallen foar primêr ûnderwiis foar it oantugen fan de metoade *StudioF* en foar it ûntwikkeljen fan *taalbelied* keppelje oan it **ferplichte** dielnimmen oan de *eintoets foar Frysk* yn groep 8. Dat soe al mooglik wêze moatte op grûn fan de tredde bestjoerôfspraak 'de provincie Fryslân **bepaalt het beleid** m.b.t. het Fries en draagt zorg voor de uitvoering hiervan' (s. 5). Op grûn fan datselde útgongspunt moat it provinsjaal bestjoer likegoed de (takomstige) *learstanderts* (sjoch dêroer ek boppe) foar it Frysk fêststelle.

⁸⁰ It Frysk soe no op grûn fan it Hânfêst neistribbe wurde moatte as 'yntegraal part' (kêst 8, 1, c, iii) fan it learplan. Sjoch B. de Jager en C. van der Meer, *The Development of Minimum Standards on Language Education in Regional and Minority Languages* (Ljouwert/Leeuwarden: Mercator, maart 2007): "In secondary schools, an integral part implies that the minority language should be offered as a **compulsory subject**" (s. 26).

Sjoch ek it *Memorandum 2006 van het Konsultatyf Orgaan inzake het Handvest voor Regionale of Minderheidstalen* (Ljouwert/Leeuwarden, 2007, s. 8-9) oer it fuortset ûnderwiis: "Bij de aanvaarding van het Europees Handvest heeft Nederland ingestemd met de bepaling te voorzien in het onderwijzen van de Friese taal als integrerend onderdeel van het leerplan (art. 8, eerste lid, onderdeel c iii).

In 2001 heeft de Raad van Europa in zijn rapport aan de Nederlandse regering deze aanbeveling gedaan: 'The Committee encourages the government to take the necessary steps to improve the present situation of Frisian in secondary education by defining **clear key objectives** for Frisian and ensuring that the **quality** and the **continuity** of the educational process are improved **so that these objectives can be met**. This would certainly make Frisian a more attractive choice for students in upper secondary education'. Deze aanbeveling is **herhaald** in het rapport uit 2004.

De invoering van Fries in de basisvorming sinds 1993 is zeer geleidelijk gegaan. De meeste scholen geven één uur les in de eerste klas voor alle leerlingen, een aantal eveneens in klas 2 (voor alle leerlingen of als keuzevak), terwijl Fries als examenvak gekozen kan worden op een beperkt aantal scholen. De provincie Fryslân kent sinds 2002 een subsidieregeling om het voor scholen gemakkelijker te maken Fries als vak te geven vanaf klas 2. Deze regeling voldoet aan de verwachtingen.

De knelpunten betreffen de **adviesurentabel** die **niet voldoende ruimte** biedt voor uren Fries in de schooljaren tussen de basisvorming en de bovenbouw. Bovendien worden (te) veel lessen onbevoegd gegeven.

In algemene zin geldt voor het voortgezet onderwijs: er zijn wel wettelijke voorzieningen getroffen die bedoeld zijn nok het vak Fries als integrerend deel van het leerplan aan alle leerlingen aan te bieden; **het ontbreekt echter aan de implementatie**. Dit onderwerp is tijdens de hoorzitting van de commissie van deskundigen van de raad van Europa op 9 februari 2004 uitvoerig besproken. Het Europees Handvest leidt nu eenmaal tot **dwingende maatregelen ter implementatie van wetgeving**. De rijksoverheid als verdragspartij

moet de verantwoordelijkheid op zich nemen om - **ondanks de autonomie van de scholen** – passende voorzieningen voor Fries in het voortgezet onderwijs te treffen met het doel het onderwijs in het Fries als vak in het voortgezet onderwijs aanzienlijk te verbeteren. Dit kan door de verplichting van Fries in artikel 11 WVO aan te vullen met ‘**in alle leerjaren**’.

Aanbevelingen voortgezet onderwijs

- Het onderwijs in het Fries moet gekenmerkt worden door een doorlopende leerlijn van Fries als vak en door een functioneel gebruik van Fries als instructietaal. Om dit mogelijk te maken moet in art. 6a van de Wet op het voortgezet onderwijs (WVO) na de eerste volzin tussengevoegd worden: ‘Op de scholen in Friesland [*Fryslân?*] **wordt** het onderwijs mede in het Fries gegeven en kunnen examens in het Fries worden afgenomen worden.’

- Om te voldoen aan de verdragsverplichting ‘integreerend deel van het leerplan’, moet de verplichting tot onderwijs in het Fries in de WVO, artikel 11, aangevuld worden met de bepaling ‘**in alle leerjaren van de onderbouw**’.

- De doorlopende leerlijn van de basisvorming moet doorgetrokken worden naar de bovenbouw, zowel in de leerwegen van het Vmbo als in de tweede fase (profielen) van het Havo en Vwo. Deze doorgaande leerlijn moet het karakter krijgen van een **beperkt curriculum voor alle leerlingen** en een **uitgebreider curriculum als keuzevak**, zowel in Vmbo als in Havo en Vwo. Concreet betekent dit, dat Fries in het Vmbo niet alleen in de GT-leerweg, maar ook in de KB-leerweg als examenvak gekozen moet kunnen worden.

- De kwaliteit van het onderwijs in het Fries moet ook verbeterd worden door doelgerichte faciliteiten beschikbaar te stellen voor (na)scholing om onbevoegde docenten verder te kwalificeren en te bekwamen. De scholen moeten de uitkomsten van de waardering door de inspectie gebruiken voor de verdere ontwikkeling van eigen kwaliteitsbeleid en integraal personeelsbeleid met het doel om meer docenten Fries een **tweedegraads bevoegdheid** te laten behalen.”

⁸¹ Ferl. ek de *Derde Rapportage betreffende het Europees handvest voor regionale talen of talen van minderheden 2002-2005* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2007, s. 65-66):

“[6.108] Het ‘Committee of Experts’ stelt in zijn tweede rapport dat onder meer de tijd die beperkt aan het onderwijs van de Fries taal ter beschikking staat, alsmede het tekort aan voldoende gekwalificeerde docenten een hinderpaal vormen voor het verkrijgen van een vloeiende taalbeheersing en kennis van het Fries. Ook het aantal leerlingen dat Fries als *eindexamenvak* kiest blijft laag. Het ‘Committee’ refereert verder aan plannen van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen om het Fries in het facultatieve deel van het curriculum voor de eerste fase van het voortgezet onderwijs onder te brengen. De realisatie van dit voornemen zou **in strijd** zijn met de verplichtingen die de Nederlandse regering onder het Handvest is aangegaan. Verder **mist het vak Fries een wettelijk voorgeschreven minimumstandaard en een voorgeschreven minimum aantal uren** voor het vak Fries in het voortgezet onderwijs, terwijl het in de tweede fase van het voortgezet onderwijs **slechts om een facultatief vak** gaat. Bovendien is een voldoende ontwikkelende lange-termijnbenadering voor het Fries vanaf het primair onderwijs tot en met het einde van het voortgezet onderwijs nodig. Het ‘Committee of Experts’ concludeerde opnieuw **dat Nederland niet aan de aangegane verplichtingen voldoet** [2nd Report of the Committee of Experts, 2004, 90, 92-96]. [...]”

[6.141] Samenvattend kan over het vak Fries in het voortgezet onderwijs gezegd worden dat de constatering in het tweede rapport van het ‘Committee of Experts’ dat onder meer de **beperkte tijd** die aan het onderwijs van de Fries taal ter beschikking staat, alsmede het **tekort aan voldoende gekwalificeerde docenten** een barrière vormt voor het verkrijgen van een vloeiende taalbeheersing en kennis van het Fries, **nog steeds geldig** is. Wel heeft het Fries, in overeenstemming met de afspraken daartoe binnen de Bestuursovereenkomst Friese taal en cultuur 2001, een vaste plaats gekregen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs en zijn daar kerndoelen voor vastgesteld. De bevoegdheid tot het verlenen van ontheffing voor de verplichting om het vak Fries aan te bieden, is overgegaan van de Inspectie van het Onderwijs naar het College van Gedeputeerde Staten van Fryslân. Een **knelpunt blijft de implementatie van de verplichting** tot het aanbieden van het vak Fries in het voortgezet onderwijs. De schoolpraktijk blijkt het moeilijk te hebben met het geven van een **volwaardige** plaats aan het vak Fries.” [...]”

“[6.154] Samenvattend kan worden vastgesteld dat de nodige wettelijke voorzieningen voor zowel onder- als bovenbouw in het voortgezet onderwijs zijn getroffen, welke beogen het vak Fries als **integreerend** deel van het leerplan aan alle leerlingen aan te bieden. Uit het rapport van de Inspectie van [het] Onderwijs (2006) blijkt echter dat de implementatie van deze voorzieningen **onvoldoende** is. Voor de hogere leerjaren van het voortgezet onderwijs neemt het vak Fries een **facultatieve** status in. Het aantal *eindexamenkandidaten* dat het vak Fries kiest, **blijft beperkt**. Met name het aantal eindexamenkandidaten dat het vak Fries op VWO-niveau kiest, blijft achter, niettegenstaande de – beperkte – toename van het aantal onderwijsvestigingen dat het vak Fries aanbiedt. De zwakke positie van het vak Fries binnen de instellingen die het Fries aanbieden, alsmede de zwakke motivatie van leerlingen om het vak Fries te kiezen, maken de vooruitzichten van het vak Fries in het voortgezet onderwijs **weinig rooskleurig**” (*Ibid.*, s. 79).

It nije fak 'Fryske taal en kultuer' soe in grutte slach meitsje as, it krekt as it Nederlânsk en it Ingelsk, in folweardich en dus ek in **ferplichte eksamenfak** wurdt yn Fryslân foar **alle** learlingen.

⁸² *Report of the Committee of Experts on the application of the European charter for regional of minority languages in the Netherlands* (2001, par. 68 en 71, s. 17-18). Sjoch ek it *Memorandum 2006 van het Konsultatyf Orgaan inzake het Handvest voor Regionale of Minderheidstalen* (Ljouwert/Leeuwarden, 2007, s. 10) oer it heger ûnderwiis: "Omdat de lerarenopleiding van groot belang is voor de kwaliteit van het onderwijs, wordt voortdurend gewezen op de betrekkelijk geringe aandacht in het curriculum van de lerarenopleiding voor het basisonderwijs (PABO) voor Fries. Er is **te weinig plaats** in het curriculum om te kunnen voldoen aan de **normale eisen** van vakbekwaamheid die nodig is om bevoegd te zijn tot het geven van onderwijs in de Friese taal. Met de invoering van de Wet BIO is art. 186 lid 5 WPO vervallen. Dit verdient **reparatiewetgeving**."

Aanbevelingen hoger onderwijs

- *M.b.t. de lerarenopleiding voor het basisonderwijs*: Er moet een Algemene Maatregel van Bestuur komen, die erin voorziet dat er een bevoegdheid Fries geformaliseerd wordt, als vervanging van de formuleringen uit het vervallen art. 186, lid 5 WPO. In deze AMvB moet bepaald worden welke competenties bevoegdheid verlenen tot het geven van onderwijs in de Friese taal. De accreditatie van de bevoegdheid Fries moet gericht zijn op het bereiken van startbekwaamheden op het gebied van de taalbeheersing van het Fries en op tweetaligheid in opvoeding en onderwijs. De accreditatie moet uitgevoerd worden door **onafhankelijke** deskundigen, bijvoorbeeld van NVAO [Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie].

- De doeluitkering aan de hogescholen die bedoeld is om de kwaliteit van het onderwijs in het Fries te verbeteren, moet zodanige voorwaarden van besteding bevatten, dat de gestelde doelen op het gebied van de taalbeheersing en de oriëntatie op tweetaligheid in opvoeding en onderwijs bereikt kunnen worden. Permanente monitoring en periodieke evaluatie door de instituten zelf moeten eveneens geaccrediteerd worden door onafhankelijke deskundigen.

- *M.b.t. de lerarenopleiding voor het voortgezet onderwijs*: Bij het vaststellen van competenties voor docenten Fries in het voortgezet onderwijs moeten de eisen van bekwaamheid zoals geformuleerd op basis van art. 34 en 35 WVO gehandhaafd worden."

Ferl. ek it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010, Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* ([augustus] 2007, s. 24) dêr't foar de beide Fryske pabû's de neikommende winsklike risseltaten formulearre wurde: "(20.) Yn 2010 is der neffens it oardiel fan in fisitaasjekommisje in **goede en fanselsprekkende posysje** foar de Fryske taal en kultuer binnen it kurrikulum fan de Fryske opliedings ta learaar yn it basisûnderwiis. (21.) De Provinsje soarget foar in **fisitaasjekommisje** dy't oer de ynhâldlike en fakdidaktyske kwaliteit fan it foech oardielje kin. (22.) De Provinsje slút yn 2007 in konvenant mei de pabû's en it primêr ûnderwiis oer it fanselsprekkende plak fan it Frysk foech binnen it profyl fan leararen. (23.) Yn 2010 is de **kwaliteit fan it foech** Frysk garandearre troch in akkreditaasjesysteem."

⁸³ Ferl. Hilda Schram: '*Het Nederlands wordt intellectueel onthoofd*' (Weblog I & C, 05-02-2007): "Zo betitelt de *stichting Nederlands* de ontwikkeling dat in het hoger onderwijs het Nederlands steeds meer vervangen wordt door het Engels. Tot voor kort was het nog vanzelfsprekend dat alle onderwijs in Nederland in het Nederlands werd gegeven, een aantal internationale scholen uitgezonderd. De laatste jaren is echter in duizelingwekkend tempo en zonder dat daarover ooit een democratisch besluit is genomen, de balans aan het omslaan ten gunste van onderwijs in het Engels, te beginnen in het universitair onderwijs. [...] Er zitten twee aspecten aan deze verengelsing: in de eerste plaats de verengelsing van het Nederlands waar het laatste nog wél gebruikt wordt (taalintern), en in de tweede plaats het verdringen van het Nederlands uit bepaalde domeinen (taalextern). Beide ontwikkelingen worden vaak voorgesteld als onontkoombaar. Ten onrechte." Schram wiist op het belang fan in gedrachskoade foar de ûnderwiistaal. Wy wize op it belang fan sa'n koade foar it Frysk.

⁸⁴ De studinten fan in pabû *bûten* Fryslân kinne op de NHL it foech helje, mar de measten witte net dat dy mooglikheid der is. Dêrnjonken is it mooglik om op de NHL in neiskoallingskursus foar it foech te folgjen. Yn de praktyk hat it him oant no ta (2007) noch **net** foardien dat in studint fan in oare Pabû *bûten* Fryslân it foech by de NHL hellet.

In pear jier lyn hat in Frysktalige studinte fan de ferkoarte pabû-oplieding fan Fontys (Limboarch) in begjin makke mei it foech en in toets stavering en berneliteratuer oan de NHL ôflein. Se soe begjinne mei didaktyk en twataligens en moast sadwaande ek staaizerinne yn Fryslân (studinten moatte Fryske lessen jûn hawwe yn it basisûnderwiis). Troch omstannichheden is se foarearst net fierder gongen mei Frysk en hat it foech (yn 2007) noch net helle.

It foech kin op de NHL útrikt wurde, mar it kin ek opstjoerd wurde nei in oare pabû om dat dan tagelyk mei it pabû-dipolma út te rikken (e-mail L. Flapper, dosinte Frysk NHL, 06-07-2007).

Ferl. ek de *Derde Rapportage betreffende het Europees handvest voor regionale talen of talen van minderheden 2002-2005* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2007, s. 107):

“[6.276] In de tweede plaats kan melding gemaakt worden van de lerarenopleiding basisonderwijs van de CHN, vestiging Groningen, waar Fries als keuzevak wordt gegeven, indien het aantal studenten dit rechtvaardigt. Dat blijkt het geval te zijn: voor het cursusjaar 2001/2002 hebben 22 studenten zich aangemeld voor het vak Fries, dat is ongeveer een derde van het totaal aantal studenten van de vestiging in Groningen. In de cursussen 1999/2000 en 2000/2001 volgden ca. vijftien studenten het vak Fries. Er wordt gedifferentieerd tussen Friestalige en niet-Friestalige studenten. Het is niet mogelijk om aan de vestiging van de CHN in Groningen de formele onderwijsbevoegdheid voor het vak Fries te behalen. Daarvoor moeten studenten dit onderdeel van de opleiding volgen aan de hoofdvestiging van de CHN te Leeuwarden. Het is niet bekend hoeveel studenten van deze mogelijkheid gebruik maken.”

⁸⁵ Ferl. de *Derde Rapportage betreffende het Europees handvest voor regionale talen of talen van minderheden 2002-2005* (Ljouwert/Leeuwarden, Fryske Akademy, 2007, s. 100):

“[6.243] Omdat het Fries een verplicht vak is op de scholen voor primair onderwijs in de provincie Fryslân, vormt het vak Fries ook een verplicht onderdeel in het onderwijsaanbod van de lerarenopleiding van de NHL, zijn de studenten in de eerste twee jaar van hun vierjarig studieprogramma verplicht deel te nemen aan de lessen Fries, daarna is het Fries een keuzevak. Op de lerarenopleiding van de CHN was het Fries gedurende de hele opleiding een keuzevak. Er wordt thans [e-mail van de CHN aan de Fryske Akademy van 8 maart 2007] echter gewerkt aan een nieuwe opzet, waarbij het Fries in het eerste jaar wordt gedifferentieerd naar Fries- en niet-Friestaligen. De studenten worden verplicht om één van de twee varianten te volgen. Hoe het vak Fries in de volgende drie jaar vorm wordt gegeven, is nog onduidelijk, maar er zal in ieder geval sprake zijn van een verzwaring te opzichte van het eerdere aanbod. Op beide hogescholen kunnen studenten, wanneer het examen ook voor het vak Fries met goed gevolg is afgerond, de **aantekening Fries** op hun diploma verwerven. Het ‘foech Frysk’ verleent volgens artikel 186, lid 5, van de Wet op het primair onderwijs, aan leraren de bevoegdheid om Fries te onderwijzen aan kinderen in het primair onderwijs [sjoch ek: Inspectie van het Onderwijs. *De kwaliteit van het vak Fries in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs in de provincie Fryslân. Technisch rapport*. Utrecht, 2006, s. 103].

[6.244] Het percentage studenten dat aan de CHN het ‘foech Frysk’ behaalt, ligt aanmerkelijk hoger dan aan de NHL. Zo maken de cijfers over de afgelopen jaren duidelijk. De verklaring voor het verschil ligt in het feit dat bij de CHN studenten de bevoegdheid behalen wanneer zij het vak als keuzevak in hun afstudeerpakket hebben opgenomen. De CHN maakte daarbij eerder geen onderscheid tussen Friestalige en niet-Friestalige studenten. Wanneer studenten bij de NHL de bevoegdheid Fries willen halen, dienen zij boven het reguliere onderwijsprogramma een extra-programma te volgend (in concreto betekent dat extra stages, extra lessen en extra werkopdrachten, zoals presentaties en verslagen). De NHL differentieert verder tussen Friestalige en niet-Friestalige studenten: de niet-Friestalige studenten volgen een extra module, zodat zij aan het einde van het derde jaar eenzelfde niveau bereiken als de Friestalige studenten. Concluderend kan worden opgemerkt dat de eisen die de NHL voor het behalen van de bevoegdheid Fries stelt, nog steeds hoger zijn dan de eisen die de CHN aanlegde, maar beide instellingen voeren overleg om hun competentieprofielen voor het lesgeven in de Frie4se taal op elkaar af te stemmen.

[6.245] Het is duidelijk dat een deel van de toekomstige leraren in het primair onderwijs ervoor kiest om geen bevoegdheid Fries te halen. Desalniettemin lijkt de beheersing van het verstaan, spreken, lezen en schrijven van het Fries door leraren in het basisonderwijs in 2004/2005 beter te zijn dan in 2001. Alleen de beheersing van het **schrijven** lijkt te zijn **afgenomen**. De percentages voor het respectievelijk vloeiend, goed of voldoende verstaan, spreken, lezen en schrijven zijn in 2004/2005: 100, 94, 96 en 69 procent. **Eenendertig** procent van de leraren zegt het Fries schrijven met moeite of niet te beheersen.”

De situaasje oan de NHL is sa dat pabû-studenten allegearre *two* jier Frysk folgje (moatte). De net-Frysktalige studenten folgje in spesjaal programma. Dy mei in swakke begjinsituaasje foar Frysk kinne it dan ferstean, lêze, in bytsje prate en in bytsje skriuwe. Guon (bettere) net-Frysktaligen kinne somtiden nei trije jier it nivo helje fan de Frysktaligen. Nei *two* jier ferplichte Frysk kinne de net-Frysktaligen, krekt as de Frysktaligen, kieze om troch te gean foar it foech Frysk. Njonken it gewoane foech-programma krije de net-Frysktaligen noch ekstra oefening yn eigen feardichheden. Der binne alle jierren sa wol in stikmannich net-Frysktaligen dy’t it foech Frysk helje op de NHL (e-mail L. Flapper, dosinte Frysk NHL, 06-07-2007).

Ferl. ek it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010, Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* ([augustus] 2007, s. 38): ‘It foech Frysk is op ’e nij troch de PABU’s definiearre. De beide PABU’s biede no in ienriedich bestel fan kompetinsjes en betingsten oan foar sawol it kennisnivo as it feardigensnivo. De stúdzjelêst is as gefolch dêrfan wol omheech gien.’”

⁸⁶ Ferlykje de ‘Taalgedragscode Noordelijke Hogeschool Leeuwarden’ (fan 3 april 1997) en de ‘Gedragscode voor het gebruik van andere talen dan het Nederlands in het onderwijs’ (Bijlage 2, *Hogeschoolzaken, Studenten Statuut, dl. 1, CHN 2002/2003*, s. 60-62).

Yn de NHL-koade kin in studint syn/har tentamens bygelyks net ôflizze en syn/har wurkstikken, staaazjeferslaggen, ôfstudearwurkstikken en oar skriftlik wurk nèt yn it Frysk gearstalle as in eksaminator of en direkte fakkollega it Frysk net genôch passyf behearskje (par. 9, 1.b.). Dêr moatte oare oplossings foar betocht wurde. In goede oplossing is neffens ús dat sokke **eksaminators of dosinten it Frysk (ek) leare**.

Yn de CHN-koade wurde oan it brûken fan it Frysk ek behinderings oplein. In studint of meiwurker fan de CHN hat it rjocht om it Frysk te brûken, ‘tenzij de goede samenwerking daardoor wordt belemmerd’ (pnt. 3, s. 60). Ien dy’t neat fan it Frysk hawwe moat, kin it Frysk dus keare. It Frysk kin allinnich brûkt wurde by it ûnderwiis as dat fan te foaren bekend is by de studint en eksplisyt op de realisearring fan de ûnderwiisdoelen basearre is (pnt 5). By modulen dêr’t net eksplisyt sein wurdt dat de fiertaal in oare taal is, is it Hollânsk (‘Nederlands’) by de kontaktoeren fan meiwurkers en studinten en ûnder de eksamen de fiertaal (pnt 7). **Formeel** is it Frysk dêrby yn de praktyk dus **nèt** mooglik. In dosint mei it Frysk allinnich brûke as de *studint* it folgje kin. It brûken fan it Frysk bûten de lessen Frysk is ôfhinklik fan de tastimming en/of behearsking fan de net-Frysktalige studint of dosint. Foar de learareopliedings soe yn alle gefallen in oare koade jilde moatte.

Feilichheidsfoarskriften en paadwizers (‘bewegwijzering’) moatte **ferplichte** yn it Hollânsk en Ingelsk oanwêzich wêze (pnt 5). Dat jildt ek foar saken oangeande fuortgong fan de stúdzje (pnt 17). In studint moat de ynstutseksamenkommisje fersykje om skriftlike eksamenûnderdielen yn it Frysk ôf te lizzen. Dat wurdt tastien as de eksaminator(s) oanjout/oanjouwe it Frysk foldwaande te behearskjen (pnt 21).

It Frysk wurdt yn ûnderskate boppeneamde gefallen (noch) **diskriminearre**. It Frysk is winliken allinnich tastien as de net-Frysktalige dêr tastimming foar jout.

⁸⁷ Neffens de direksjes hat 67% fan de basisskoallelearkrêften in foech foar Frysk (en dus 33% net), wylst de measte direksjes (83%) de learkrêften ek **net ferplichtsje** om it foech Frysk te heljen as se dat net hawwe. Yn it fuortset ûnderwiis komt men it probleem tsjin dat de Wet op it Fuortset Underwiis (WVO) it mooglike makket dat de skoalle de learaars opdraacht om Fryske les te jaan, ek al hawwe se **gjin** spesifyk foech. Sa’n 40% hat gjin foech foar Frysk, wylst 14% fan de lju sûnder foech fan hûs út net-Frysktalich is. In fjirdepart fan harren seit dat se **mei muoite Frysk skriuwe kinne** en mar in treddepart hat de ôfrûne jierren neiskoalling folge (Inspectierapport 2006-21, *De kwaliteit van het vak Fries in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs in de provincie Fryslân. Technisch rapport* (Utrecht, juni 2006, s. 44, 68).

Sawol by de *wearde* fan it *eardere* foech Frysk as by de *bekwamens* fan basisskoallelearkrêften foar it Frysk kin men fragen stelle en kanttekenings meitsje. Ien fan dy fragen is oft der sprake is fan *ien* algemien foech foar Frysk yn it primêr ûnderwiis en oft by it heljen fan dat foech in **kumulatyf** systeem sinfol en mooglik is. In wichtige fraach is ek oft learkrêften sûnder foech foar Frysk, dochs ûnder de ferantwurdlikens (of oanwêzigens) fan in oare learkrêft (dy’t it foech wol hat) (tydlik?) Fryske les jaan meie.

Oer de *kwaliteit* fan de opliedings foar Frysk, de ûnderstelde *gearhing tusken foech en bewamens* en de *akkreditaasje* fan de ferskillende opliedings foar Frysk, Fryske taal en kultuer en de didaktyk fan de meartaligens kin men ek in stikmannich fragen stelle:

- (1) Kin en mei men mei in Afûk-diploma Frysk-A flugger it foech P(rimêr) U(nderwiis) helje?
- (2) Binne de easken fan bewamens op de CHN en de NHL foar oankommende learaars PU wol gelyk?
- (3) Wa hâldt it tafersjoch op de eksamen-easken? Wa is dêrfoar akkreditearre?
- (4) Wa fiert de akkreditaasje fan de opliedings Frysk út?
- (5) Mei in pjutteliedster mei in foech Frysk lesjaan yn de beukergroepen fan it basisûnderwiis (en oarsom)?
- (6) Yn hoefier is der by it oanbod Frysk fan (de) ferskillende ynstellings sprake fan gearhing of in trochgeande line?
- (7) Is de *ynhâld* fan ‘it foech’ (bgl. de taalbehearsking, de didaktyk, it differinsjearjen, it omgean mei meartaligens, it taalskôgjen) genôch ôfstimd op it ferskaat yn de hjoeddeiske ûnderwiispraktyk?
- (8) Is it foar de learaars goed dúdlik wêr’t men hokfoar oplieding folgje kin? It ferlet oan mear skoalling/oplieding foar Frysk kin *fergrutte* wurde troch de *praktyk* (bgl. troch easken oan bewamens te stellen by it ynfieren fan *StudioF*; de Wet op de Beroepen In het Onderwijs [Wet BIO] freget de skoalle bygelyks om *bekwaamheidsdossiers* by te hâlden) en troch de *polityk* (bgl. troch it rjocht om Frysk te jaan yn it basisûnderwiis op grûn fan it ‘hjoeddeiske’ of ‘âlde’ foech **ferfalle** te litten yn 2012). Dat lêste soe foar ’t neist provinsjaal belied wurde kinne op grûn fan in útgongspunt fan de tredde bestjoersôfspraak: ‘de provincie Fryslân **bepaalt** het beleid m.b.t. het Fries en draagt zorg voor de uitvoering hiervan’ (s. 5).
- (9) Yn hoefier kin de provinsje of it Ryk, mei de Wet BIO yn de hân, op it mêd fan taalbelied Frysk de kompetysjes fan learaars, liedsters en ûnderwiisassistinten fierder oanskerpje?

(10) Hoe stelt men fêst oft ien dy't ea in foech krige hat noch wol bekwaam is? Hat it foech Frysk in 'ivichheidskarakter' of moat in dosint of learaar nei in beskate perioade (fan bgl. fiif of tsien jier) in werhellingskursus folge of in bekwamenstoets ôflizze? Yn hoefier kin men mei 'it foech' ek yn it fuortset ûnderwiis oan 'e slach? Of op in meartalich pjutteboartersplak?

(11) Moat men om les jaan te kinnen op in meartalich pjutteboartersplak of op in 'trijetalige skoalle' spesifike oanfoljende kompetinsjes hawwe? Kin men in oplieding 'meartaligens' opsette, wêrby't effektyf klassemangement, it brûken fan ict by taalbehearsking of mear spesifyk de transfer tusken Nederlânsk, Ingelsk en Frysk omtinken kriget? Kinne sokke modulen (ek) troch de provinsje *akkreditearre* en *subsidiearre* wurde? Dat lêste soe ek neigien wurde moatte as it om in modul 'taalkoördinator meartaligens' giet.

⁸⁸ Op de NHL folget eltse studint yn alle gefallen twa jier Frysk. Sa'n 2 à 3 studinten folgje in alternatyf programma en meie dan ek net staažjerinne yn Fryslân.

⁸⁹ Dy dogge op de NHL op it stuit (2007) ek mei oan it NF-programma.

⁹⁰ De Kolleezjes fan Bestjoer sille benaud wêze dat se (wat) minder studinten op de pabû krije en net alle studinten sille dy ferplichting begripe (wolle). Soks kin der wer ta liede dat de kwaliteit fan it nije foech Frysk útholle wurdt om in ridlik persintaazje studinten slagje te litten.

⁹¹ Mooglik is it argumint fan it ferplichte fak op de basisskoalle troch studinten better te akseptearjen as de ferplichting op de pabû-oplieding sels. Absolút 'net-motivearre' studinten wurde sa net twongen om it foech te heljen. It (leafst hege) nivo fan it foech hat minder fan sokken te lijen en kin dêrtroch better neistribbe en berikt wurde.

Om it Frysk as fier-/ynstruksjetaal op de oplieding goed funksjonearje te litten, is in *passive* behearsking (it Frysk ferstean en lêze kinne) foar *alle* studinten (dus ek foar dy fan bûten Fryslân) wol in hurde eask. Soks is ek goed foar de Hollânsktaligen, omdat no it *sosjaal-kulturele* argumint it primaat hat (dielnimme kinne oan de twatalige mienskip mei syn kultuer, 'respekt' hawwe foar praters fan in minderheidstaal, ensfh.) en net allinnich de ferplichting yn de basisskoalle.

⁹² Sjoch ek de *Derde Rapportage betreffende het Europees handvest voor regionale talen of talen van minderheden 2002-2005* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2007, s. 102):

"[6.248] Sinds 2002/2003 zijn geen eerstegraads leraren Fries afgestudeerd. In dezelfde periode zijn zes leraren met een tweedegraads-bevoegdheid afgestudeerd. In 2004/2005 volgden zeven docenten Fries in de onderbouw van het voortgezet onderwijs de door de NHL georganiseerde nascholingscursus. Verdeeld over vier cursusjaren telde de flexibele tweedegraads-opleiding Fries aan de NHL op 31 augustus 2006 tien studenten. In het cursusjaar 2005/2006 studeerde één student af. De voltijdsopleiding Fries begon in 2003 met twee studenten. In 2005 kwamen daar nog twee studenten bij. De flexibele eerstegraads-opleiding Fries kende geen studenten."

⁹³ Ferl. de ferkenning *Versteviging van kennis in het onderwijs. Verkenning* (Den Haag: Onderwijsraad, dec. 2006): "De raad bepleitte daarom eerder voor de lerarenopleidingen: **meer dan 50% opleidingstijd** besteden aan de **inhoud** van het (school)vak; meer aandacht voor de vakinhoudelijke eindtermen; per schoolvak vakinhoudelijke eindtermen expliciteren en landelijke richtlijnen voor de inhoud en de vorm van het eindassessment van de lerarenopleiding" (s. 72-73).

⁹⁴ Sjoch bygelyks de útslach fan in peiling dy't de *Algemene Onderwijsbond* (AOB) holden hat ûnder 975 dielnimmers. Fan harren wie 93% fan betinken dat sa'n 'vast omschreven set van eindtermen' der komme moast foar de learareopleidings. Yn de situaasje fan hjoed de dei [2007] stelle de hegeskoallen sels foar in part de ynhâld en de wize fan toetsen fan it ôfstudearjen fêst: "CDA-Kamerlid Jan van Dijk wil dat er eindtermen komen voor de lerarenopleidingen. Hij veronderstelt dat op die manier het niveau van de pabo en de lerarenopleidingen voortgezet onderwijs steviger wordt vastgelegd" (*het Onderwijsblad*, nû. 10, 19 maaie 2007, s. 8).

⁹⁵ Ferl. ek it *Beliefsplan Fryske taal 2008-2010, Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* ([augustus] 2007, s. 36) dêr't oer de doelen dy't de Provinsje steld hie foar de skoallen dy't ûnder de Wet op de Ekspertizesintra falle, opmurken wurdt: "Der binne tsien skoallen foar spesjaal ûnderwiis yn Fryslân. Ut it Rapport fan de Ynspeksje fan Underwiis [2006] docht bliken dat **gjin** fan de acht ûndersochte skoallen in taalbeliefsplan hat. [...] De doelstelling yn de taalnota foar dit domein binne **net** helle, om't it beskikber stelde budzjet foar it Frysk yn it ûnderwiis it net taliet [...]. Foar de kommende belidsperioade nimt de Provinsje de foarstap om in **wurkgroep** yn it libben te roppen dy't de situaasje fan it spesjaal ûnderwiis ferkenne sil."

It technysk rapport fan de ynspeksje *De kwaliteit van het vak Fries in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs in de provincie Fryslân* (juni 2006, s. 60, 61) hat it lykwols oer 'vijftien scholen voor speciaal onderiis' en konkludearret op basis fan fragelisten dat mar twa skoallen it Frysk as fak jouwe en ek dat de measte skoallen **net** fan doel binne en feroarje harren wurkwize oangeande it Frysk. Der is ien skoalle dy't in taalbeliefsplan hat [Skoalle Lyndensteyn te Beetstersweach].

Sjoch ek it *Memorandum 2006 van het Konsultatyf Orgaan inzake het Handvest voor Regionale of Minderheidstalen* (Ljouwert/Leeuwarden, 2007, s. 7, 8) oer it spesjaal en fuortset spesjaal ûnderwiis: "Bij de

overgang van de ISOVSO naar de Wet op de expertisecentra (WEC) is een bepaling over het Fries, **zonder expliciet voorstel daartoe in het wetsvoorstel, niet overgenomen in de Wet op de Expertisecentra.**

In de landelijke ontwikkelingen is er veel aandacht voor ‘passend onderwijs’ en zorgplicht (toekomstig wetgevingstraject). In dit kader is integratie van leerlingen met speciale hulpvragen in het reguliere onderwijs een centraal thema. Om de aansluiting tussen speciaal onderwijs en regulier onderwijs te optimaliseren is het noodzakelijk dat in beide schoolsoorten **dezelfde eisen** gesteld worden met betrekking tot de positie van het Fries. Daarom moet in de Wet op de expertisecentra een bepaling worden opgenomen parallel aan de tekst van art. 9 lid 4 WPO.

Aanbeveling speciaal onderwijs

- In de Wet op de Expertisecentra (WEC) in artikel 18 na de eerste volzin tussenvoegen: ‘De scholen in de provincie Friesland [*Fryslân?*] geven met redenen omkleed aan op welke wijze aandacht wordt besteed aan de Friese taal en cultuur’.”

⁹⁶ Ferl. ek de *Derde Rapportage betreffende het Europees handvest voor regionale talen of talen van minderheden 2002-2005* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2007, s. 57, 58):

[6.82] “Scholen die onder de WEC vallen mogen het Fries als instructietaal gebruiken en kunnen het Fries als leergebied aanbieden (art. 13, zesde lid, en 18 WEC). In de praktijk gebeurt dit **zelden of nooit**.

In Fryslân gaat het in totaal om 14 scholen, waarvan één school in de categorie van auditief en communicatief gehandicapten, elf scholen in de categorie van lichamelijk en verstandelijk gehandicapten en twee scholen voor leerlingen met gedragsmoeilijkheden en psychiatrische problemen. Het ‘Plan fan oanpak Frysk yn it ûnderwiis’ [november 2001, 21] besteedt in paragraaf 5.5 aandacht aan de scholen die onder de WEC vallen. Volgens het ‘Plan fan oanpak Frysk yn it ûnderwiis’ dienen deze scholen een taalbeleid te formuleren waarin aandacht wordt geschonken aan de wijze waarop de school in het onderwijs op de thuistaal van de leerlingen aansluit; doelstellingen voor het leergebied Fries en de wijze waarop de school de professionaliteit aangaande het Fries of tweetalige onderwijs behoudt (Zie ook: B[estuurs]A[fspraak] 2001, 2.6).

[6.83] In het Uitvoeringsconvenant Fries taal en cultuur 2005 wordt opgemerkt dat de minister van OCW advies heeft gevraagd aan de Stichting Leerplanontwikkeling over de doelstellingen van de scholen die onder de werking van de WEC vallen (2.4.1). De provincie Fryslân zal in de gelegenheid worden gesteld om op het SLO-advies te reageren. Het Rijk en de provincie Fryslân zijn verder overeengekomen dat de provincie met de scholen die in Fryslân onder de werking van de WEC vallen, een **werkgroep** vormt die de mogelijkheden van een taalbeleid op de betreffende scholen inventariseren en stimuleert. Dit moet **binnen drie jaar** resulteren in een taalbeleid op de betreffende scholen.

[6.84] Het Uitvoeringsconvenant Fries taal en cultuur 2005 maakt verder duidelijk dat de provincie Fryslân in 2005 met de betreffende scholen zal nagaan welke mogelijkheden de scholen hebben om het vak Fries te onderwijzen, welke de rol van het Fries is in een orthopedagogisch kader, welke instrumenten ingezet kunnen worden als hulpmiddel voor het opzetten en uitvoeren van een taalbeleid en welke nascholing van leraren in het WEC-onderwijs nodig is. Zo nodig verleent de minister van OCW hier ondersteuning aan (2.4.3).

[6.85] De provinciale onderwijsnota *Boppeslach* schenkt **geen** aandacht aan het Fries in de scholen die onder de WEC vallen. De in te stellen werkgroep, waar in 6.81 [= 6.83] over wordt gesproken, was per 1 januari 2007 nog **niet** ingesteld. De provincie Fryslân heeft evenmin per 1 januari 2007 inhoud gegeven aan het voornemen om met de betreffende scholen na te gaan welke mogelijkheden de scholen hebben om het vak Fries te onderwijzen, zoals hiervoor aangegeven in 6.83.”

⁹⁷ Ferlykje ek it *Memorandum 2004* (Ljouwert/Leeuwarden, 2004, s. 6) fan it *Konsultatyf Orgaan*: “Bij de overgang van de ISOVSO naar de Wet op de Expertisecentra (WEC) is een bepaling over het Fries, **zonder expliciet voorstel daartoe in het wetsvoorstel, niet overgenomen in de Wet op de Expertisecentra**. Deze omissie verdient **reparatiewetgeving**.”

⁹⁸ De FFU hat him dêroer by ûnderskate gelegenheden ta de Minister fan OCW en de Twadde Keamer rjochte (sjoch ek it webstek fan de FFU [www.fryskebeweging.nl], brieven 2005 en 2006). En, doe’t de minister net bewege woe, der by de Twadde Keamer op oanstien om mei inisjatyfwetjouwing te kommen. Oant no ta sûnder hokfoar konkreet sukses dan ek. Sjoch ek de bylage by de ‘Reaksje (22-10-2006) fan de *Ried fan de Fryske Beweging* yn ’e mande mei de *Feriening Frysk Underwiis* op de *Untwerpnota Frysk taalbelied 2007-2010, better sichtber, mear fertroud* (s. 5).

Ferl. de *Reaksjesnota* [Fryske ferzje; Ljouwert: Provinsje Fryslân], 28 augustus 2007 (s. 27) oangeande de ûntwerpnota *Frysk taalbelied, Frysk yn Fryslân: better sichtber mear fertroud, 2007-2010* (2006) yn ferbân mei it *Beliedsplan Fryske Taal 2008-2010, Fan Rjocht nei Praktyk* (2007):

“[...] Der is yn de nota gjin omtinken foar de situaasje fan it Frysk yn it spesjaal ûnderwiis. De RfdFB [Ried fan de Fryske Beweging] jout oan dat dêr noch wol it nedige regele wurde moat. De RfdFB hat dêr in bylage foar makke, wêrby [’t] sy [er] yngiet op de wizigings fan de bepaling oer it Frysk by de oergang fan de ISOVSO

(Inteterimwet op het Speciaal Onderwijs en het Voortgezet Speciaal Onderwijs) nei der WEC (Wet op de Expertisecentra). Hjiir soe neffens de RfdFB aksje op ûndernommen wurde moatte.’ [...]

[Reaksje fan de Provinsje dêrop]: “*In goede opmerking. Wy sille yn 2008 begjinne mei in **tydlike wurkgroep** Frysk yn it Spesjaal Onderwiis. Wy ha ús earst benammen rjochte op it foarskoalsk, basis- en fuortset ûnderwiis en de learare-opleiding.*”

⁹⁹ Ferl. ek de *Derde Rapportage betreffende het Europees handvest voor regionale talen of talen van minderheden 2002-2005* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2007, s. 88, 90, 91, 93, 94):

“ [6.195] De Bestuursafpraak Friese taal en cultuur 2001 bevat geen afspraken die specifiek gericht zijn op volwassenenonderwijs en permanente educatie. Wel zijn in de bestuursafpraak verschillende paragrafen opgenomen die betrekking hebben op beide ROC’s in de provincie Fryslân. Het volwassenenonderwijs is, net als het secundair beroepsonderwijs, ondergebracht bij de ROC’s, die sinds 1996 onder de Wet Educatie en Beroepsonderwijs (WEB) vallen. Voor zover er in de bestuursafpraak bepalingen inzake ROC’s zijn opgenomen, gelden die evenzeer voor het secundair beroepsonderwijs. [...]

[6.196] In de Bestuursafpraak Friese taal en cultuur 2001 zijn het Rijk en de provincie Fryslân overeengekomen dat zij zich er gezamenlijk voor zullen inspannen, door overleg met instellingen en gemeenten, dat *mondeline* taalvaardigheid in de Friese taal als **verplicht** onderdeel in het examenprogramma van de betrokken ROC’s wordt opgenomen. Voor specifieke beroepsprofielen wordt tevens de *schriftelijke* beheersing van de Friese taal een **verplicht** onderdeel van het examen (B[estuurs] A[fspraak] 2.7.1).

[6.197] Verder hebben het Rijk en de provincie Fryslân afgesproken zich er gezamenlijk voor te zullen inspannen, door overleg met instellingen, dat de beide ROC’s in Fryslân, naar voorbeeld van de hogescholen, een *gedragscode* opstellen waarin de positie en het gebruik van de Friese taal vastgelegd worden (BA 2.7.2). Afgesproken werd om deze ambitie in de periode voor 2004 te verwerkelijken. [...]

[6.203] Er wordt niet ingegaan op de plaats van het Fries in het technisch- en beroepsonderwijs, omdat Nederland de bepalingen betreffende deze vormen van onderwijs **niet** heeft onderschreven. De Nederlandse regering voerde als motivatie voor dit besluit tot niet-aanmelding aan, **dat in het secundair beroepsonderwijs niet wettelijk is voorzien in een verplichting tot het Fries als integrerend onderdeel van het leerplan**, zoals bedoeld in artikel 8, eerste lid onderdeel c, onder iii. In het beroepsonderwijs is geen sprake van wettelijk voorgeschreven vakken en examenvakken, zodat instellingen voor beroepsonderwijs **geen verplichtingen** op dit vlak kunnen worden opgelegd [TK, 1994-195, 24 092, 5, p. 6-7]. Wel kunnen de ROC-instellingen desgewenst, in overleg met gemeenten of het bedrijfsleven, in het opleidingsprogramma eisen met betrekking tot de Friese taal opnemen. [...]

[6.208] De ROC’s ‘Friese Poort’ en ‘Friesland College’ hebben in 2003 een taalgedragscode met betrekking tot het gebruik van het Fries in de educatie en het beroepsonderwijs vastgesteld. De gedragscode geeft onder meer aan dat naast het Nederlands het Fries als voertaal binnen de instelling gebruikt **kan** worden. Iedere deelnemer en medewerker van de ROC’s kan buiten de lessen het Fries spreken onder voorwaarde dat de goede samenwerking daardoor niet wordt gehinderd. Het gebruik van het Fries mag geen beletsel vormen voor het volgen van onderwijs. Delen van de opleiding **kunnen** in het Fries worden aangeboden, wanneer de doelgroep dat rechtvaardigt en het in de onderwijs- en examenregeling wordt genoemd. De wijze waarop het Fries wordt gebruikt, maakt deel uit van de kwaliteitszorg. Bij het aanbieden van een onderdeel van de opleiding in de Friese taal dient voldoende lesmateriaal aanwezig te zijn. Door het gebruik van de Friese taal mag men niet boven de studielast uitkomen. De gedragscode is op 1 januari 2003 in werking getreden. Als direct gevolg zijn de examenreglementen van Friesland College en Friese Poort per 1 augustus aangepast in die zin dat op verzoek van de examenkandidaat het verslag van een afstudeeropdracht of van een beroepspraktijkvorming [BPV] in de Friese taal geschreven kan worden, mits aangevuld met een Nederlandse samenvatting. **Voorwaarde** voor inwilliging van het verzoek is voldoende kennis van het Fries van de begeleidende docent en geen bezwaar van de zijde van het BPV-bedrijf of de externe opdrachtgever. Bij mondelinge examens **kan** op verzoek van de kandidaat en/of de examinerator in plaats van het Nederlands het Fries gebruikt worden. [...]

[6.215] Samenvattend kan worden geconcludeerd dat Nederland **enkele** voorzieningen heeft getroffen die het mogelijk maken dat in de provincie Fryslân in het kader van volwassenenonderwijs en permanente educatie cursussen in de Friese taal worden gegeven (zie: 6.213-6.214). De WEB, die het onderwijs aan de ROC-instellingen regelt, bevat geen specifieke regeling voor het Fries in de educatie. Wel biedt de WEB aan de beide ROC’s in Fryslân en de lokale overheden de mogelijkheid om Fries in het educatief aanbod op te nemen, waarbij het bevoegd gezag van de betrokken ROC-instellingen krachtens art. 7.3.3, derde lid WEB eindtermen kan vaststellen (zie; 6.209). De twee Friese ROC’s hebben in 2003 gebruik gemaakt van de wettelijke mogelijkheid om een taalgedragscode op te stellen, zoals voorzien in artikel 7.1.1. WEB. Daarmee is echter het aanbieden in de onderscheiden opleidingen educatie van cursussen die voornamelijk of geheel in de Friese taal worden gegeven, **nog uitgebleven**. Alleen in het geval van de ROC ‘Friesland College’ is sprake van een verdergaande beleidsontwikkeling met betrekking tot het Fries. [...]

[6.256] Opmerkelijk is dat in de opleidingen SPW aan de beide ROC's **geen** expliciete aandacht aan het Fries wordt geschonken."

Ferl. ek it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010, Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* ([augustus] 2007, s. 37), dêr't de provinsjale doelen fan de Provinsje mei de ROC's op it aljemint komme by de evaluaasje fan de taalnoata 2003-2007 ('Ta rjocht komme: it fanselssprekkend plak fan it Frysk') en sein wurdt: "Yn de ôfrûne beliedsperioade hat de Provinsje aksje ûndernommen om it kolleezje fan bestjoer fan de mbu's derop te **fergjen** in taalbelied oan de nimmen. De ROC's fan it Friesland College en de Friese Poort hawwe dit op bestjoerlik nivo **ôfholden**."

Sjoch ek it *Memorandum 2006 van het Konsultatyf Orgaan inzake het Handvest voor Regionale of Minderheidstalen* (Ljouwert/Leeuwarden, 2007, s. 9) oer it middelber beroepsûnderwiis: "Hoewel Nederland **geen** specifieke bepaling met betrekking tot het middelbaar beroepsonderwijs heeft geratificeerd, is het **toch van belang aandacht** te besteden aan de kwaliteitseisen Fries. In veel beroepen is juist het mondeling gebruik van het Fries een vanzelfsprekendheid. Deze bekwaamheidseisen Fries dienen tot uitdrukking te komen in een specifieke opleiding, die leidt tot een aantekening op het diploma of d.m.v. een certificaat. Als resultaat van een goede regeling (kan) Nederland vervolgens uit **artikel 8 ook lid d (niveau ii of iii) ondertekenen**.

Aanbevelingen middelbaar beroepsonderwijs

- M.b.t. de opleiding tot peuterleidster/werker in de kinderopvang: De ambitie 2.7.4 van de Bestuursafpraak Friese taal en cultuur [s. 11] dient uitgewerkt te worden door het Landelijk Kenniscentrum Beroepsonderwijs. In het kwaliteitsbeleidsplan van de regionale opleidingscentra dienen **bekwaamheidseisen** opgenomen te worden ten aanzien van het Fries, zowel op het gebied van de eigen actieve en passieve taalvaardigheid Fries als op het gebied van de kennis van tweetaligheid en didactische en pedagogische vaardigheden op het gebied van tweetaligheid in opvoeding en ontwikkeling.

- In de opleidingen tot onderwijsassistent moet de bekwaamheid 'Fries en tweetaligheid' opgenomen worden. Opleidingseisen moeten bestaan uit een onderdeel gericht op passieve en actieve taalbeheersing van het Fries én een onderdeel gericht op reflectie op tweetaligheid in de opvoeding, in het onderwijs en in de maatschappij."

Kêst 8, lid d nivo ii hâldt yn: "make available a **substantial** part of technical and vocational education in the relevant regional or minority language; or iii provide, within technical and vocational education, for the teaching of the relevant regional or minority languages as an **integral** part of the curriculum" (*European Charter for Regional or Minority Languages*, s. 2).

Ferl. ek de *Derde Rapportage betreffende het Europees handvest voor regionale talen of talen van minderheden 2002-2005* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2007, s. 99-100):

"[6.240] De opleiding en bijscholing van leidsters in peuterspeelzalen valt onder het middelbaar beroepsonderwijs en vindt derhalve plaats in de regionale opleidingscentra (ROC's) die vallen onder de Wet Educatie en Beroepsonderwijs. Bedoelde opleiding tot leidster valt binnen de ROC's onder de opleiding Sociaal Pedagogisch werk (SWP). Met betrekking tot de positie van het Fries in deze opleiding heeft de rijksoverheid **geen wettelijke** voorzieningen getroffen. Ook was op het moment van de peildatum van deze rapportage het overleg met sociale partners, zoals bedoeld in art. 2.1.2 van de Bestuursafpraak Friese taal en cultuur 2001 niet opgestart (zie: 6.232).

[6.241] Er zijn opleidingen sociaal-pedagogisch werker (SWP) aan de beide ROC's in de provincie Fryslân, het Friesland College en Friese Poort. Het Friesland College besteedt in de SWP-opleiding **geen** expliciete aandacht aan het Fries. ROC Friese Poort heeft tot op heden **evenmin** het vak Fries in de SWP-opleiding ingevoerd, maar besteedt wel aandacht aan het op zijn minst kunnen verstaan van het Fries.

[6.242] De opleiding van onderwijsassistenten in het primair onderwijs vindt eveneens plaats aan de beide ROC's. In deze opleiding wordt **geen** aandacht besteed aan het actief beheersen van de Friese taal en aan didactische en pedagogische vaardigheden met betrekking tot twee- en meertaligheid. Een werkgroep van docenten is op initiatief van de provincie Fryslân bezig met het voorbereiden van een examenprogramma voor het Fries.

¹⁰⁰ Ferl. it advys *Vreemde talen in het onderwijs* (2008, s. 52): "In 2005 telde het middelbaar beroepsonderwijs 466.000 deelnemers verdeeld over opleidingen op vier niveaus. Ruim 40% volgt niveau-4: het doorgaans vierjarige) programma dat toegang geeft tot het hoger beroepsonderwijs. Een kwart volgt niveau-3 (driejarige opleiding), een kwart doet het tweejarig mbo en een klein aantal leerlingen (4,7%) volgt een eenjarig programma (niveau-1). Mbo-opleidingen op niveau-1 en -2 worden ook wel kort-mbo genoemd, opleidingen op niveau-3 en -4 vormen het lang-mbo. Naast deze mbo-deelnemers van de roc's (regionale opleidingscentra) zijn er nog een 26.000 deelnemers aan agrarische mbo-opleidingen in aoc's (agrarische opleidingscentra). De aoc's werken met dezelfde kwalificatiestructuur als de roc's." De ferhâldings en persintaazjes sille yn Fryslân net folle oars lizze.

¹⁰¹ ‘Rapport van de Gemengde commissie decentralisatievoorstellen provincies’: *Ruimte, Regie en Rekenschap* (17 maart 2008). De saneamde kommisje-Lodders skriuwt yn in paragraaf oer de **Fryske Taal** (par. 3.2.1.6 BZK, s. 36): “De commissie adviseert om rijkstaken op het terrein van de Friese taal zoveel mogelijke naar de provincie Fryslân te decentraliseren. Hiertoe volgt de commissie het voorstel van de provincie om een tijdelijke stuurgroep te installeren. Deze stuurgroep zal bestaan uit leden afkomstig van zowel de provincie Fryslân als het rijk. Deze stuurgroep doet binnen een half jaar voorstellen voor een samenhangende decentralisatie en coördinatie voor taken die verband houden met de Friese taal.”

¹⁰² Mei tank oan dr. R.A. Faber, lid fan de projektgroep, dy’t ús mei ynstimming fan dy groep op ’e hichte brocht hat (e-post 11-08-2008) fan de beskreaune stân fan saken en boppedat opmerkt: “As jim troch in brief fan de VLLT, seksje Frysk, de provinsje wat oantrune kinne om ek benammen it Frysk yn it beropsûnderwiis (ynklusyf it hbû) wat mear omtinken te jaan yn harren provinsjale taalbelied, is dat fansels in inisjatyf dat wy fan herte stypje.”

¹⁰³ Ferl. ek *Fryslân: iepen en eigen!*, koersdokumint fan CDA, PvdA en ChristenUnie (10-05-2007, s. 7).

¹⁰⁴ It ‘Committee of Experts’ (CoE) fan de Ried fan Europa konstataret yn diel A fan syn rapport (‘Application of the Charter in the Netherlands, 3rd monitoring cycle’, Strassbourg, 9 July 2008, s. 20) oangeande de útfiering fan de ferplichtings op it mêd fan it *de taal yn de rjochtseal* (kêst 9 fan it Hânfêst): 113. “The CoE considers this undertaking **fulfilled**.”

¹⁰⁵ Sjoch ek de *Derde Rapportage betreffende het Europees handvest voor regionale talen of talen van minderheden 2002-2005* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2007, s. 110-111, 116):

“ [7.4] Het ‘Committee of Experts’ stelt in zijn tweede rapport vast dat de nodige voortgang is geboekt en wijst daarbij op het in 2001 aanbrenge van een bord bij de toegang van iedere zittingszaal dat aangeeft dat ieder het recht heeft om zich tijdens een zitting van de Friese taal te bedienen, de verschijning van het Juridisch Woordenboek Nederlands-Fries in 2000 en de cursussen Friese taal die gehouden zijn voor nieuwe rechters en medewerkers van de Friese gerechten. Vanaf 2004 vormt de cursus Friese taal een verplicht onderdeel van het introductieprogramma voor nieuwe rechters en medewerkers van de rechtbank [noot, volgens opgave van de Rechtbank beheerst, anno 2006, 53% van de 270 medewerkers de Friese taal actief. Daarnaast beheerst 46% van de medewerkers het Fries passief]. Tegelijk stelt het ‘Committee of Experts’ vast dat de **praktische gevolgen van deze maatregelen gering zijn gebleven. Fries wordt zelden gebruikt in zowel strafrechtelijke als civiele procedures en het aantal deelnemers aan de cursussen Fries voor rechters en medewerkers bleef gering**. Het ‘Committee of Experts’ roept op tot het overwegen van **nieuwe benaderingen** om het gebruik van de Friese taal te bevorderen, bijvoorbeeld door Friestalige rechters aan te moedigen om bij de Friese gerechten te werken” [2nd Report of the Committee of Experts, 2004, 129-130]. [...]

[7.7] In zijn voordracht ter gelegenheid van de aanbieding van het Juridisch Woordenboek Nederlands-Fries, vrijdag 11 december 2000 te Leeuwarden, kondigde de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties [noot, namens de Minister van Justitie] aan dat in overleg met de Friese gerechten en het Ministerie van Justitie een signalering zal worden opgezet van het aantal en het soort zaken (strafzaken, civiele zaken of zaken voor de bestuursrechter) waarvan de behandeling in de Friese taal plaatsvindt. Op de peildatum voor deze rapportage is een dergelijke signalering echter **niet** ingevoerd [noot, De president van de rechtbank Leeuwarden laat bij brief van 22 november 2006 aan de Fryske Akademy weten dat **geen signalering** is opgezet en dat hij bij zijn functieaanvaarding in 2001 ook niet een dergelijk systeem heeft aangetroffen. In hetzelfde schrijven laat de president weten: ‘In de afgelopen jaren is gebleken dat er binnen alle rechtsgebieden in rechtbank Leeuwarden **nauwelijks gebruik wordt gemaakt van de Friese taal. Er wordt alleen af en toe binnen de rechtszaal Fries gesproken of een uitlating in het Fries gedaan.**’ De president van het gerechtshof Leeuwarden deelt in een brief van 5 december 2006 mee dat bij het gerechtshof Leeuwarden **geen** registratie plaats vindt van het aantal en soort zaken waarvan de behandeling in de Friese taal plaatsvindt. ‘Dat is namelijk maar in **heel incidentele** gevallen aan de orde in met name de strafsector.’]. [...]

[7.25] Volgens het departement van Justitie kunnen de in Fryslân werkzame leden van de rechterlijke macht vijwel allen, een uitzondering moet worden gemaakt voor pas benoemde niet van huis uit Friestalige rechters, het Fries redelijk tot goed verstaan [noot, In een brief van de president van de rechtbank Leeuwarden van 22 november 2006, laat deze de Fryske Akademy weten dat 53% van de medewerkers het Fries kan verstaan, lezen en spreken. Voor 46% van de medewerkers is de passieve beheersing in de zin van het verstaan en lezen van het Fries geen probleem.]” Oer de **skriftlike** behearsking wurdt neat sein!

Sjoch boppedat de *Derde Bestuursafpraak Friese Taal en Cultuur 2001-2010* (Den Haag, 5 juni 2001, s. 14-16) en it *Uitvoeringsconvenant Friese taal en Cultuur 2005*. En fierders it *Memorandum 2006 van het Konsultatyf Orgaan inzake het Handvest voor Regionale of Minderheidstalen* (Ljouwert/Leeuwarden, 2007, s. 12) oer justysje: “Van groot belang [...] is de implementatie van de bestaande wetgeving. Mensen moeten eerst voldoende weten over de wettelijke mogelijkheden van het gebruik van het Fries in de sfeer van Justitie, voordat zij er vertrouwd gebruik van kunnen maken. Hier is ook op gewezen in het Rapport van de Raad van Europa

(2001 en 2004). Actieve voorlichting over het mondelinge gebruik van het Fries in de rechtszaal is op zijn plaats. Dit geldt ook voor de mogelijkheid om de geslachtsnaam te wijzigen in overeenstemming met de Fries spelling. Het Besluit (Stb 2002, 531) is ingegaan op 1 januari 2003. In de publieksvoorlichting van de overheid aan de burgers is dit onderwerp tot nu toe **niet** aan de orde geweest.

Actieve voorlichting over het gebruik van het Fries in notariële akten, met name van akten van stichtingen en verenigingen die gevestigd zijn in Fryslân, is wenselijk. Besturen van verenigingen en stichtingen moeten actief geïnformeerd worden over de verruiming van de wettelijke mogelijkheden. Deze voorlichting moet betrekking hebben op het opstellen van de akten en over het inschrijven in de registers van de Kamer van Koophandel. De Kamer van Koophandel Friesland **ontmoedigt** door voorlichting het gebruik van het Fries in akten die bij de Kamer ingeschreven moeten worden. Taalbeleid vraagt echter positieve voorlichting. Voorlichting over akten van verenigingen en stichtingen kan gemeenschappelijk opgezet worden door de Koninklijke Notariële Broederschap en de Kamer van Koophandel.

Momenteel is in behandeling bij de Eerste Kamer het wetsvoorstel ‘beëdigde tolken en vertalers’. Mede op advies van het C[onsultatief] O[rgaan] Fries is door de Provincie Fryslân, in overleg met het ministerie van Justitie, een voorstel tot maatwerk ontwikkeld. Enerzijds komt het voorstel tegemoet aan de wens van de rijksoverheid tot stroomlijning van bevoegdheden en kwaliteitseisen, anderzijds doet het recht aan de behoefte en de beperkte mogelijkheden voor bevoegdheden en kwaliteitseisen voor tolken en vertalers Fries. Concreet betekent dit dat tolken en vertalers Fries geaccrediteerd kunnen worden op basis van een **tweedegraads** bevoegdheid Fries met een specialisatie tolk/vertaler.

Aanbevelingen Justitie

- De rijksoverheid moet actief voorlichting geven over het mondeling en schriftelijk gebruik van het Fries in het domein justitie: rechtszaal, voorbereiding rechtsgang en reclassering.
- In de bestaande brochure over geslachtsnaamwijzing moet een passage opgenomen worden over de nieuwe mogelijkheid tot geslachtsnaamwijzing in overeenstemming met de Friese spelling. Daarnaast is actieve voorlichting d.m.v. een aparte folder en bericht op een website van Justitie [nodig?].
- De rijksoverheid neemt initiatief tot voorlichting over het gebruik van het Fries in notariële akten, zowel door de beroepsvereniging van notarissen als door de Kamer van Koophandel in Fryslân.
- Zodra het wetsvoorstel ‘beëdigde tolken en vertalers’ wet geworden is, dient hierover adequate voorlichting gegeven te worden aan de doelgroep.”

¹⁰⁶ Ferl. J. van der Bij & R.W. Valk, *Fries in het voortgezet onderwijs, een Echternachse processie* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2005, ‘Fries in de rechtspraak’, s. 52): “Het taalgedrag wordt in overeenstemming gebracht met de rol en status van de gesprekpartners (Van der Plank, 1985). **Mensen zullen over het algemeen niet eerder Fries gaan gebruiken dan wanneer zij zelf door de magistratuur in het Fries worden aangesproken.**”

¹⁰⁷ Sjoch de *Derde Rapportage betreffende het Europees handvest voor regionale talen of talen van minderheden 2002-2005* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2007, s. 129-154):

“ [8.13] Het ‘Committee of Ministers’ beveelt het invoeren van praktische maatregelen aan om het gebruik van de Friese taal door in Fryslân gevestigde diensten van de rijksoverheid, evenals overheidsdiensten welke direct tot het Rijk behoren, mogelijk te maken. [...]

[8.14] Tien procent van de gemeenten verwacht van de medewerkers naast een passieve beheersing van het Fries ook een actief taalgebruik. Het aantal gemeenten waar interne afspraken zijn gemaakt over de taalkeuze aan de telefoon lijkt te zijn **afgenomen**. Slechts een minderheid van de gemeenten heeft [= geeft] het Fries een plaats in de voorlichting aan de burgers. [...]

[8.32] Tot dusverre heeft geen der verantwoordelijke ministers van de wettelijke bevoegdheid op grond van artikel 2:9 A [lgemene]w[et]b[estuursrecht] gebruik gemaakt en een regeling inzake het gebruik van de Friese taal vastgesteld (zie: 3.7.7). Zonder een dergelijke verordening betreffende de taalkeuze kan een gedeconcentreerde Rijksdienst gevestigd in de provincie Fryslân zich **niet rechtens** van de Friese taal bedienen in het van haar uitgaande schriftelijke verkeer. [...]

[8.49] Met betrekking tot het interne taalbeleid gaat de provincie uit van de volgende uitgangspunten: optimale communicatie met de burger, **gelijkwaardigheid** van de Friese taal ten opzichte van het Nederlands en stimulering van het gebruik van de Friese taal. De provinciale nota taalbeleid Provincie Fryslân 2003-2007 geeft aan het klimaat te willen stimuleren waarin het normaal wordt gevonden om Fries te schrijven en vooral te spreken, op alle niveaus en zowel bij externe als interne contacten en voorbeeldgedrag te willen stimuleren op grond van **gelijkwaardigheid** en **gelijkberechtiging** van het Fries. Van alle provinciale medewerkers wordt een passieve beheersing van de Friese taal verwacht, dat wil zeggen het kunnen verstaan van het Fries, evenals het kunnen lezen van eenvoudige Friese teksten. Deze *eis* wordt opgenomen in het competentieprofiel van alle medewerkers. Ten behoeve van een optimale communicatie met de burger worden vijf functiegroepen (publieks-, communicatie-, beleids- en leidinggevende functies, alsmede enkele secretariële functies) onderscheiden,

waarvoor het actieve gebruik van het Fries essentieel is. Tenslotte onderscheidt de provincie een aantal informele publieksfuncties waarin het spreken van het Fries de communicatie met de burger kan verbeteren. [...]

[8.53] Gedeputeerde Staten van Fryslân hebben ten behoeve van de plaatselijke autoriteiten in de provincie Fryslân (met name ede gemeenten en waterschappen) in 1997 een model-verordening ontworpen betreffende het gebruik van de Friese taal in het schriftelijke bestuurlijke verkeer. Zonder een dergelijke verordening met betrekking tot de taalkeuze mag een lagere overheid in de provincie Fryslân **niet** de Friese taal gebruiken in het van haar uitgaande schriftelijke verkeer. Lagere overheden in Fryslân zijn overigens **niet verplicht** op basis van Afdeling 2:2 van de Awb een beleid met betrekking tot het gebruik van de Friese taal in het bestuurlijke verkeer te voeren, om redenen zoals hierboven vermeld in 8.28. Twintig van de 31 Friese gemeenten hebben ervoor gekozen een gemeentelijke beleid inzake het gebruik van de Friese taal in het bestuurlijke verkeer te voeren. In zeven van de betrokken gemeenten ontbreekt nog de krachtens artikel 2:9 Awb vereiste gemeentelijke verordening, in de overige gemeenten is het beleid in overeenstemming gebracht met de Awb (vgl. 8.54 en 8.55). [...]

[8.58] Met ingang van 1 januari 2004 zijn de sinds 1997 bestaande zes Friese waterschappen gefuseerd, sindsdien is het Wetterskip Fryslân nog het enige Friese waterschap. Het Wetterskip Fryslân heeft tot op heden geen verordening met betrekking tot het gebruik van de Friese taal vastgesteld. Het Wetterskip Fryslân is voornemens om uiterlijk 2008 een dergelijke verordening vast te stellen. [...]

[8.70] Volgens een onderzoek dat in opdracht van het Berie foar it Frysk in 2005 werd uitgevoerd, wordt het overgrote deel van de raadstukken in de Nederlandse taal gesteld, een aanmerkelijke kleiner deel wordt het Fries gebruikt. Voor wat betreft het mondelinge gebruik van het Fries in raadszittingen is van een heel wat diverser beeld sprake. [...]

[8.99] De nota taalbeleid Provincie Fryslân 2003-2007 onderscheidt twee sporen voor zover het om het interne taalbeleid gaat. Enerzijds gaat het om het stimuleren van een klimaat waarin het normaal wordt gevonden om Fries te schrijven en vooral te spreken, op alle niveaus en zowel in interne als externe contacten, en anderzijds gaat het om het tonen van *voorbeeldgedrag* op grond van *gelijkwaardigheid* en *gelijkberechtiging* van het Fries. Om een actueel beeld van de beheersing en het schriftelijke gebruiken van de Friese taal in de provinciale ambtelijke dienst te verkrijgen, heeft de ambtelijke dienst in 2004 een enquête onder de provinciale medewerkers gehouden. Daaruit kwam naar voren dat 90% van de respondenten aangaf het Fries goed/zeer goed te verstaan; 65% kan het Fries goed/zeer goed lezen. Voor wat de actieve beheersing betreft gaf 53% van de respondenten aan het Fries goed/zeer goed te spreken, terwijl 15% liet weten het Fries goed/zeer goed te kunnen schrijven en 23% kan, volgens eigen zeggen, het Fries redelijk schrijven. Van de respondenten gaf 80,1% aan **nimmer** een **Friestalige** tekst te schrijven, terwijl 15,9% van de respondenten laat weten dat tussen de 1 en 25% van de door hen geschreven teksten in het Fries is. Voor 1,6% van de respondenten geldt dat 76-100% van de door hen geschreven teksten in het Fries zijn. Concluderend betekent het onderzoek dat [van?] vier procent van de respondenten meer dan een kwart van de door hen geschreven teksten Friestalig zijn. **Zeven** procent van de teksten die binnen het provinciale ambtelijke apparaat worden geschreven, zijn Friestalig. [...]

[8.100] Uit de hiervoor aangehaalde provinciale enquête komt ook naar voren dat 20% van de 714 respondenten een cursus Fries verstaan, lezen en spreken heeft gevolgd, terwijl 14% een cursus Fries schrijven en 66% *geen* cursus Fries heeft gevolgd. [...]

[8.101] Het Wetterskip Fryslân hanteert voor *baliemedewerkers* de *functie-eis* het Fries in **woord** en **geschrift** te beheersen. Daarnaast hebben dijkgraaf, secretaris-directeur, twee leden van het managementteam en twee medewerkers van de afdeling Communicatie in 2005 een cursus Fries (verstaan en lezen) gevolgd.

Sjoch ek it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010. Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* ([augustus] 2007, s. 18-19): “It gemeentlike lânskip is hieltyd yn beweging. Dat biedt nije kânsen foar it befoarderjen fan it Frysk. Mei it ynfieren fan de Wmo (Wet maatschappelijke ondersteuning) kinne **gemeenten** no bygelyks *easken* stelle oan soarchynstellings oangeande it omtinken dat se jouwe oan it taalferskaat yn Fryslân. Under oaren de gemeenten Tytsjerksteradiel en Ljouwert dogge dat. Gemeenten hawwe yn it ramt fan dyselde wet ek in aktivere rol by it útoefenjen fan tafersjoch op pjutteboartersplakken en bernedeiferbliuwen en dêrby kin taalbelied ek in rol spylje. Ferlykbere taaleasken en/of kompetinsjes kinne bygelyks ek steld wurde oan **bedriuwen** dy’t har binnen de gemeentegrins fêstige wolle. [...]

Neist de gemeenten wol de Provinsje ek oare oerheden oantrune ta it fieren fan in aktyf taalbelied. It giet dêrby om oerheidstsjinsten dy’t in soad kontakt hawwe mei boargers, lykas de Plysje Fryslân, it Wetterskip Fryslân, ferskate rykstsjinsten en yntergemeentlike gearwurkingsferbannen. It Wetterskip Fryslân is op dit stuit dwaande mei in taalbeliedsplan en -oordering. De Plysje Fryslân stelt sûnt koart as *eask* oan syn personiel om it Frysk op syn minst te ferstean. In wichtich spearpunt yn de kommende perioade binne de ‘dekonsintrearre rykstsjinsten’ dêr’t it wurkgebiet fan yn Fryslân leit. It giet om **fjirtjin** rykstsjinsten, en dêrfan binne **seis** tsjinsten ek yn ús provinsje fêstige (bygelyks: de Belestingstsjinst, Buro Slachtofferhelp, Ynspeksje fan it Underwiis, de Ynspeksje foar de Sûnenssoarch en Ryks wettersteat). Alhiel neffens de bestjoersôfspraak wolle

wy yn 'e mande mei it Ryk befoarderje dat dy rykstsjusten op beliedsnivo omtinken jouwe oan it brûken fan de Fryske taal en mei op grûn dêrfan in oardering fêststelle foar it brûken fan it Frysk yn it bestjoerlike ferkear. Oant no ta hawwe allinne de Belestingsjinst en it Ministearje fan Folkshûshâlding, Romtlike Oardering en Miljeubehear (VROM) wat de miljeuferslachjouwing oanbelanget, in regeling ynfierd foar de Fryske taal, sa docht bliken út de rapportaazje fan it Europeesk Hânfêst fan it Ministearje fan Ynlânske Saken en Keninkryksrelaasjes (BZK). Belestingplichtigen meie it Frysk brûke by it yntsjinjen en oanfreegjen by de fêstiging fan de Belestingsjinst yn Fryslân. Bedriuwen meie de Fryske taal brûke yn it miljeuferslach. [...]

Winske resultaten oant en mei 2010:

Frysk by Gemeenten: (1.) Op syn minst tweintich Fryske gemeenten hawwe yn 2010 in taaloardering Frysk yn it skriftlik ferkear fêststeld. (2.) Gemeenten hawwe yn 2008 dúdlikens oer de wetlike mooglikheden om de Fryske taal opnimme te litten yn de Wmo-oanbestegingskritearia. (3.) Gemeenten beskikke yn 2008 oer in digitaal menusysteem, sadat sy har eigen taalbelied goed hifkje en formulearje kinne. *Oare oerheden:* (4.) Op syn minst fiif dekonsintrearre rykstsjusten hawwe in feroardering Fryske taal yn it skriftlik ferkear fêststeld. (5.) It Wetterskip Fryslân en de Plysje Fryslân hawwe in oardering Fryske taal yn it skriftlik ferkear fêststeld.”

Ferl. ek de *Reaksjesnota* [Fryske ferzje; Ljouwert: Provinsje Fryslân], 28 augustus 2007 (s. 19) oangeande de ûntwerpnota *Frysk taalbelied, Frysk yn Fryslân: better sichtber mear fertroud, 2007-2010* (2006) yn ferbân mei it *Beliedsplan Fryske Taal 2008-2010, Fan Rjocht nei Praktyk* (2007):

“[2.4.3] Tresoar mist by it spearpunt ‘Oerheden’ de provinsje sels. “Hat de Provinsje foar de eigen meiwurkers ek doelstellings formulearre oangeande it Fryske taalgenbrûk?” [...]

[Reaksje fan der Provinsje dêrop] “*Yn haadstik trije fan de taalnota ‘Wat docht de provinsje sels’ jouwe wy oan wat wy sels dogge mei de Fryske taal. Yn ûnderdiel 3.4 Frysk yn it Provinsjehûs wurdt koart omtinken bestege oan it brûken fan it Frysk yn it Provinsjehûs.*

Fierderoam wurdt om 'e twa jier de behearsking fan it Frysk ûnder de meiwurkers monitoard [= neigongen]. Foar alle funksje[s] jildt op syn minst in passive behearsking Frysk (ferstean en lêzen) en foar guon funksjes in aktive behearsking. Eltse provinsjale meiwurker kin him op kompetinsjenivo kwalifisearje op it mêd fan it Frysk. Der wurde foar de eigen meiwurkers doelstellings formulearre op it mêd fan it Frysk.”

¹⁰⁸ Sjoch ek de *Derde Bestuursafpraak Friese Taal en Cultuur 2001-2010* (Den Haag, 5 juni 2001, s. 17-19) en it ‘*Uitvoeringsconvenant Friese taal en Cultuur 2005*’. It ‘Committee of Experts’ (CoE) fan de Ried fan Europa komt yn diel A fan syn rapport (‘Application of the Charter in the Netherlands, 3rd monitoring cycle’, Strassbourg, 9 July 2008, s. 20-21) oangeande de útfiering fan de ferplichtings op it mêd fan de taal by de bestjoerlike autoriteiten en iepenbiere tsjinsten (kêst 10 fan it Hânfêst) komt ta de folgjende konklúzjes en oanbefellings:

1, c: *Nasjonale oerheid*

116. “The CoE considers this undertaking **not fulfilled**. The CoE **urges** the Dutch authorities to ensure that the administrative authorities in Friesland concerned take the necessary measures which could allow them to draft documents in Frisian.”

4, c: *Kennis fan amtneren en Fryske taal*

119. “It [the CoE] **urges** the Dutch authorities to register requests from public service employees having a knowledge of Frisian to be appointed in the territory in which Frisian is used and provide the relevant information in the next periodical report.”

¹⁰⁹ Sjoch ek it *Memorandum 2006 van het Konsultatyf Orgaan inzake het Handvest voor Regionale of Minderheidstalen* (Ljouwert/Leeuwarden, 2007, s. 13) oer de mienskiplike ferantwurdlikens fan de ferskillende oerheden: “De gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van rijk, provincie en gemeenten, met betrekking tot concrete activiteiten ten behoeve van de bevordering van de Friese taal en cultuur moet tot uitdrukking gebracht worden in gemeenschappelijk beleid. Naast de Bestuursafpraak Friese taal en cultuur van rijksoverheid en provinciaal bestuur dient een systeem van bestuursafspraken tussen de gemeenten in Fryslân onderling c.q. met de provincie opgezet te worden. De bestaande verordeningen en intentieverklaringen kunnen functioneren als bouwstenen. Voor de structuur van deze bestuursafspraken kan de opzet van het Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen gebruikt worden. De concrete invulling kan gebaseerd worden op de voorgestelde concrete uitwerkingen door middel van een menu-systeem zoals uitgewerkt in het Berie-rapport 18 “*Wa’t skriuwt, bliuwt. Ferslach fan in stúdzjedei ‘Skriftlik Frysk by oerheid en notariaat’*” (2002).” Sjoch fierders de oanbefellings by haadstik IX fan ús *Oanfalsplan* oer ‘In sintrum foar de Fryske taal en kultuer’.

¹¹⁰ Ferl. J. van der Bij & R.W. Valk, *Fries in het voortgezet onderwijs, een Echternachse processie* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2005, ‘Fries in het bestuurlijk verkeer’, s. 52-55). De skriuwers konstatearje, mei op gesach fan Gorter & Jonkman (1994, s. 11), dat der hieliten mear net-Frysktaligen by de provinsje beneamd wurde en dat der dan in tendins ûntstiet dy’t *negatyf* is foar it Frysk: it oannimmen fan

minder Frysktaligen liedt ta *minder praten fan it Frysk* op de wurkflier (s. 53). Se sitearje ek Van der Plank (1991, s. 157-158) dy't sinjlearret dat de Fryske taalpolityk foar *diplomasy* kiest, yn pleats fan *aksje*. Van der Plank wiist der op dat wetlike maatregels ek oan in reëel ferlet yn Fryslân temjitte komme moatte. Hy ferwachtet gâns fan de 'liedingjaande boppelaach' en fan in better plak fan it Frysk yn it ûnderwiis. It hast hielendal ôfwêzich wêzen fan it Frysk yn it fuortset en heger ûnderwiis befêstiget it stereotype byld fan *minderwaardigens* en *funksjeleazens* (s. 55).

¹¹¹ Sjoch it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010, Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* ([augustus] 2007 (s. 25-27): "Yn dizze beliedsnota beheine wy ús ta de rol fan ICT as helpmiddel foar it brûken en sichtber meitsje fan taal. Ut soarte is ICT in tema dat yn de folle breedte fan it provinsjaal belied in rol spilet en dat yn ûnderskate nota's omtinken krijt (sjoch bygelyks de ûnderwiisnota Boppeslach 2007-2010 en de hjoeddeistige kultuernota). [...] Wy realisearje ús dat wy in ynhelslach meitsje moatte, as wy de situaasje yn Fryslân ferlykje mei dy yn oare regio's dêr't minderheidstalen praten wurde, lykas Baskelân en Wales. De kommende perioade wolle wy dan ek ynvestearje yn de technyske ûntwikkeling fan ferskillende soarten tapassings, sa as de taalhelp, in Frysktalige Microsoft Office, text-to-speech-metoaden en SMS-wurdlisten yn it Frysk. Yn dat rjochje heart ek de ûntwikkeling fan it 'edukatyf digitaal platfoarm' (EduFrysk) thús (sjoch haadstik seis). Fierder sille wy ynvestearje yn nije projekten en yn it draachfalk foar Frysk en ICT.

Winske resultaten: (1.) It Frysktalige Microsoft Office-pakket is klear yn 2010. (2.) Yn 2010 is op syn minst in Fryske grammatikakontrôle, in T9-funksje Frysk foar mobile telefoans en in Frysktalich text-to-speech-systeem ûntwikkele. (3.) De Fryske taal hat by it (fierder) ûntwikkeljen fan besteande en nije ICT-tapassings troch de provinsje in fanselssprekkend plak krigen (F-element)."

¹¹² It 'Committee of Experts' (CoE) fan de Ried fan Europa komt yn diel A fan syn rapport ('Application of the Charter in the Netherlands, 3rd monitoring cycle', Strassbourg, 9 July 2008, s. 21-22) oangeande de útfiering fan de ferplichtings op it mêd fan de *taal by de media* (kêst 11 fan it Hânfêst) ta de folgjende konstatearrings en oanbefellings:

1, a, iii.: *Publike radio en televyzje*

122. "The Committee of Experts (CoE) underlines that broadcasting in a regional or minority language faces particular challenges and needs specific assistance. The Dutch authorities should therefore continue their efforts to provide **extra assistance** on a **structural** basis." 123. "The CoE considers this undertaking **fulfilled** at present. It nevertheless **encourages** the Dutch authorities to ensure that Frisian broadcasting is sufficiently funded on a permanent basis."

1, b, ii en c, ii: *Kommersjele radio en televyzje*

126. "The CoE considers this undertaking **not fulfilled**. The CoE strongly **urges** the Dutch authorities to take steps to promote the use of Frisian in private broadcasting."

1, f, ii: *Finansjele stipe om programma's te meitsjen*

129. "The CoE considers this undertaking **fulfilled**."

¹¹³ Sjoch ek de *Derde Bestuursafpraak Friese Taal en Cultuur 2001-2010* (Den Haag, 5 juni 2001, s. 21-22) en it 'Uitvoeringsconvenant Friese taal en Cultuur 2005'.

Ferl. boppedat de *Derde Rapportage betreffende het Europees handvest voor regionale talen of talen van minderheden 2002-2005* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2007, s. 155-170):

"[9.4] Het 'Committee of Experts' stelt vast dat Friese radio en televisie **niet anders** is geregeld dan de regionale radio en televisie in andere regio's in Nederland en dat de extra-kosten om in het Fries uit te zenden, **niet** in het beschikbaar stellen van middelen wordt meegenomen. Het 'Committee of Experts' dringt er, evenals in het eerste rapport van het 'Committee of Experts' van 2001, opnieuw bij het Rijk op aan om rekening te houden met de bijzondere behoeften van Friese omroep en een versterken van de financiële steun te overwegen. Het 'Committee of Experts' dringt er bij het Rijk verder op aan om geormerkte gelden voor de Friese omroep beschikbaar te stellen [2nd Report of the Committee of Experts, 2004, 157-158]. Het 'Committee of Experts' spoort het Rijk ten slotte aan om het gebruik van de Friese taal in de commerciële omroep aan te moedigen. [...]

[9.5] In de Bestuursafpraak Friese taal en cultuur 2001 zijn het Rijk en de provincie Fryslân overeengekomen dat het Rijk bevordert dat Omrop Fryslân TV op basis van het Fries als tweede rijkstaal, voldoende middelen heeft om een **volledige** en **veelzijdige** programmering te realiseren (B[estuurs] A[afpraak] 5.1) (Zie 9.13). Over de bevordering van het gebruik van het Fries in commerciële radio- en televisieprogramma's bevat de Bestuursafpraak Friese taal en cultuur 2001 *geen* afspraken (zie: 9.34). [...]

[9.27] In de provincie Fryslân zijn vijftien publieke lokale omroeporganisaties actief die in 19 gemeenten uitzendingen verzorgen. Daarbij gaat het in hoofdzaak om radio-uitzendingen. Voor zover televisie-uitzendingen worden verzorgd, zoals bijvoorbeeld door de stichting Oskar ten behoeve van de inwoners van de gemeente Skarsterlân, betreft het, exclusief herhalingen, hoogstens één uur per week. [...]

[9.28] Onderzoek van de Fryske Akademy, uitgevoerd in 1998, laat zien dat het merendeel van de uitzendingen van de lokale omroepen in de provincie Fryslân in het Nederlands gebeurt. De zestien in het onderzoek opgenomen lokale omroepen zonden 2,5 maal vaker in het Nederlands, dan in het Fries uit. Slechts één van de betreffende lokale omroepen bleek over beleid inzake taalgebruik te beschikken. Twee lokale omroepen zonden feitelijk alleen in de Nederlandse taal uit, één lokale omroep zond feitelijk alleen in het Fries uit. [...]

[9.33] Ten aanzien van de commerciële omroep erkent het ‘Committee of Experts’ in zijn tweede rapport dat wettelijk is vastgelegd dat 40% van de programma’s van de commerciële omroep in het Nederlands of Fries dient te zijn, maar wijst erop dat *de minderheidstaal het in een dergelijke gelijkheidsbenadering altijd van de meerderheid verliest*. Het ‘Committee of Experts’ houdt echter vast aan zijn opvattingen dat de door Nederland aanvaarde opties *niet* zijn vervuld, totdat nadere gegevens over het gebruik van het Fries in commerciële omroepprogramma’s beschikbaar zijn. [...]

[954] Samenvattend kan worden vastgesteld dat de Nederlandse regelgeving formeel in overeenstemming is met de opties uit artikel 11 van het Europese handvest welke Nederland heeft aanvaard. Met ingang van 1 januari 2007 is de financieringsstructuur voor de regionale omroep gewijzigd in die zin dat het provinciebestuur sindsdien zorg draagt voor de bekostiging van het functioneren van tenminste één regionale omroepinstelling in de provincie. Aan de door het ‘Committee of Experts’ in zijn eerste rapport gedane aanbeveling dat het Rijk rekening zou houden met de bijzondere behoeften van Friese omroep en een versterken van de financiële steun te overwegen, is tot op heden *niet* in structurele zin voldaan.

Verder houdt het ‘Committee of Experts’, zonder over nadere gegevens in dezen te kunnen beschikken, vast aan zijn opvatting dat de gepraktiseerde gelijkheidsbenadering in het geval van de niet-publieke omroep voor zover het gaat om het gebruik van het Nederlands of het Fries, **ten nadele van het Fries** werkt.”

¹¹⁴ Ferl. kêst 11, 1, e, i: “to encourage and/or facilitate the creation and/or maintenance of at least one newspaper in the regional or minority languages” en kêst 11, 1, g: “to support the training of journalists and other staff or media using regional or minority languages”.

¹¹⁵ Sjoch ek it *Memorandum 2006 van het Konsultatyf Orgaan inzake het Handvest voor Regionale of Minderheidstalen* (Ljouwert/Leeuwarden, 2007, s. 14) oer de media: “Wat betreft televisie-uitzendingen in het Fries is in de Bestuursafpraak Friese taal en cultuur in par. 5.1. [s. 21] afgesproken te streven naar een **volledige** en **veelzijdige** programmering van Omrop Fryslân als publieke omroep. Vanaf november 2002 is de televisiezendtijd uitgebreid van 1 uur naar 1,4 uur per dag (zes dagen per week). De uitzending wordt elke avond vijf maal uitgezonden (tussen 18.00 en 01.30 uur). Voor een **volledige** en **veelzijdige** programmering moeten voldoende middelen beschikbaar zijn voor de publieke omroep Omrop Fryslân. Bovendien moeten Friestalige producties in aanmerking komen voor subsidies uit nationale fondsen.

In het uitvoeringsconvenant bij de Bestuursafpraak Friese taal en cultuur voor de jaren 2004-2007 wordt een financiële bijdrage van de rijksoverheid voor de volledige programmering opgenomen als *incidentele* bijdrage. Dat is een mooi begin, maar uiteraard **niet voldoende** om structureel te voorzien in een volledige programmering.

Op basis van art. 71g, lid 3 van de Mediawet dienen ook *lokale* omroepen en *commerciële* omroepen ten minste veertig procent van de zendtijd in het Nederlands of het Fries uit te zenden. De gemeenten in Fryslân met een lokale omroep zouden in de verordening afspraken over het taalgebruik moeten vastleggen. Voor de implementatie is het nodig voorzieningen te treffen in de sfeer van opleiding en bijscholing. De programmaraden van de lokale omroepen zouden idealiter samengesteld moeten worden op basis van de samenstelling van de bevolking.

Het is van belang stimuleringsmaatregelen te treffen voor het gebruik van het Fries in de nieuwe media. De rijksoverheid moet nagaan op welke wijze daartoe aangehaakt kan worden bij de door Nederland ondertekende bepaling over audiovisuele producties (artikel 11, eerste lid, onderdeel f ii).

Aanbevelingen Media:

- De rijksbijdrage voor de **volledige** programmering van Omrop Fryslân televisie moet een **structureel** karakter krijgen.

- Friestalige producties moeten in aanmerking komen voor geoordeelde subsidies uit nationale fondsen.”

¹¹⁶ Ferl. de *Reaksjesnota* [Fryske ferzje; Ljouwert: Provinsje Fryslân], 28 augustus 2007 (s. 37) oangeande de ûntwerpnota *Frysk taalbelied, Frysk yn Fryslân: better sichtber mear fertroud, 2007-2010* (2006) yn ferbân mei it *Beliedsplan Fryske Taal 2008-2010, Fan Rjocht nei Praktyk* (2007):

“[3.3.14] De hear Fokkema fynt dat yn de twadde alinea ûnder ‘sichtberens’ de rol fan Omrop Fryslân fierstente moai foarsteld wurdt. De meiwurkers moatte mear foar it Frysk opkomme en har selsbetrouwen en taalhâlding kin gâns ferbettere wurde. De ‘iennichste Frysktalige nijsside’ is in oanfluting. De nijsjochten steane oer it

generaal fol taal- en idioomflaters. De tekstskriuwers soenen in Afûk-kursus folgje moatte en in oare hâlding tsjin it Frysk oer oannimme. [...]

[Reaksje fan de Provinsje dêrop]: “Wy nimme hjir kundskip fan en sille de opmerking oan Omrop Fryslân trochdwaan.”

It reint al jierrenlang klachten oer de taalbehearsking fan Omrop-meiwurkers fan lju dy't better ûnderlein binne yn it Frysk as de (measte) meiwurkers sels. It tal klachten is noch fierste grut. Ek Fryskkundige minsken moatte sûnder kromme teannen of argewaasje nei de Fryske radio en televyzje harkje kinne. En se moatte ek ûnder- en byskriften en oare meidielings yn geef Frysk lêze kinne. It brûken fan suver/geef Frysk of Standertfrysk wurket net allinnich taal- en kommunikaasjebefoarderjend foar it skift taalkenners, mar hat ek in 'opfiedende' wurking foar oaren, bygelyks foar ynkommelingen dy't bûten in kursus (better) Frysk leare wolle of Frysktaligen dy't in protte ynterfersinjes yn harren taalgebrûk hawwe. Standertfrysk hoecht ek perfoarst net itselde te wêzen as yngewikkeld, slim of argaysk taalgebrûk, al seit it behearskjen dêrfan al wat fan it nivo fan in redakteur.

¹¹⁷ De (oare) regionale omroppen yn Nederlân kinne harren streektaal net mear befoarderje, omdat der noch amper presintators en sjoernalisten binne dy't in streektaal yn 'e macht hawwe, en wolle dêr ek net in bewuste taalpolityk foar fiere. Ferl. *Leeuwarder Courant*, 21-04-2007, 'Journalisten beheersen hun streektaal niet meer'.

¹¹⁸ Om it brûken fan ynterferinsjes op it mêd fan de útspraak (fonology), de wurdkar (leksikon), de wurdfoarm (morfology), de folchoarder (syntaksis, bgl. de omkearing fan tiidwurden), de betsjutting (semantyk) en it idioom (pragmatyk; idiomatyske korrekke taalgebrûk) te bestriden, soe der nei it heljen fan de Afûk-akte of it twaddegraadsfoech by de 'Omrop' *struktureel* omtinken foar taalflaters bliuwe moatte. Bygelyks yn de foarm fan ynterne kursussen Frysk wêrby't de taalpratyk fan de yndividuele meiwurkers *trochgeand* analysearre, hifke en weromkeppelle wurdt troch lesjouwers en/of oare taalkundigen dy't trochkrûpt binne yn de taalregels en it taaleigen fan it Frysk.

¹¹⁹ Ferl. 'Journalisten beheersen hun streektaal niet meer' (*Leeuwarder Courant*, 21-04-2007): "Het SONT (Streektaal Organisatie Nedersaksisch Taalgebied) wilde wel eens weten hoe zij de streektaal kunnen promoten bij de regionale omroepen in hun gebied, te weten RTV Oost, RTV Noord, Omrop Fryslân en RTV Drenthe. [...] De aanwezige omroepen lieten stuk voor stuk weten zich niet voor taalpolitiek te willen lenen. Zij zien het niet als hun taak de streektaal te stimuleren. Roel Dijkhuis, directeur van RTV Noord was daarin het stelligst. 'Wij willen geen streektaal-EO zijn. Wij registreren alleen en zolang in het provinciaal bestuur, in gemeenten en in waterschappen geen Gronings gesproken wordt, komt dat ook niet bij ons terug.' Wel heeft RTV Noord specifiek Groningstalige programma's en wordt het Gronings in andere programma's gebruikt als het functioneel is. Bijvoorbeeld als emoties een rol spelen. [...] Omrop Fryslân was een vreemde eend in de bijt op het symposium, constateerde adjunct-hoofdredacteur Rein Tolsma. 'Al onze programma's zijn in het Fries en dat vinden we heel gewoon.' Hij waarschuwde voor te overspannen verwachtingen van het SONT. Dat wil zo snel mogelijk voor elkaar krijgen dat het Nedersaksisch in het Europees handvest voor minderheidstalen dezelfde status als het Fries krijgt. Dat wil zeggen dat de overheid een actief en continu streektaalbeleid voert en dat ook laat controleren door de Raad van Europa. Het Fries kent die situatie al tien jaar, maar is er in de ogen van Tolsma weinig mee opgeschoten. 'Denk maar niet dat de overheid een opleiding voor journalisten in onze eigen taal financiert.' Mocht het Nedersaksisch de erkenning wel krijgen, dan zou het volgens Tolsma een goede zaak zijn om samen met het Fries echt te gaan strijden voor uitvoering van die erkenning."

¹²⁰ Sjoch boppedat de *Derde Rapportage betreffende het Europees handvest voor regionale talen of talen van minderheden 2002-2005* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2007, s. 156):

“[9.6] Bij de aanvaarding van het Europees Handvest heeft Nederland *geen* bepalingen in het Europees Handvest met betrekking tot de geschreven media onderschreven (vgl. art. 11, eerste lid, onderdelen c, f of g). In de Bestuursafpraak Friese taal en cultuur 2001 zijn het Rijk en de provincie Fryslân echter overeengekomen om zich in te spannen dat er voldoende middelen zijn om een zo **volledig** en **veelzijdig** mogelijk aanbod van Friestalige geschreven media te realiseren (BA 5.5). 'Geschreven media' kunnen, voorzover het gaat om dag- en nieuwsbladen en tijdschriften, een beroep op het Bedrijfschap voor de Pers voor financiële steun doen.

De provincie Fryslân heeft op 5 juli 2005 besloten om het beleid inzake de Friestalige geschreven media, zoals daartoe eerder in 2001 werd besloten, vooreerst tot 1 januari 2007 voort te zetten. Voor na die datum is ondertussen een beleid voor de Friestalige geschreven media 2007-2010 vastgesteld. Voor de periode 2002-2006 is jaarlijks een bedrag van 226.890 euro beschikbaar.”

Ferl. ek J. van der Bij & R.W. Valk, *Fries in het voortgezet onderwijs, een Echternachse processie* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2005, 'Fries in de massamedia', s. 55-56 en 'Fries in de godsdienst', s. 56-57). De skriuwers stelle bygelyks fêst dat it Frysk yn de tsjerken ek noch lang gjin folweardich plak hat, njonken it Hollânsk. Mar sa'n 3% fan de tsjinsten is yn it Frysk.

¹²¹Yn it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010. Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* ([augustus] 2007, s. 28-30) wurde doelen formulearre foar it bedriuwslibben, *kultuer* en toerisme: “De Fryske taal en kultuer binne ûnskiedber mei-inoar ferbûn. Taal ferbynt minsken krekt lykas kultuer dat docht. It binne beide belangrike pylders ûnder wat wy as it ‘Frysk-eigene’ oantsjutte. Yn ferskate kulturele uteringen komt de taal yn al syn skientme en rykdom ta syn rjocht (tink oan literatuer, film, muzyk, poadiumkeunsten). Keunst en kultuer leverje dus in belangrike bydrage oan it yn stân hâlden en groeien fan de taal. De kwaliteit fan de Fryske taal komt ek dúdlik ta utering by de foarstellings fan Tryater en bygelyks de Iepenloftspullen. Wy ferwize hjir dan ek nei de kultuernota ‘Sels dwaan!’ en it bestjoersakkoart. Dêr hawwe wy yn oanjûn hoe’t wy de rol fan it Frysk yn it kulturele domein foar ús sjogge. Yn it Stedkonvenant is de Fryske taal yntegraal ûnderdiel fan festivals en kulturele aktiviteiten.

Yn de kultuersektor wolle wy ek gebrûk meitsje fan de ‘paadsljochters’ en har freegje kollega-ynstellings te ynspirearjen. Wy tinke dan bygelyks oan Tresoar en Keunstwurk, dy’t it Frysk op in eigentiidske manier brûke.

De provinsje Fryslân befoarderet dat de Fryske taal en kultuer in yntegrearre plak krije yn de goed tachtich biblioteken yn Fryslân. Wy wolle de biblioteken derta oerhelje om omtinken te jaan oan de sichtberens fan de Fryske taal. Dat wolle wy sawol fan ûnderen ôf [= op] as fan boppen ôf stimulearje. Fan ûnderen ôf [= op] fia produktôfspraken mei it Fryske Boek en Biblioteekservice Fryslân. Fan boppen ôf fia gemeenten. Gemeenten binne nammentlik de earstferantwurdlike oerheid foar de biblioteken. Fan de Biblioteekservice Fryslân freegje wy dat sy fan it oantal útliende Frysktalige produkten yn de biblioteken yn Fryslân de ûntwikkeling geregeldwei folgje. Yn 2005 wie it persintaazje útliende Frysktalige produkten *trije prosint* fan it folsleine oantal produkten. [...]

Winske resultaten: Algemiën (1.) De sichtberens fan de Fryske taal yn it iepenbiere libben en yn doarpsmienskippen binnen de provinsjale grinzen belibbet fan 2008 ôf in sterke groei. [...] *Kultuer* (6) It oantal kultuerynstellings dat aktyf taalbelied fiert yn Fryslân giet omheech fan in lytse tsien nei op syn minst tweintich organisaasjes. (7.) De Fryske taal en kultuer krije in yntegrearre en mear sichtber plak yn de biblioteken yn Fryslân.”

¹²² It ‘Committee of Experts’ (CoE) fan de Ried fan Europa komt yn diel A fan syn rapport (‘Application of the Charter in the Netherlands, 3rd monitoring cycle’, Strassbourg, 9 July 2008, s. 23-24) oangeande de útfiering fan de ferplichtings op it mêd fan de *taal by kulturele aktiviteiten en foarsjennings* (kêst 12 fan it Hânfêst) ta de folgjende konstataarrings en oanbefellings:

1, e: *Deryn foarsjen dat personiel fan kulturele ynstellings de minderheidstaal behearsket*

132. “The CoE considers this undertaking **partly fulfilled** and encourages the authorities to provide additional information in the next periodical report.”

1, f: *It dielnimmen oan foarsjennings en aktiviteiten troch brûkers fan it Frysk*

“The CoE is still **not** in a position to conclude on the fulfillment of this undertaking and encourages the authorities to provide more comprehensive information in the next periodical report.”

3: *Omtinken foar it Frysk yn it bûtenlânsk kultureel belied*

137 “It [the CoE] **urges** the Dutch authorities to include the Frisian language and the culture it reflects in its cultural policy abroad.” 138. “The CoE considers this undertaking **not fulfilled.**”

¹²³ Sjoch bgl. de *Derde Bestuursafpraak Friese Taal en Cultuur 2001-2010* (Den Haag, 5 juni 2001), s. 22-27, en it *Uitvoeringsconvenant Friese taal en Cultuur 2005*. En ek it *Memorandum 2006 van het Konsultatyf Orgaan inzake het Handvest voor Regionale of Minderheidstalen* (Ljouwert/Leeuwarden, 2007, s. 15) oangeande de kultuer: “De kultuer van Fryslân wordt gekenmerkt door een grote verscheidenheid aan activiteiten van professionele, semi-professionele en amateuristische cultuurbeoefening. Bekostiging van de voorzieningen gebeurt op basis van de Bestuursafpraak Friese taal en cultuur en de rijksbijdrage voor de instandhouding en ontwikkeling van de Friese cultuur. Het komt aan op verankering van de culturele voorzieningen en de bekostiging ervan.

Aanbeveling Cultuur

- Het verdient aanbeveling specifieke aandacht te besteden aan de Friese taal en cultuur en ook substantiële middelen beschikbaar te stellen in de nieuwe Cultuurnota 2008-2011. Op programmaniveau is decentralisatie naar de Provincie op z’n plaats.

- Binnen de cultuurfondsen zou een geoormerkt deel van het budget verankerd moeten worden voor projecten op het gebied van de Friese taal en cultuur.”

¹²⁴ Yn it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010. Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* ([augustus] 2007, s. 28-30) wurde doelen formulearre foar it *bedriuwslibben*: “De rol en sichtberens fan it Frysk yn it bedriuwslibben is op it stuit net grut en bliuwt boppedat better by oare regio’s mei in minderheidstaal. Yn

it troch de Provinsje sels holden ûndersyk ‘Marketing yn minderheidstalen’ (2007) stiet de fraach sintraal hokker rol oft de minderheidstaal spilet by reklame en marketing yn Wales, Skotlân, Finlân, Baskelân en Fryslân. Dat ûndersyk lit útkomme dat it Fryske bedriuwslibben neffens dat yn de EU-minderheidsregio’s amper gebrûk makket fan de minderheidstaal yn syn regio. Net op de gevel op it bedriuwsterrein of yn de winkelstrjitte, minder yn de reklamekampanje op de regionale televyzje en ek net op de eigen website. In stekproef ûnder Fryske MKB-bedriuwen befêstiget dy resultaten: gjin inkel MKB-bedriuw hat in Frysktalige website. Fansels binne der útsûnderingen, lykas de bedriuwen Frivius Energie en Sonnema, dy’t in Frysktalige website hawwe en it Frysk brûke yn reklame-uterings. Fryske produkten hawwe in posityf imago en strielje kwaliteit út. Just de Fryske taal makket dy kwaliteit foar de klant werkenber. De Fryske taal hat in útstrieling fan fertrouwen en nochterens, gjin babbelegûchjes. Wy wolle it Fryske bedriuwslibben derta **ferliede** om kreatyf om te gean mei de meartaligens yn de produkten. Dêrby kinne se tankber gebrûk meitsje fan de ûnderfinings yn oare regio’s mei in minderheidstaal.

Om de sichtberens fan de Fryske taal yn it iepenbiere libben grutter te meitsjen, set de Provinsje de kommende perioade yn op bewustwurding by bedriuwen oan ’e hân fan in bottom-up- en top-down-oanpak. Wy sykje ambassadeurs dy’t it goede foarbyld jouwe (top-down) en wolle projekten stimulearje dy’t ûndernimmers derta **ferliede** it Frysk mear op in kreative manier te brûken (bottom-up). Ut ús ûndersyk blykt dat foaral kânsen lizze by banken, restaurants en supermerken. Bedriuwen binne bang dat it brûken fan it Frysk har op hege kosten jaget. Boppedat sitte se oer eventuele reaksjes fan klanten yn, mei alle gefolgen foar de omset. It is fan belang om dy ‘kâldwetterfrees’ wei te nimmen troch te wizen op de foardielen fan it Frysk. Sa is it brûken fan it Frysk just in mooglikheid om jin as bedriuw te ûnderskieden, jouwe jo Fryske klanten fertrouwen en kinne jo in posityf imago befêstigje.

Wy wolle de kommende perioade mear ynsjoch krije yn de **ekonomyske** foardielen fan it Frysk en/of it brûken fan in minderheidstaal. Fierder wolle wy de kommende perioade proefprojekten stimulearje dy’t rjochte binne op it brûken fan de Fryske taal op de website en by etikettearrings.

Dêrneist wolle wy dat it oantal Fryske reklame-uterings tanimt, bygelyks troch bedriuwen en reklamburo’s te wizen op de mooglikheden dy’t de Afûk biedt om teksten fluch oerset te litten. Tagelyk soene wy de Keamer fan Keaphannel en de opliedings op it mêd fan kommunikaasje en marketing ek oanpoene wolle om it belang fan it Frysk mear klam te jaan yn foarljochtingsmateriaal en kurrikula fan opliedings. Fierder kinne kontakten mei Frysktalige media (tink oan Omrop Fryslân) faaks wat opleverje. Sy kinne advertenders wize op de foardielen fan advertinsjes yn it Frysk. As lêste is it belangryk om (jonge) ûntwerpers oan te moedigen faker meartalige (reklame)ûntwerpen te meitsjen. Dat soene wy dwaan kinne troch in priis út te rikken oan de ûntwerper mei it bêste ûntwerp. Yn Wales en Skotlân hawwe se dêr al ûnderfining mei opdien. It ‘foarwurk’ is trouwens al dien mei it ‘webstekje’ foar gemeenten.

It leit foar de hân dat wy gebrûk meitsje fan de kennis, ûnderfining en it netwurk fan bedriuwen dy’t it Frysk no al brûke. Dy ‘paadsljochters’ binne de oanwiisde persoanen om oare bedriuwen oer te heljen om ek mear fan it Frysk gebrûk te meitsjen. Wy sjogge hjir in dúdlike rol foar ús advysorgaan It Berie foar it Frysk, om minsken út it bedriuwslibben mei in foarbyldfunksje byinoar te bringen. [...]

Winske resultaten: Algemiën (2.) De Provinsje stribbet dernei dat yn 2015 kwa sichtberens en gebrûk de Fryske taal yn it bedriuwslibben en toerisme op in ferykber nivo komt as dat fan it Baskysk yn Baskelân, it Welsh yn Wales en it Sweedsk yn Finlân. *Bedriuwslibben (3.)* Op syn minst fiif prosint fan de MKB-bedriuwen yn Fryslân makket yn 2010 gebrûk fan de Fryske taal op de website. Ut in nulmjitting docht bliken dat dat no foar nul oant oardel prosint it gefal is. (4.) Supermerken, restaurants en banken meitsje mear gebrûk fan de Fryske taal yn bebuording en it oanbieden fan de produkten. Alle jierren is der mei yngong fan 2008 in groei fan op syn minst 25 ûndernimmings dy’t gebrûk meitsje fan it Frysk. (5.) Yn 2010 binne de direksjes yn it bedriuwslibben folle better foarljochte oer de foardielen fan it brûken fan de Fryske taal yn kontakten mei de ôfnimmers.”

¹²⁵ Yn it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010. Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* ([augustus] 2007, s. 29-30) wurde doelen formulearre foar it *toerisme*: “Wy wolle de sichtberens fan de Fryske taal yn de toeristyske sektor befoarderje en dêrby oansluting sykje by de doelstellings út de okkerdeis fêststelde notysje ‘Fryslân, toeristyske topatrasje yn Nederlân’. Just de Fryske taal soarget derfoar dat in soad toeristen Fryslân belibje as in stikje bûtenlân yn Nederlân. It is dúdlik: it Frysk makket Fryslân ta in bysûndere regio mei in hiel eigen kultuer en identiteit. Wy kinne noch mear dwaan om taal en toerisme te ferbinen. In belangrike rol is weilein foar it toeristysk promoasje- en marketingburo fan de Provinsje Fryslân, Fryslân Marketing. Dat buro kin bygelyks yn syn kampanjes en op ’e website mear omtinken jaan oan it bysûndere fan de Fryske taal. Der soenen ek spesjale taalkursussen ûntwikkele wurde kinne foar toeristen. In oare kâns is it ‘rootstoerisme’. De Friezereuny ‘Simmer 2000’ hat sjen litten dat Fryske emigranten har wakker ferbûn fiele mei harren bertegrûn. Undersyk fan Tourdata Noord lit ek nochris útkomme dat Fryslân de kopposysje beset fan alle provinsjes wêr’t it giet om hoefolle gebrûk oft de eigen ynwenners meitsje fan de eigen toeristyske fasiliteiten. Noch twa wichtige redenen om it brûken fan it Frysk yn de toeristyske sektor te befoarderjen.

Winske resultaten: Algemiën: [...] (2.) De Provinsje stribbet dernei dat yn 2015 kwa sichtberens en gebrûk de Fryske taal yn it bedriuwslibben en *toerisme* op in ferlykber nivo komt as dat fan it Baskysk yn Baskelân, it Welsh yn Wales en it Sweedsk yn Finlân. [...] *Toerisme:* (8.) Yn 2010 hat de sichtberens fan de Fryske taal yn de toerismesektor in flinke groei trochmakke. (9.) De organisaasjes dy't in belangrike rol spylje yn de toerismesektor yn Fryslân jouwe mear omtinken oan de Fryske taal. (10.) Yn 2008 hat de Provinsje de mooglikheden ferkend oangeande hoe't de Fryske taal en it rootstoerisme inoar sa goed mooglik fersterkje kinne."

¹²⁶ Sjoch ek de *Derde Bestuursafpraak Friese Taal en Cultuur 2001-2010* (Den Haag, 5 juni 2001, s. 28-29) en it *Uitvoeringsconvenant Friese taal en Cultuur 2005*.

It 'Committee of Experts' (CoE) fan de Ried fan Europa komt yn diel A fan syn rapport ('Application of the Charter in the Netherlands, 3rd monitoring cycle', Strassbourg, 9 July 2008, s. 24-25) oangeande de útfiering fan de ferplichtings op it mêd fan de *taal yn it ekonomysk en sosjaal libben* (kêst 13 fan it Hânfêst) ta de folgjende konstatearrings en oanbefellings:

1, c: *Oanfolgjende maatregels om it ûntmoedigen fan it Frysk yn ekonomyske en sosjale aktiviteiten te bestriden:* 141. "The CoE considers this undertaking **fulfilled**."

2, b: *yn de publike sektor aktiviteiten organisearje om it brûken fan it Frysk te befoarderjen*

144. "The CoE considers this undertaking **not fulfilled**. The CoE **encourages** the Dutch authorities to organise activities to promote the use of Frisian in the economic and social sectors directly under their control (public sector)."

2, c: *Yn de soarchsektor (sikehuzen en âldereintehuzen) deryn foarsjen dat minsken yn it Frysk holpen wurde kinne; dêrta trenings en bylearen organisearje*

147. "The CoE considers this undertaking still only **partly fulfilled**. It asks the Dutch authorities to provide more detailed information on the practical impact of the initiatives taken by the steering committee "Fries in de zorg" and on other measures aimed at ensuring the use of Frisian in social care facilities."

¹²⁷ Yn de *Nota taalbelied Provinsje Fryslân, 2003-2007*. '*Ta rjocht komme: it fanselssprekkende plak fan it Frysk*' (s. 7, 20) wurdt konstatearre dat de doelen dy't steld binne foar de soarch tige benefier bliuwe ferlike mei dy fan de domeinen gemeenten en ûnderwiis. It domein Frysk yn de soarch sit noch mar yn de saneamde 'paadsljochtersfaze'. De reden is û.o. dat de Provinsje op dat mêd mar in **beheind wetlike foech hat** en ek **gjin subsydzjerelaasjes** mei soarchynstallings hat. De Provinsje kin sadwaande **te min twang** útoefenje ("betingsten stelle").

Ferl. ek de *Reaksjesnota* [Fryske ferzje; Ljouwert: Provinsje Fryslân], 28 augustus 2007 (s. 21) oangeande de ûntwerpnota *Frysk taalbelied, Frysk yn Fryslân: better sichtber mear fertroud, 2007-2010* (2006) yn ferbân mei it *Beliedsplan Fryske Taal 2008-2010, Fan Rjocht nei Praktyk* (2007):

"[2.5.2] Yn de rinnende beliedsperioade binne in tal aktiviteiten organisearre dy't rjochte wiene op it bewustwêzen fan it plak fan it Frysk yn de soarch. Neffens de Afûk kin konstatearre wurde dat der ymplisyt faak wol sprake is fan in taalbelied, mar dat taal formeel **net** sjoen wurdt as in aspekt fan kwaliteit yn de soarch, wylst dat no krekt foar de ymplementaasje wol wichtich is. It **brekme oan it formele foech fan de Provinsje** docht him dêr ek foar. Der sil noch mear oan soarchferlieners en ôfnimmers dúdlik makke wurde [moatte] wat it plak fan de taal wêze moatte soe." [...]

[Reaksje fan de Provinsje dêrop] " *Wy binne it iens mei de opmerking fan de Afûk. Yn haadstik fjouwer - ûnderdiel 1.4 'weromsjoch taalnota 2003-2007' fan de taalnota wurde fjouwer argumintaasjes [= arguminten] jûn wêrom [= wêrom't] soarch **net in maklik beliedsfjild** is as it om taalbelied giet. Wy wolle de kommende tiid soarchferlieners, -ôfnimmers en bestjoerders sawol fan ûnderop [= fan ûnderen op] mei projekten en boppenôf [= fan boppen ôf] mei kaaifigueren en ambassadeurs yndachtich meitsje op it belang en [de] mearwearde (fan it brûken) fan de Fryske taal binnen de soarch.*"

¹²⁸ Sjoch ek it *Memorandum 2006 van het Konsultatyf Orgaan inzake het Handvest voor Regionale of Minderheidstalen* (Ljouwert/Leeuwarden, 2007, s. 16) oer it sosjale libben: "Beleid kan bevorderd worden door een stimulans in de Kwaliteitswet Zorginstellingen. Maatregelen op het gebied van de taal in de zorg zouden speciaal toegespitst uitgewerkt moeten worden voor de jeugdzorg en de ouderenzorg."

Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO)

Met het in werking komen van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (2006) is het 'bevorderen van de sociale samenhang in en leefbaarheid van dorpen, wijken en buurten' een expliciete taak van de overheid. Voor toepassing van de WMO in Fryslân is het van belang dat het gebruik van het Fries expliciet opgenomen wordt in de uitwerkingsbepalingen en -voorschriften. Dit leidt tot de **functie-eis** mondelinge Friese taalbeheersing voor elke werknemer die contact heeft met cliënten. Hiermee voldoet Nederland dan aan de ondertekende

verdragsverplichtingen in art. 13, in het bijzonder lid 2, onderdeel b: *te waarborgen, dat sociale voorzieningen als ziekenhuizen, bejaardentehuizen en andere tehuizen de mogelijkheid bieden om personen die de Friese taal gebruiken en die op grond van een slechte gezondheid, ouderdom of om andere reden zorg behoeven, in hun eigen taal te ontvangen en te behandelen.*

Aanbeveling Sociaal Leven

- In de Kwaliteitswet Zorginstellingen een bepaling opnemen die de zorginstellingen in Fryslân verplicht om in de jaarlijkse verslaglegging over het kwaliteitsbeleid aandacht te besteden aan activiteiten met betrekking tot het Friese taalgebruik van de instellingen. Hierover kan gerapporteerd worden d.m.v. een kwaliteitsmonitor.
- In de opleidingen en in de in-service training van professionals in de zorg moet aandacht besteed worden aan het functioneren en het gebruik van het Fries in de zorginstellingen.
- Bij de evaluatie van de WMO moet expliciet aandacht besteed worden aan het gebruik van de Friese taal in contacten met de cliënten.”

¹²⁹ Ferl. J. van der Bij & R.W. Valk, *Fries in het voortgezet onderwijs, een Echternachse processie* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2005, ‘Fries in zorg en welzijn’, s. 58-60): “Bovendien dienen deze [gesubsidieerde] instellingen jaarlijks verslag te doen over de positie van de Friese taal. Of en op welke manier hierop *controle* wordt uitgeoefend, is *onduidelijk*. [...] Het belang van de eigen taal van de ‘afnemers’ van zorg en welzijn wordt onderkend, maar het leidt niet tot expliciet taalbeleid van de welzijnsinstellingen. Wellicht dat de derde bestuursafpraak daar verandering in brengt” (s. 60).

¹³⁰ Ferl. de *Reaksjesnota* [Fryske ferzje; Ljouwert: Provinsje Fryslân], 28 augustus 2007 (s. 14) oangeande de ûntwerpnota *Frysk taalbelied, Frysk yn Fryslân: better sichtber mear fertroud, 2007-2010* (2006) yn ferbân mei it *Beliedsplan Fryske Taal 2008-2010, Fan Rjocht nei Praktyk* (2007):

“[2.3.13] De RfdFB [Ried fan de Fryske Beweging] is it iens mei de ferwizing nei de ûndersiken op side fiif, dêr’t yn steld wurdt dat it Frysk mear sichtber wurde moat. Dit hâldt ek yn dat de ynstellings foar wolwêzen en soarch dêr sels folle mear oan dwaan moatte. De provinsje soe de **easken** foar it brûken fan it Frysk yn dy ynstellings oanskerpje kinne. Ek sille de Fryske gemeentlike en provinsjale bestjoerders mear as oan[t] no ta it Frysk aktyf brûke moatte om ynhâld te jaan oan de ‘moderne útstrieling’. “It belang fan de foarbyldfunksje fan pommeranten yn gebieten fan minderheidstalen is algemien bekend”, sa skriuwt de RfdFB. [...]

[Reaksje fan de Provinsje dêrop] “Wy kinne ús fine yn de reaksje fan de RfdFB. Mei ferwizing nei de kultuernota ‘Sels Dwaan’ freegje wy oan alle kultuerynstellings om in beliedsfisys te formulearjen hoe’t se omgeane mei it Frysk sawol yn- as ekstern. Dit is in ûnderwerp dêr’t wy ús de kommende jierren ek fierder op rjochtsje wolle, ek rjochting de ynstellings yn de wolwêzenektor en soarch. Mei soarchynstellings ha wy **gjin subsydzjerelaasje**, dat wy kinne **gjin easken stelle** oangeande it Frysk. Yn it ramt fan de Wmo [Wet maatschappelijke ondersteuning] leit dat no op it paad fan de gemeenten. Wy wolle dêrom de gemeenten hiel goed foarljochtsje oer de mooglikheden dy’t de Wmo foar it Frysk biede kin.

De kommende perioade wolle wy ek mear ta op it sykjen fan foarbyld- en kaaifiguren, ambassadeurs dy’t de wearde fan it brûken fan de Fryske taal oan de mienskip sjen litten [= litte] en har oer de drompel helje [om] it Frysk mear te brûken.”

¹³¹ Sa hat it enerzjybedriuw *Frivius* yn Dokkum de ‘Fear yn ’e broek’ krige fan de *Ried fan de Fryske Beweging* (11-01-2007), omdat it bedriuw sjen lit dat it brûken fan it Frysk ek ekonomysk foardiel opleverje kin. *Frivius* makket reklame yn it Frysk, hat in Frysktalich webstek, nimt de tillefoan op yn it Frysk en brûkt as biedwurd ‘Energie op zijn Fries’.

¹³² Ferl. J. van der Bij & R.W. Valk, *Fries in het voortgezet onderwijs, een Echternachse processie* (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2005, ‘Fries in het bedrijfsleven’, s. 60-63): “Het is slechts voor een klein groepje weggelegd om iets te doen met hun opleiding in het Fries. Bij de toonaangevende elite van Fryslân hebben ze niet veel gezag” (s. 62).

¹³³ Ferl. J. van der Bij & R.W. Valk, *Fries in het voortgezet onderwijs, een Echternachse processie*, (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2005, ‘Fries in het bedrijfsleven’, s. 63): “Bevorderen van cultuurtoerisme heeft als eerste doel meer toeristen te trekken en is niet direct gericht op cultuurbehoud, zoals onder andere blijkt uit de zogenaamde Leaderprojecten (Van Langevelde & Riemersma, 2002)” (s. 63).

¹³⁴ Ferl. de *Reaksjesnota* [Fryske ferzje; Ljouwert: Provinsje Fryslân], 28 augustus 2007 (s. 42-43) oangeande de ûntwerpnota *Frysk taalbelied, Frysk yn Fryslân: better sichtber mear fertroud, 2007-2010* (2006) yn ferbân mei it *Beliedsplan Fryske Taal 2008-2010, Fan Rjocht nei Praktyk* (2007):

“[3.7.3] By de doelstellingen oant en mei 2010 en de twadde oerwaging (s. 14 en 15) wurdt troch de hear Spithost frege om de hjoeddeiske stân fan saken. [...]

[Reaksje fan de Provinsje dêrop] “Der binne sa’n 30.000 MKB-bedriuwen yn Fryslân. Op dit stuit hat 61% fan de MKB-bedriuwen yn Fryslân in webstek. It persintazje (foar in part) Frysktalige webstekken leit dêrby tusken

de nul en oardel prosint, sa docht bliken út ús stekproef. In soad bedriuwen binne hjir noch net fan op 'e hichte. Dêrom wolle wy dêr mear oandacht foar freegje. In pear bedriuwen lykas bierbrouwrij Us heit en Molkwarder Koeke, meitsje hjir al gebrûk fan. Yn ús eagen hawwe in lytse tsien kulturele organisaasjes in taalstatút, lykas Tresoar en Keunstwurk. Dat sille wy neier ynventarisearje. Attitudefragen oer de útstrieling fan it Frysk wolle wy meinimme yn it wittenskiplik ûndersyk nei sekundêre taaloerdracht.” [...]

[3.7.7] *By de wet is wol in ferplichting foar it Nederlânsk, net foar it Frysk neffens de Warenwet Etikettering van Levensmiddelen. It komt dus oan op in bewustwurdingsproses en foarljochting by oanbieders fan produkten.”*

¹³⁵ Ferlykje it “Advys fan it Berie foar it Frysk oangeande it Fryske taalbelied yn relaasje ta it streekplan ‘Om de kwaliteit fan de romte’ (2005-2015) en ta plattelânsprojekten” (fêststeld yn de Berie-gearkomste fan 26 maart 2004).

¹³⁶ Berie foar it Frysk (S. de Jong & M. Kuitert, einred.), *Frysk yn marketing*, Ljouwert: Provinsje Fryslân, 2007 (Berie-rapport 26). Fan belang is ek: Ab van Langevelde, *Bilingualism and Regional Economic Development. A Dooyeweerdian Case Study of Fryslân*. Utrecht/Groningen 1999: Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap/Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen Rijksuniversiteit Groningen (dissertaasje; ek Berie-rapport 15) en: A. P. van Langevelde & A.M.J. Riemersma (red.), *Twataligens en Regionale Ekonomyske Untjouwing/Tweetaligheid en Regionale Economische Ontwikkeling/Bilingualism and Regional Economic Development*, Ljouwert 2002 (Berie-rapport 21).

¹³⁷ Yn kêst 13, 2 stiet ‘With regard to economic and social activities, the Parties undertake, in so far as the public authorities are competent, within the territory in which the regional or minority languages are used, and as far as this is reasonably possible to:

a. include in their financial and banking regulations provisions which allow, by means of procedures compatible with commercial practice, the use of regional or minority languages in drawing up payment orders (cheques, drafts, etc.) or other financial documents, or, where appropriate, ensure the implementation of such provisions.” Nederlân soe dat kêst foar it Frysk ek noch ûndertekenje en ratifisearje moatte.

¹³⁸ Ut ‘Frysk yn marketing’ (Berie-rapport 26, 2007, s. 44-45) docht bliken dat de Bôrd na Gàidhlig projekten stipet dy’t rjochte binne op it fergrutsjen fan it tal Gaelicsprekkers of it ferheegjen fan de kwaliteit en it brûken fan it Gaelic, en dat foar op syn meast 50% (mei) finansiert oant op syn heechst 10.000 pûn. Jierliks is der meinoar 200.000 pûn beskikber foar it Gaelic Initiatives Fund.

De Comunn na Gàidhlig, in troch de Bôrd subsidiearre organisaasje, keart op syn heechst 1000 euro út oan organisaasjes en bedriuwen dy’t yn har winkels, hotels, restaurants en kantoaren dûbeltalige buorden ophingje (Sanas-projekt).

It Baskyske regear stelt fia har programma LanHitz oan de private sektor ynformaasje, technyske en finansjele stipe beskikber om it Baskysk te stimulearjen. Jierliks is der sa’n 1,8 miljoen euro beskikber foar bedriuwen om taalplannen op te setten en út te fieren. Der kin op syn heechst 60.000 euro oan in (grut) bedriuw útkeard wurde, mar foar in lyts bedriuw kin it ek 1000 euro wêze. It jild is beskikber foar it meitsjen fan in plan, de oersettings, de skoalling fan de meiwurkers en de ynformaasje-foarsjenning (webstek, foldermateriaal). Der is in betreklik grut bedrach beskikber foar it monitoarjen, evaluearjen en it eventuele oanpassen fan it taalplan (op syn heechst 15.000 euro).

De Welsh Language Board hat in private ‘sector unit’ mei in eigen stratezjy, rjochte op it fergrutsjen fan it brûken fan it Welsk. De meiwurkers hâlde har dwaande mei it netwurkjen by bedriuwen. Der wurdt kontakt socht mei kaaifigueren út de top fan sokke organisaasjes, om dy safier te krijen dat se iepen steane foar it Welsk. As dat it gefal is, biede se praktyske stipe oan, lykas (1) in ‘business grant’, wêrmei’t bedriuwen foar maksimaal 1500 euro materiaal meitsje litte kinne: buordsjes, flyers of in webstek. It bedrach mei ek brûkt wurde foar it meitsjen fan in Welsktalich reklameboadkip foar de radio; (2) ‘Working Welsh’, in projekt rjochte op badges dy’t wurknimmers drage kinne, sadat klanten witte dat sy Welsktalich binne of Welsk leare. It projekt draait al sûnt 1997 en stimulearret it mûnling brûken fan it Welsk en it fergrutsjen fan it bewustwêzen; (3) ‘Linkline to Welsh’, in fergeze tsjinstferliening oan minsken en bedriuwen, dy’t lytse teksten foar harren oerset en praktyske ynformaasje oer it Welsk jout. Linkline bestiet sûnt 1998 en kriget alle moannen sa’n 400 oanfragen.

¹³⁹ It ‘Committee of Experts’ (CoE) fan de Ried fan Europa komt yn diel A fan syn rapport (‘Application of the Charter in the Netherlands, 3rd monitoring cycle’, Strassbourg, 9 July 2008, s. 25) oangeande de útfiering fan de ferplichtings op it mêd fan *útwikselings oer de grins* hinne (kêst 14 fan it Hânfêst) ta de folgjende konstatearrings en oanbefellings:

b: *oparbeidzjen oer de grins makliker meitsje*

150. “The CoE considers this undertaking **fulfilled**. It nevertheless **encourages** the Dutch authorities to actively promote co-operation between regional or local authorities in the Province of Friesland and in the Frisian-speaking areas of Germany on a more structured basis.”

¹⁴⁰ Sjoch bgl. de *Derde Bestuursafpraak Friese Taal en Cultuur 2001-2010* (Den Haag, 5 juni 2001), s. 30-31, en it *Uitvoeringsconvenant Friese taal en Cultuur 2005*. En ek de *Derde Rapportage betreffende het Europees*

handvest voor regionale talen of talen van minderheden 2002-2005 (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 2007, s. 221-228):

“[12.6] Het ‘Committee of Experts’ stelde in zijn eerste rapport vast dat in zijn algemeenheid wordt voldaan aan de overeengekomen verplichting [*Report of the Committee of Experts*, 2001, 107]. Wel dringt het ‘Committee of Experts’ erop aan dat in de volgende periodieke rapportage wordt ingegaan op de vraag hoe van rijkswege wordt vorm gegeven aan de bevordering van de interfriese samenwerking (zie: 12.27-12.31). [...]

[12.8] In de bestuursafpraak Friese taal en cultuur 2001 zijn het Rijk en de provincie Fryslân verder overeengekomen dat het Rijk en de provincie Fryslân zich inspannen om voldoende middelen beschikbaar te stellen om uitwisselingen op het gebied van cultuur en onderwijs tussen de provincie Fryslân en Oost- en Noord-Friesland te bewerkstelligen en te stimuleren (B[estuursafpraak] A[fspraak] 8.4).

[12.9] Alvorens in te gaan op het beleid van Nederland en Duitsland inzake de Friese taal en cultuur, zal eerst een korte uiteenzetting worden gegeven van het Duitse overheidsbeleid inzake de Friese taal en cultuur. Aangezien in Duitsland het cultuurbeleid primair de verantwoordelijkheid is van de betrokken deelstaten, zal de uiteenzetting over het overheidsbeleid inzake de Friese taal in Duitsland zich op de verantwoordelijke deelstaten richten, respectievelijk Sleeswijk-Holstein en Nedersaksen.

[12.10] Bij wet van 13 december 2004 heeft de deelstaat Sleeswijk-Holstein, met verwijzing naar het Verdrag inzake de bescherming van nationale minderheden, het Europees Handvest voor regionale of minderheidstalen, artikel 3 van de Grondwet van de Bondsrepubliek Duitsland en artikel 5 van de Grondwet van Sleeswijk-Holstein, het bevorderen van de Friese taal in het publieke domein vastgelegd. De wet regelt het gebruik van de Friese taal in relatie tot de autoriteiten, de kennis van de Friese taal bij benoeming in publieke dienst, het gebruik van tweetalige, Duitse en Friese, naamborden op overheidsgebouwen, alsmede het gebruik van tweetalige, Duitse en Friese, plaatsnaamborden in de Kreis Nordfriesland en op het eiland Helgoland [noot: Artikel 3 van de Grondwet van Duitsland betreft de gelijkheid voor de wet, gelijkberechtiging van mannen en vrouwen en discriminatieverbod. Artikel 5 van de **Grondwet van Sleeswijk-Holstein** betreft de **nationale minderheden en volksgroepen**. Art. 5.2 bepaalt dat de Deense nationale minderheid en de **Friese volksgroep recht hebben op steun en bescherming**].

[12.11] In 1988 heeft de Landtag in Kiel, het parlement van de deelstaat Sleeswijk-Holstein, een *Gremium für Fragen der Friesischen Bevölkerung im Lande Schleswig-Holstein* ingesteld. De betreffende commissie bestaat uit de voorzitter van de Landtag, één lid van elk van de politieke partijen vertegenwoordigd in het deelstaatarlement, de Noord-Friese leden van de Duitse Bundestag in Berlijn, de *Beauftragte für Minderheiten und Kultur des Ministerpräsidenten*, een vertegenwoordiger van het *Kultusministerium* te Kiel, alsmede vier leden van de *Friesenrat Sektion Nord e.V.* De commissie komt tweemaal per jaar onder voorzitterschap van de voorzitter van het deelstaatarlement bijeen. [...]

[12.13] De Bondsrepubliek Duitsland heeft op 11 mei 1995 het Kaderverdrag inzake de bescherming van nationale minderheden ondertekend en op 10 september 1997 geratificeerd. Het Kaderverdrag is van toepassing op de Deense en Sorbische minderheden in Duitsland, evenals op de vanouds in Duitsland woonachtige Friezen.

[12.14] Sinds 1 januari 1999 valt het Noord-Fries in Sleeswijk-Holstein onder de werking van het Europees Handvest voor regionale of minderheidstalen. Met betrekking tot het Noord-Fries zijn 36 beleidsmaatregelen uit deel III van het handvest onderschreven. Tegelijk zijn voor het Sater-Fries dat gesproken wordt in de Duitse deelstaat Nedersaksen 35 beleidsmaatregelen uit deel III van het Handvest onderschreven. In 2000 heeft de Duitse Bondsregering de eerste rapportage, volgens artikel 15.1 van het Europees Handvest voor regionale of minderheidstalen aan de Raad van Europa uitgebracht, in 2003 gevolgd door een tweede rapportage.

[12.15] Er bestaat *geen* culturele overeenkomst tussen Nederland en Sleeswijk-Holstein en/of Nedersaksen, waarbij de Friese taal als een van de *gemeenschappelijke aandachtspunten* is aangemerkt. In het cultureel verdrag tussen Nederland en Duitsland (1961) wordt de Friese taal niet expliciet genoemd. Wel kan het verdrag als basis dienen voor uitwisselingen op het gebied van cultuur, onderwijs, jeugd, etc. waarin de Friese taal en cultuur een rol spelen. Met name op het terrein van onderwijs en onderzoek bestaat een nauw contact en geregelde samenwerking tussen de instanties die op dit terrein werkzaam zijn (waaronder de Fryske Akademy te Leeuwarden, de Ostfriesische Landschaft te Aurich, het Nordfriisk Instituut te Bredstedt en het Nordisch Institut van de Christian-Albrechts-Universität te Kiel). Verder spelen ook de Fryske Rie, alsmede het Frysk Ynternasjonaal Kontakt (FYK) een rol in de bevordering van de interfriese contacten (zie: 12.27-12.31). [...]

[12.18] In de Bestuursafpraak Friese taal en cultuur 2001 zijn het Rijk en de provincie Fryslân overeengekomen dat het Rijk en de provincie Fryslân zich inspannen om voldoende middelen beschikbaar te stellen om uitwisselingen op het gebied van cultuur en onderwijs tussen de provincie Fryslân en Oost- en Noord-Friesland te bewerkstelligen en te stimuleren (BA 8.4).

[12.19] In het kader van de Bestuursafpraak Friese taal en cultuur 2001 zijn afspraken gemaakt over de bevordering van de interfriese samenwerking. In de nieuwe bestuursafpraak zijn Rijk en provincie overeengekomen dat het Rijk en provincie Fryslân zich inspannen ten gunste van een constructieve

samenwerking tussen gebieden waar regionale of minderheidstalen worden gesproken in de lidstaten van de Raad van Europa (BA 8.1). De provincie Fryslân steunt verder het werk van de stichting Fryske Rie en het Europees Bureau voor Minderheidstalen financieel (BA 8.2). [...]

[12.21] In het Uitvoeringsconvenant Friese taal en cultuur 2005 zijn het Rijk en de provincie Fryslân overeengekomen dat de provincie en de ministers van resp. Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties zich inspinnen om de culturele en bestuurlijke contacten tussen de drie Frieslanden te bevorderen. [...]

[12.23] In het Uitvoeringsconvenant Friese taal en cultuur 2005 zijn het Rijk en de provincie Fryslân overeengekomen dat in 2005 nader overleg gevoerd wordt over de potentiële bijdrage van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap ten behoeve van de inter-Friese activiteiten en contacten, bijvoorbeeld in het kader van het internationale cultuurbeleid. [...]

[12.27] De stichting Fryske Rie, opgericht in 1956, streeft ernaar op maatschappelijk en cultureel terrein het contact tussen de Friezen in Fryslân, Noord- en Oost-Friesland te bevorderen. Sinds 11 september 1998 neemt de Fryske Rie deel in de mede door haar opgerichte Ynterfryske Rie. De Ynterfryske Rie is een overkoepelende organisatie voor de Fryske Rie in Fryslân en de beide collega-organisaties in Nord- en Ost-Friesland. De Ynterfryske Rie organiseert, naast een jaarlijks programma van uitwisselingen op het terrein van de Friese taal en cultuur, eenmaal per drie jaar een zogenaamd Ynterfrysk Kongres, waarin actuele en gemeenschappelijke thema's voor een breed publiek aan de orde worden gesteld. De organisatie van het congres wordt afwisselend door één van de drie in de Ynterfryske Rie deelnemende organisaties voor haar rekening genomen. In 2003 vond het congres, georganiseerd door de stichting Fryske Rie, in Leeuwarden plaats. In 2006 werd het congres, georganiseerd door de Friesenrat Sektion Nord e.V. gehouden in Leek, Noord-Friesland. [...]

[12.29] Van de provincie Fryslân ontvangt de Fryske Rie jaarlijks een subsidie teneinde de contacten met Oost- en Noord-Friesland te bevorderen via uitwisselingen en het genoemde congres. In de jaren 2002, 2003, 2004 en 2005 bedroeg het subsidie respectievelijk 4008, 4008, 3717 en 4124 euro. Naast deze reguliere subsidiëring kan voor specifieke activiteiten sprake zijn van een ad hoc-subsidiëring. [...]

[12.35] Het staat provinciale of lokale autoriteiten in Fryslân vrij om vriendschapsbanden of jumelages aan te gaan met regio's of gemeenten waar net als in de provincie Fryslân de eigen taal en cultuur een belangrijke plaats innemen in het maatschappelijke en culturele leven. Overigens hebben de Friese gemeenten en de Provincie Fryslân tot nog toe geen vriendschapsbanden of jumelages gesloten met lokale of regionale autoriteiten in Noord-Friesland en het Oost-Friese Saterland of in andere Europese regio's met een eigen taal en cultuur [noot: In het overzicht van vriendschapsbanden van Nederlandse gemeenten, zoals dat is te vinden op internet (www.stedenbanden.nl) worden dergelijke contacten in ieder geval niet vermeld].

[12.36] Samenvattend kan worden vastgesteld dat het Nederlandse beleid zoals bedoeld in artikel 14 van het Europese handvest wordt ontwikkeld in overleg met de provincie Fryslân, zoals naar voren komt in de Bestuursafpraak Friese taal en cultuur 2001.”

¹⁴¹ Sjoek ek it *Memorandum 2006 van het Konsultatyf Orgaan inzake het Handvest voor Regionale of Minderheidstalen* (Ljouwert/Leeuwarden, 2007, s. 17): “De grensoverschrijdende uitwisselingen betreffen in de eerste plaats de contacten met de Noordfriezen in de deelstaat Sleeswijk-Holstein en de Friezen in Saterland in Oost-Friesland in de deelstaat Nedersaksen (beide in Duitsland). Voor de organisatie van deze contacten functioneert de Fryske Rie sinds 1956.

In bredere context betreffen de internationale contacten alle Europese regio's met een regionale of minderheidstaal. Voor deze contacten functioneert sinds 1982 het Europees Bureau voor Minderheidstalen (European Bureau for Lesser Used Languages). De Europese Unie heeft in het nieuwe programma: ‘Integrated Lifelong Learning’ (2007-2013) budget opgenomen voor taalactiviteiten, voornamelijk netwerkactiviteiten. Het programma is open voor alle talen van de EU, nationale talen en regionale en minderheidstalen.

In het rapport van de Raad van Europa uit 2001 worden geen expliciete aanbevelingen gedaan over deze ondertekende verdragsverplichting. Hetzelfde geldt voor het rapport uit 2004. Wel wordt erop gewezen, dat het de Fryske Rie slechts **gedeeltelijk** lukt om internationale contacten met Noord-Friesland en Oost-Friesland te onderhouden wegens **gebrek aan financiële ondersteuning**. Financiële ondersteuning van de kant van de rijksoverheid is stopgezet in 1996 omdat de Fryske Rie niet langer geacht werd te behoren tot de ‘landelijk te subsidiëren infrastructuur’.

In de BFTK [Bestuursafpraak Friese taal en cultuur, 2001] is vastgelegd, dat Nederland in culturele verdragen met andere lidstaten van de Raad van Europa bijzondere aandacht zal besteden aan de Friese taal en cultuur in relatie tot de minderheidstaal of -talen in de betreffende lidstaat.

Aanbevelingen Grensoverschrijdende uitwisselingen

- Nederland moet de aandacht voor andere minderheidstalen en contacten met sprekers van andere minderheidstalen bevorderen door jumelages [vriendschapsbanden] van gemeenten in regio's met een minderheidstaal in andere (EU-lid)staten te stimuleren.
- In het voorlichtingsbeleid van het Ministerie van Buitenlandse Zaken moet structureel aandacht worden besteed aan het beleid van Nederland t.a.v. de Friese taal en cultuur in Europees perspectief.
- Nederland moet op korte termijn een **cultureel verdrag** sluiten met de Duitse deelstaten Nedersaksen en Sleeswijk-Holstein met het doel de contacten tussen Fryslân en Saterland en Oost-Friesland (Nedersaksen) en Noord-Friesland (Sleeswijk-Holstein) te garanderen en te bevorderen.
- Wat betreft het sluiten van culturele verdragen met andere EU-lidstaten zou de prioriteit gelegd moeten worden bij Polen. Omdat er gedurende tien jaren contacten zijn van de Friezen met de Kasjûben, zou binnen Polen de prioriteit bij de provincie Vorpommeren-Gdansk gelegd moeten worden. Op deze manier kan het bestaande partnerschap tussen scholen in Kasjûbië met zes scholen in Fryslân versterkt worden.
- Bij de uitwerking en toepassing van EU-programma 'Integrated Lifelong Learning' (2007-2013) moet Nederland het Fries oormerken als een van de speerpunten van nationaal beleid. Deze oormerking kan tot uitdrukking gebracht worden in uitwisselingsprogramma's m.b.t. de drietalige basisschool en de opleiding voor docenten voor dit onderwijs."

Yn it *tredde* rapport fan de Rie fan Europa *Application of the Charter in the Netherlands* [3rd monitoring cycle] (Strassbourg, 9 July 2008) oer de útfiering fan it *European Charter for Regional or Minority Languages* (*Europeesk hânfêst foar regionale talen of talen fan minderheden*) wurdt oer kêst 14 ('Transfrontier exchanges', s. 25) opmurken:

"[149] During the 3th monitoring cycle, the Committee of Experts was not informed of any direct co-operation between regional or local authorities in the Frisian-speaking areas of the Netherlands and Germany (Friesland and North Friesland/Saterland). However, the provincial authorities of Friesland have subsidized the 'Fryske Rie' (Frisian Council), which promotes contacts with North Friesland and the Saterland, and also provided ad hoc assistance to particular projects. Furthermore, the provincial authorities occasionally assist the youth organisation 'Frysk Ynternasjonale Kontakt' which promotes contacts between speakers of regional or minority languages in Europe, including North and Sater Frisian."

¹⁴² Sjoch ek: *Minderheiten- und Volksgruppenpolitik in Schleswig-Holstein, Minderheitenbericht 2007, Berichtsraum 2005 -2010*, 16. Legislaturperiode (Kiel: Der Ministerpräsident des Landes Schleswig-Holstein, Febr. 2008), hdst. 1, 2, 3.3, 5, 6.1, Anhang F.3. Fan belang is ek de offisjele erkenning fan de East-Friezen as nasjonale minderheid. Sjoch dêrfoar bgl. in brief fan dr. Christoph Bergner, MdB, Parlamentarischer Staatssekretär, Beauftragter der Bundesregierung für Aussiedlerfragen und nationale Minderheiten oan Torsten Bruns (d.d. 27-02-2008): "[...] Zu den Angehörigen der durch das Rahmenübereinkommen zum Schutz nationaler Minderheiten geschützten Gruppen gehören deutsche Staatsangehörige, die sich vom Mehrheitsvolk durch eigene Sprache, Kultur und Geschichte, also durch eine eigene Identität unterscheiden, diese Identität bewahren wollen, traditionell in Deutschland heimisch sind und hier in angestammten Siedlungsgebieten leben. Hierzu gehört auch die Volksgruppe der Friesen in Deutschland. **Die Begründung zum Gesetzentwurf der Bundesregierung bezieht die Ostfriesen in den Kreis der friesischen Volksgruppe ein** (vgl. BT-Drucksache 13/6912, S. 21, 27, 28). [...] Lediglich im oldenburgischen **Saterland** hat sich ein Dialekt der ostfriesischen Sprache erhalten, das Saterfriesische, welches nach der Europäischen Charta der Regional- oder Minderheitensprachen geschützt ist. [...] **Die Zugehörigkeit der Gruppe der Ostfriesen zur friesischen Volksgruppe und damit zu den geschützten nationalen Minderheiten in Deutschland ist also unstrittig.**"

[fetprint fan ús]

¹⁴³ Ferl. it *Beliedsplan Fryske taal 2008-2010, Frysk yn Fryslân: taal tusken minsken. Fan Rjocht nei Praktyk* (2007, s. 14-15): "3.7. *Koördinaasje en desintralisaasje organisaasjes*. De útfiering fan it taalbelied en de ambysje fan de BFTK [*Derde bestuursafspak Fryske taal en kultuur, 2001-2010, 2001*] is organisearre yn in desintralisaasjemodel. Foar spesifyk sân beliedsfjilden hawwe Ryk en Provinsje beliedsfoarnimmens formulearre foar de Fryske taal. It Ryk foarsjocht de Provinsje fan finansjele middels en docht **wetlike** oanpassing foar de Fryske taal. De provinsje is ferantwurdlik foar de **útfieringsstruktuer** binne it besteande ramt fan de Besjoersôfspraak Fryske Taal en Kultuer (BFTK) en docht de koördinaasje. Oan de iene kant troch subsydzjeôfspraken mei ynstellings, oan de oare kant fia de subsydzjeoardering kultuer, taal en ûnderwiis en ferskate regelings dy't (partikuliere) inisjativen finansjeel mooglik meitsje. Op de oare bledside wurdt in koart skema werjûn fan it hjoeddeistige útfieringsmodel foar elk beliedsfjild fan de BFTK."

¹⁴⁴ Sjoch ek it *Memorandum 2006 van het Konsultatief Orgaan inzake het Handvest voor Regionale of Minderheidstalen* (Ljouwert/Leeuwarden, 2007, s. 13) oangeande de *oerheden*: "Het C[onsultatief] O[rgaan] Fries herhaalt zijn advies uit het memorandum 2004 om een **juridische structuur** te ontwikkelen en een **organisatie** in te richten die tot taak krijgt de **algehele coördinatie** van het Fries taalbeleid te verzorgen: **advisering** aan de verschillende overheden (rijksoverheid inclusief de rijksdiensten, provincie, gemeenten,

waterschappen) en **coördinatie van de uitvoering**. Een coördinatie-orgaan kan vormgegeven worden door een samenwerkingsverband, een agentschap of een zelfstandig bestuursorgaan, bijvoorbeeld op grond van de Wet Gemeenschappelijke Regelingen (WGR): een publiekrechtelijk orgaan van de verschillende overheden samen. De bevoegdheden zouden bij Wet of Besluit moeten worden vastgelegd.

Aanbevelingen Overheid

- De werking van hoofdstuk 2:2 van de Algemene wet bestuursrecht (Awb) moet **uitgebreid** worden van **overheden** (provincie, gemeenten, waterschappen, WGR-lichamen en zelfstandige bestuursorganen) naar **alle publieke instellingen en door de overheid gesubsidieerde instellingen, inclusief het onderwijs**.

- Gelet op de termijn van de huidige Bestuursafpraak (2001-2010) is het nu van belang na te denken over de vormgeving van het taalbeleid van de rijksoverheid voor de periode na 2010. Het C[onsultatief] O[rgaan] Fries doet de aanbeveling om een studie te (laten) verrichten naar de **optimale juridische instrumenten** om de doelen van het taalbeleid te bereiken. In deze studie moeten de ervaringen en inzichten van andere lidstaten die in de afgelopen tien jaar met het handvest gewerkt hebben, betrokken worden.”

¹⁴⁵ Ferl. de *Reaksjesnota* [Fryske ferzje; Ljouwert: Provinsje Fryslân], 28 augustus 2007 (s. 6-7, 32) oangeande de ûntwerpnoata *Frysk taalbelied, Frysk yn Fryslân: better sichtber mear fertroud, 2007-2010* (2006) yn ferbân mei it *Beliedsplan Fryske Taal 2008-2010, Fan Rjocht nei Praktyk* (2007):

“[2.1.13] Der wurdt neffens it Berie [foar it Frysk] **te min rezjy fierd** oangeande it Fryske taalbelied, en sy [?] hat dat ferlet ek field by de Afûk, it Taalsintrum Frysk en It Fryske Boek. Der soe in **sintraal orgaan** opsetten wurde moatte mei **foech** foar de **koördinaasje** om stjoering te jaan oan in beliedssyklus. Dit kin **binnen de sintrale oerheid** organisearre wurde (vgl. Generalitat, Baskenlân [= Baskelân]) of yn de foarm fan in **selsstannich publykrjochtlik orgaan** (vgl. Welsh Language Board). De Provinsje moat as earstferantwurdlike oerheid it inisjatyf nimme ta fersterking fan de koördinaasje yn oparbeidzjen mei gemeenten en útfieringsorganisaasjes. Tagelyk moat rekken hâlden wurde mei it ferlet en prioriteiten fan BZK (koördinearjend ministearje) [= Ministearje fan Ynlânske Saken]. Sa kin it partnerskip fan trije oerheidsnivo’s fersterke wurde. It Berie hat yn in earder stadium neitocht oer **taakstelling** en **foarm** fan bedoeld koördinaasjeorgaan (advys 8-2680). Basisgedachten dêrfan kinne meinommen wurde yn de neiere gedachte-ûntwikkeling oer de rezjy-fiering dy’t by dizze taalnota passe. It Berie advisearret sterker yn te setten op de **rezjy-fiering** en **koördinaasje** fan it Fryske taalbelied.”

[Reaksje fan de Provinsje dêrop] “Wy kinne ús foar in grut part fine yn de opmerking fan it Berie foar it Frysk. Der moat yndied **mear stjoering** komme op it koördinearjend wurk fan de ûnderskate taalplenningsorganisaasjes. Dat hat ûnder oaren ek te krijen mei de besettingsgraad binnen it provinsjaal apparaat. It opsetten fan in **sintraal orgaan** sjogge wy foarearst noch **gjin** mearwearde yn. Yn it foarste plak moat it dúdlik wêze foar it fjild dat de koördinaasje by de provinsje leit. It ynstellen fan in koördinaasje-orgaan makket de ferhâldings allinnich mar diziger en dêrby sjogge wy it risiko dat it streekrjocht kontakt tusken Provinsje en ynstellings yn gefaar komt. Wy stelle dan ek út, dat it Berie de kommende tiid effektiver en effisjinter ynset wurde moat en mear advys jaan moatte soe op [= oer] de útfiering. Yn it twadde plak fine wy in fierdere fersnipeling fan organisaasjes op it mêd fan taalbelied net winsklik. Mar om koart te kriemen, wy sille yn de nije taalnota wol mear ynsette op [in] goede koördinaasje út de provinsje wei. Dat wolle wy yn de kommende tiid oan de hân fan jierlikse aksjeplannen dwaan.”

“[2.8.8] De Afûk fynt dat de kontakten mei de regio’s dêr’t sprake is fan in sterk taalbelied, útwreide wurde moatte. Fryslân soe him spiegelje moatte oan regio’s as Wales en Kataloanje. De Afûk soe graach ûndersykje wolle oft it **model fan de Welsh Language Board** as brede stipe-ynstelling ek yn Fryslân tapast wurde kin. By in ambisjeus taalbelied heart ek it op ’e nij besjen fan de **meast effisjinte ynfastruktuer** om de doelstellingen te realisearjen.”[...]

[Reaksje fan de Provinsje dêrop] “Wy wolle de kommende trije jier de klam lizze op de útfiering, net op ûndersyk. Op dit stuit sjogge wy **gjin** oanlieding om ôfstân te dwaan fan de **hjoeddeistige organisaasjestruktuer**, lykas omskreaun is yn haadstik trije fan de taalnota.”

¹⁴⁶ Ferl. de *Reaksjesnota* [Fryske ferzje; Ljouwert: Provinsje Fryslân], 28 augustus 2007 (s. 18) oangeande de ûntwerpnoata *Frysk taalbelied, Frysk yn Fryslân: better sichtber mear fertroud, 2007-2010* (2006) yn ferbân mei it *Beliedsplan Fryske Taal 2008-2010, Fan Rjocht nei Praktyk* (2007):

“[2.4.1] It Provinsjaal bestjoer moat [neffens de Ried fan de Fryske Beweging] **mear foech** krije foar it regeljen fan saken foar it Frysk. Der soe yn Fryslân in **ynstitút foar taalkwaliteit** komme moatte en in orgaan fergelykber mei de Welsh Language Board is ek nedich. Ek it stellen fan **easken** op it mêd fan it **behearskjen fan it Frysk by oanstellings/beneamings** is in saak dêr’t mear oan wurke wurde moat. De algemiene frijbljuwendheid fan no soe minder wurde moatte.” [...]

[Reaksje fan de Provinsje dêrop] “*De regionale oerheden binne tige wichtich by it fuortsterkjen fan it Frysk. Mei de ûndertekening fan de yntinsjeferklearring tusken Provinsje en acht gemeenten is de earste stap set om dy frijbljuwendheid út 'e wei te romjen. It is dan de yntinsje om, rekken hâldend mei de Awb (Algemene wet bestuursrecht), yn it earste plak it Frysk te brûken by skriftlike kommunikaasje. Wy binne it folslein iens mei de fraach om mear foech. Wy binne dêroer yn diskusje mei it Ryk. It ynstitút foar taalkwaliteit is op it stuit de Fryske Akademy dy't noed stiet foar it útbringen fan (digitale) wurdboeken.*”

By eintsjebeslút is de gruttere taalmacht fan it Hollânsk yn Fryslân de wurkmaster (oarsaak) fan ynterferinsjes (ynslûpsels, hollânismen, ‘gjin/min-Frysk’), d.w.s. dat it bestriden dêrfan feitlik in *taalpolitike* kwestje is (P. Breuker, J. Griffioen, J. Hoekstra e.o., *Bydragen ta de didaktyk fan it Frysk yn it fuortset ûnderwiis*, Grins/Ljouwert: Frysk Ynstitút R.U.G.-AFUK, 1982, s. 44).

¹⁴⁷ De *Nederlandse Taalunie* wurket as in soarte fan ministearje fan taal foar Nederlân en der wurkje sa'n tritich meiwurkers foar Nederlân, Vlaanderen en Suriname en Yndoneezje. Op 9 septimber 1980 is it Taalunieferdrach sletten. In part fan wurk dat de Taalunie docht wurdt yn Fryslân foar it Frysk al dien troch de Fryske Akademy, bygelyks it ûntwikkeljen fan basismateriaal foar *wurdboeken*, *staveringsboekjes* (it 'Groene Boekje') en *staveringstsjekkers*. Wapenfeiten binne de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS) en de *Woordenlijst Nederlandse taal* (it 'Groene boekje'), útspraakwurdboeken en ûnderskate twatalige fertaal- en learwurdboeken. De Taalunie fersoarget foarsjennings op it ynternet, lykas in digitale bibliotek fan Nederlânsktalige wurken (www.dbnl.org), fertaalprogramma's (bgl. NL-Transslex Ned.-Frânsk, Ned.-Ingelsk en v.v.) en beheard fûnemintele neislachwurken, lykas it *Corpus Gesproken Nederlands*. De Taalunie makket listen mei ierdrykskundige nammen en ûnderskate terminologybestannen. De *Prijs der Nederlandse Letteren*, de *Inktaap*, de *Taalunie Toneelschrijfprijs*, de *Taalunie Onderwijsprijs* en de *Scriptieprijs* (ôfstudearskripsje oer in ûnderwerp út de nearlandistyk) binne ek by de Taalunie ûnderbrocht. Under auspysjes fan de Taalunie wurdt ek in nije 9-dielige skiednis fan de Nederlânske literatuer skreaun.

De Taalunie skept yn it foarste plak de *betingsten* wêrûnder oft it Nederlânsk optimaal brûkt wurde kin. It is net de taak fan de Taalunie om de taalbrûkers te fertellen wat goed Nederlânsk is en wat net. Wy sjogge dat krekt as de *haadtaak* fan in *Frysk Ynstitút foar Taalkwaliteit* as ûnderdiel fan in Sintrum foar de Fryske Taal en Kultuer.

Fierder krewearret de Taalunie yn 'e mande mei oare nasjonale organisaasjes foar in Europeesk taalbelied rjochte op it stypjen fan de *offisjele* Europeeske talen (en dêr liket it Frysk noch net ûnder te fallen!). De Taalunie jout jildlike stipe oan en stelt sintrale foarsjennings beskikber foar sa'n 220 faggroepen Nederlânsk yn 43 lannen en fersoarget kursussen foar bûtenlânske studinten en dosinten. It sosjaal taalbelied is rjochte op taalbrûkers dy't it Nederlânsk ûnfoldwaande behearskje (bgl. op it heljen fan it 'Certificaat Nederlands als Vreemde Taal', alle jierren goed 2.500 dielnimmers). De begrutting fan de *Nederlandse Taalunie* beslacht sa'n 9 miljoen euro (2004).

¹⁴⁸ De list mei taken moat ferkavele wurde oer de al by de ûnderskate ynstellings wurksume meiwurkers en de nije minsken. It oanlûken fan 10 à 12 nije minsken liket ús net yrrêel. Dat soe sa'n $12 \times € 40.000 = € 500.000$ op jierbasis wêze as wy allinnich nei de leankosten sjogge.

Ynformaasje oer in min ofte mear ferlykbere taalbefoarderingsynstelling as de *Welsh Language Board* (WLB) is te finen yn in artikel fan Mirjam Vellinga (Afûk) en Sytske de Jong (Berie foar it Frysk) (*De Pompeblêden*, jrg. 78, nû. 2, july 2007, s. 25-27). De WLB hâldt him dwaande mei fjouwer ferskillende beliedsjilden: (1.) *de publike sektor*: de **útfiering fan de Language Act** (taalwet), rjochte op bygelyks dûbeltalige buordsjes foar strjitten, paadwizers, oantsjuttingen op bussen ensfh.; (2) *Community development*: benammen rjochte op taalprojekten foar de jongerein, bygelyks op it stik fan muzyk, sport, edukaasje, sosjale en ynternasjonale kontakten; (3) *de private sektor*, benammen rjochte op it brûken fan it Welsh by en yn bedriuwen en winkels en sadwaande op it fersterkjen fan de ekonomyske wearde fan it Welsh; (4) *ûndersyk*: data en statistiken om dêrmei it taalbelied te ûnderbouwen.

De WLB is yn 1993 opset mei in budzjet fan sa likernôch 10 miljoen euro, dat almeast ferdield waard ûnder ferskillende ynstânsjes: de WLB as 'ferdieler'. Yn 1999 hat de Welsh Assembly mear romte jûn oan de WLB mei as opdracht: 'Doch alles wat jim nedich achtsje om te taal te befoarderjen.'. De WLB is net in paraplu- of oerkoepeljende organisaasje. Yn 2003 hat de Board 20 miljoen euro en wurkje der 75 meiwurkers. De ôfdieling foar de private sektor bestiet út 5 minsken. De WLB hat ek eigen kantoarromte. De Welsh Assembly hat boppedat in eigen ministearje fan ûnderwiis dat taalbefoarderjend wurket.

Vellinga en De Jong freegje harren fierders ôf: "Wat de **organisaasjestrutuer** fan de WLB oanbelanget: dat is foar ús ek ynteressant om neier te besjen. **Soe sa'n strutuer yn Fryslân ek kinne?** En hokker fertaalslach soe der dan makke wurde moatte? Ynteressant genôch om ris mei alle ynstânsjes en organisaasjes dy't mei it Frysk dwaande binne, oer te redendielen!" (s. 27).

